

НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА і ОБОРОНА

№ 7 (55)

2004

Засновник і видавець:

УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА

Генеральний директор Анатолій Рачок
Головний редактор Людмила Шангіна
Макет Павло Войтенко
 Олександр Москаленко
Техніко-комп'ютерна
підтримка Антон Балицький

Журнал зареєстровано в Державному
комітеті інформаційної політики України,
свідчення KB № 4122

Журнал видається українською
та англійською мовами
Загальний тираж
3800 примірників

Адреса редакції:
01034, м. Київ, вул. Володимирська, 46
офісний центр, 5-й поверх
тел.: (380 44) 201-11-98
факс: (380 44) 201-11-99
e-mail: info@uceps.com.ua
веб-сторінка: <http://www.uceps.org>

При використанні матеріалів
посилання на журнал
«Національна безпека і оборона»
обов'язкове

Редакція може не поділяти точки зору авторів

Фотографії:

Національне космічне агентство України —
стор. 22;
Гвардія 500 — стор. 33;
Укрінформ — стор. 34, 37, 42;
IREX ProMedia — стор. 45.

© Центр Разумкова, 2004

З М І С Т

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ: НАЯВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ (Аналітична доповідь Центру Разумкова)	2
1. ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ	3
2. УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ	15
3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ	23
ЗАКОН УКРАЇНИ “ПРО ДЕРЖАВНЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПЛАНУВАННЯ” (Проект Центру Разумкова)	26
ІННОВАЦІЙНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ГАСЛО ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ? (Виступи учасників Фахової дискусії)	
ЧИ МОЖНА ПОДОЛАТИ ТЕХНОЛОГІЧНЕ ВІДСТАВАННЯ УКРАЇНИ ВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН ЗАХОДУ?	
Валентина АЛЕКСАНДРОВА	32
ОЛІГАРХІЧНИЙ ХАРАКТЕР НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ СТРИМУЄ ПЕРЕХІД УКРАЇНИ НА ІННОВАЦІЙНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ	
Сергій БЕРЕЗОВЕНКО	32
ВИВЕДЕННЯ УКРАЇНИ НА ТРАЕКТОРІЮ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОТРЕБУЄ ЗНАЧНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ ЗУСИЛЬ	
Володимир БОДРОВ	33
ДЛЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОТРІБЕН ЧАС	
Михайло ГОНЧАРЕНКО	33
ЧИ ЗАБЕЗПЕЧУЄТЬСЯ СЬОГОДНІ ПЕРСПЕКТИВА ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ?	
В'ячеслав ГУСЕВ	34
РОЗВИТОК МАЛОГО ІННОВАЦІЙНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА: ДОСВІД РОСІЇ	
Володимир ДЕНИСЮК	34
ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ НЕОБХІДНО ПОДОЛАТИ СОЦІАЛЬНО-ФІСКАЛЬНУ СКЛАДОВУ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ	
Ярослав ЖАЛІЛО	35
УКРАЇНА НА ШЛЯХУ ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ: УСПІХИ, ПРОБЛЕМИ, ЗАВДАННЯ	
Іріс КЕМПЕ	36
ГАСЛА ПРО ІННОВАЦІЙНУ МОДЕЛЬ В УКРАЇНІ — ПЕРЕДЧАСНІ	
Юрій КОВАЛЕНКО	37
ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У ГАЛУЗІ ІННОВАЦІЙ МАЄ БУТИ РЕАЛІСТИЧНОЮ, ПОСЛІДОВНОЮ І ПРОЗОРОЮ	
Олена ЛАПКО	37
КТО КОГО ДОЛЖЕН ДОГОНЯТИ?	
Александр МАЗУР	38
ПРОБЛЕМИ — В НЕЕФЕКТИВНОСТІ ІСПОЛЬЗОВАНИЯ ІННОВАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛА І НЕВЫПОЛНЕНИИ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ	
Борис МАЛИЦКИЙ	38
І ГАСЛО, І РЕАЛЬНІСТЬ	
Володимир МАРТИНЕНКО	39
УКРАЇНА МАЄ ЗНАЙТИ СВОЮ НІШУ НА СВІТОВОМУ РИНКУ ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ	
Микола ПАПАДІЙ	39
ПОДОЛАТИ “РОЗРУХУ В ГОЛОВАХ”	
Валентин ПІДВИСОЦЬКИЙ	40
ЧИ Є ЗАРАЗ В УКРАЇНІ СПОЖИВАЧІ ІННОВАЦІЙНИХ РОЗРОБОК?	
Олександр РЯБЧЕНКО	40
ПРОФЕСІОНАЛЬНЕ ОБСУЖДЕНИЕ ПРОБЛЕМ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ — НЕОБХОДИМЫЙ ШАГ К ЇЇ РЕАЛІЗАЦІЇ	
В'ячеслав СОЛОВЬЕВ	40
СТАТТІ	
ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	
Ігор МАКАРЕНКО	41
НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НЕДОЛІКИ І НАСЛІДКИ	
Юрій ШКВОРЕЦЬ	44
ГРОМАДСЬКА ДУМКА ПРО НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА РІВЕНЬ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	47

ІННОВАЦІЙНИЙ РОЗВИТОК В УКРАЇНІ: НАЯВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ І КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Актуальність інноваційної моделі розвитку зумовлюється стрімким зростанням впливу науки та нових технологій на соціально-економічний розвиток, що відбувся протягом останніх 20-30 років. Нові технології докорінно і швидко змінили структуру світової економіки. Виявилось, що неспроможність країни здійснити структурну перебудову економіки відповідно до нового технологічного укладу (чи зволікання з цим) не просто гальмує її розвиток, але й призводить до економічної деградації і відсуває її на периферію світових економічних процесів.

Формування інноваційної економіки потребує значних фінансових ресурсів, тому переваги від застосування інноваційної моделі отримали перш за все багаті країни. Для економік, що розвиваються, досягнення цих переваг залежить від ефективності їх спеціальної інноваційної політики проривного типу, що полягає в дієвому державному стимулюванні прогресивної структурної перебудови економіки та реформуванні сфер освіти, науки, інноваційної діяльності на основі наявного науково-технічного потенціалу та з урахуванням світових тенденцій науково-технологічного розвитку.

Якщо Україна має намір інтегруватися до європейського співтовариства, забезпечити суспільний добробут європейського рівня, то запровадження такої політики виглядає безальтернативним і на цей час має реальні передумови (інноваційний потенціал).

Відмова від інноваційної політики може призвести до консервації накопичених у країні передумов структурної деградації — оскільки стабілізаційне зростання останніх років (відновлення потенційного ВВП) не є достатнім свідченням позитивних довгострокових перспектив української економіки і підвищення її конкурентоспроможності у світовому економічному просторі.

У представленій доповіді аналізуються показники, що дозволяють охарактеризувати інноваційний потенціал України, її місце у світових економічних процесах, визначити головні тенденції і проблеми, що перешкоджають переходу до інноваційної моделі економічного розвитку. Аналіз враховує результати попередніх досліджень Центру, посилання на які містяться в тексті доповіді.

Аналітична доповідь складається з трьох розділів.

- У першому розділі* наводяться та аналізуються кількісні показники, що характеризують інноваційний потенціал України; з урахуванням вирішального значення інституційних чинників у ринковій трансформації вітчизняної економіки, формулюються ключові проблеми, що гальмують впровадження в Україні інноваційної економічної моделі.
- У другому розділі* на підставі вітчизняних і зарубіжних джерел наводяться порівняльні дані, що дають можливість окреслити позиції України та її перспективи на світовому ринку та міжнародному поділі праці.
- У третьому розділі* формулюються загальні висновки та пропозиції, спрямовані на прискорення впровадження в Україні інноваційної моделі економічного розвитку.

1. ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: СТАН, ТЕНДЕНЦІЇ І ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ

Можливості, тривалість, конкретні шляхи переходу національної економіки до інноваційної моделі розвитку залежать від наявного у країні інноваційного потенціалу, зокрема: мережі наукових організацій; насиченості економіки науковими кадрами та освіченості робочої сили; обсягів фінансування наукової і науково-технічної діяльності; рівня інноваційної активності промислових підприємств та динаміки виробництва інноваційної продукції; наявності платоспроможного попиту на інноваційну продукцію.

У цьому розділі наводяться показники, що характеризують інноваційний потенціал України. Їх аналіз дозволяє стверджувати, що сьогодні Україна зберігає можливість впровадження інноваційної моделі економіки. Водночас, набувають стійкого характеру негативні тенденції, подальше зміцнення яких може надовго відсунути перспективу такого впровадження.

Головними проблемами, що ускладнюють розвиток інновацій в Україні, є фактичне спрямування державної політики на закріплення моделі економіки, яка ґрунтується на низькотехнологічних укладах, та слабкий розвиток ринкових інституцій.

1.1 ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНІ ПОКАЗНИКИ

Кількісні показники, що характеризують наукову і науково-технічну діяльність в Україні, є загалом порівнянними з відповідними міжнародними показниками і свідчать про наявність значного, але не досконало структурованого науково-технічного потенціалу.

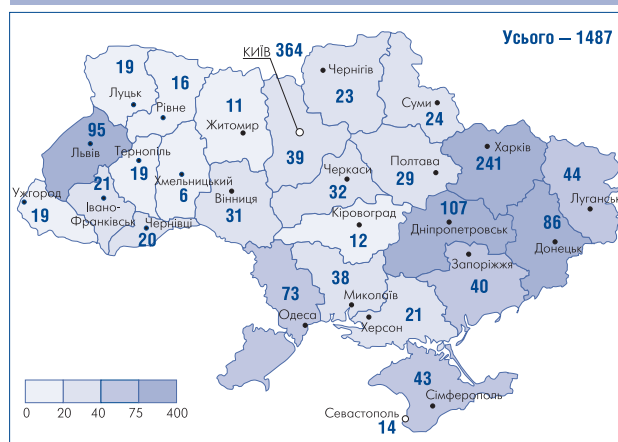
Мережа наукових організацій

Кількість і розподіл наукових організацій. За підсумками 2003р., наукові дослідження і розробки в Україні виконували 1487 наукових організацій. Як видно з карти “Наукові організації України: регіональний розподіл”¹, майже дві третини наукових організацій розташовані в економічно розвинутих регіонах: Києві, Харківській, Дніпропетровській, Львівській і Донецькій областях.

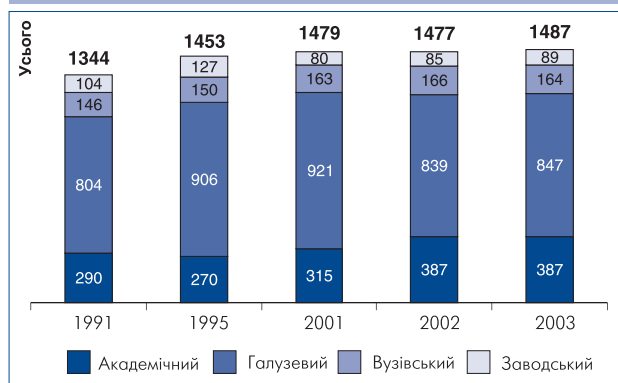
Більшість (57%) наукових організацій належать до галузевого сектору; до заводського — лише 6% (діаграма “Розподіл наукових організацій за секторами”²). При цьому, заводський сектор протягом 1991–2003рр. скоротився майже на 16%. Така тенденція не відповідає практиці розвинутих країн, де більшість наукових організацій належать до заводського сектору (сектору компаній), а відтак — є максимально наближеними до прикінцевих стадій процесу розробки та виробництва продукції, у т.ч. інноваційної.

Понад половина (54%) організацій виконують дослідження в галузі технічних наук, майже 30% — природничих, понад 11% — суспільних і гуманітарних (діаграма “Розподіл наукових організацій за галузями науки”³, с.4). Привертає увагу тенденція до зменшення кількості організацій, що працюють у галузі технічних наук (з 905 у 1995р. до 804 у 2003р.); зростання

Наукові організації України: регіональний розподіл, одиниць

Розподіл наукових організацій за секторами

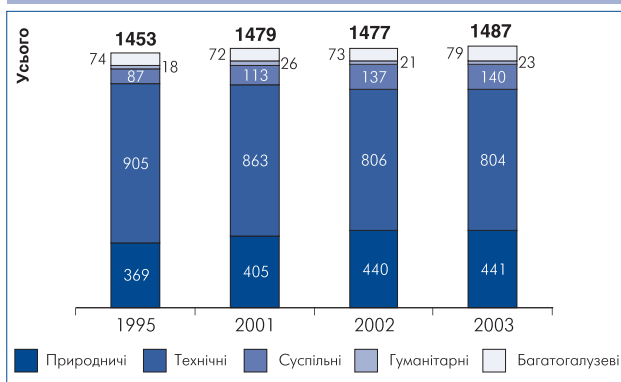

¹ Джерело: Наука та інноваційна діяльність в Україні. — Київ, Державний комітет статистики України, 2004, с.11.

² Там само, с.9.

³ Там само, с.10.

Розподіл наукових організацій за галузями науки

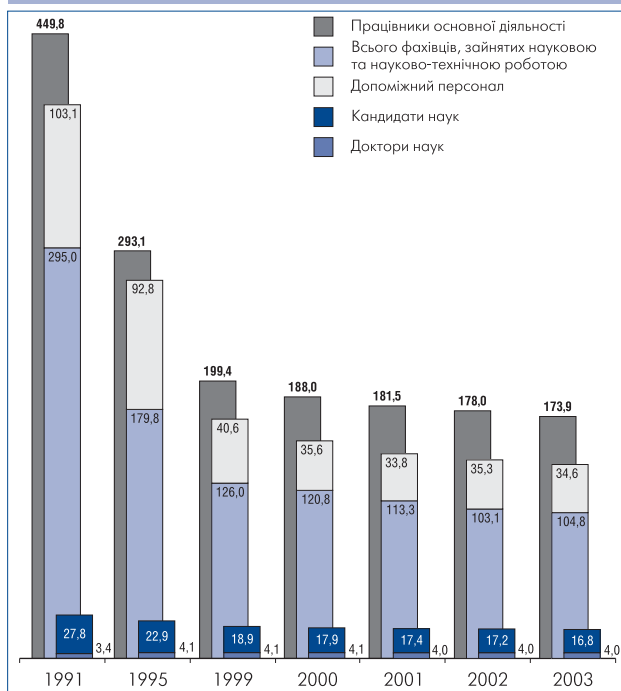

загальної кількості наукових організацій відбувається переважно за рахунок збільшення установ, що займаються суспільними та гуманітарними науками (їх кількість за згаданий період зросла більш ніж у півтора рази — зі 105 до 163).

Кадрове забезпечення

Загальна чисельність і розподіл наукових кадрів. Станом на 1 січня 2004р., в організаціях, що виконують наукові та науково-технічні роботи, чисельність працівників становила 173,9 тис. осіб (без урахування сумісників); у т.ч. — 83,9 тис. дослідників, 21,0 тис. — техніків і 34,6 тис. осіб допоміжного персоналу (діаграма “Чисельність працівників наукових організацій в Україні”). У 2003р. до виконання робіт залучалися 63,4 тис. науково-педагогічних працівників вузів та інших фахівців.

Чисельність працівників наукових організацій в Україні, тис. осіб

Чисельність осіб найвищого рівня кваліфікації (докторів і кандидатів наук), які беруть участь у виконанні наукових досліджень і розробок, становила 20,8 тис. осіб (4,0 тис. докторів і 16,8 тис. кандидатів наук).

Дві третини загального числа докторів і кандидатів, зайнятих науковою і науково-технічною діяльністю, працювали в академічних установах, 20% — у галузевих наукових організаціях, 12% — у вузах і лише 0,7% (дев'ять докторів і 145 кандидатів наук) — у заводському секторі.

Отже, на відміну від країн ЄС, де більшість вчених та інженерів, зайнятих дослідженнями й розробками, працюють у сфері виробництва, в Україні вони зосереджені переважно в науково-дослідних організаціях, де працюють і переважна частина (90,3%) докторів і кандидатів наук. Такий розподіл науковців високої кваліфікації не сприяє якісному та ефективному використанню нововведень у виробництві.

Тенденції формування наукового кадрового корпусу. Динаміка кількісних показників свідчить про те, що існує **стійка тенденція скорочення чисельності науковців**. Протягом 1991-2003рр. чисельність працівників наукових організацій скоротилась у 2,6 рази; в т.ч. — фахівців, зайнятих науковою і науково-технічною роботою — у 2,8 рази⁴; кандидатів наук — в 1,7 рази; число докторів наук дещо збільшилося (з 3,4 тис. у 1991р. до 4,0 тис. у 2003р.).

Найбільшого скорочення зазнає кадровий корпус заводського сектору наукових досліджень: лише протягом 1995-2003рр. він скоротився у 2,4 рази (число дослідників — у 2,5), тоді як академічний — на 10% (число дослідників незначно зросло); вузівський — скоротився на третину (число дослідників — у 1,5 рази); галузевий — майже удвічі (число дослідників — у 2,3 рази). Значно зменшилося число дослідників (у 2,4 рази) і техніків (удвічі) в галузі технічних наук.

Погіршується вікова структура наукового кадрового корпусу. У 2003р. частка дослідників віком до 40 років зменшилася на 0,5%, тоді як частка осіб пенсійного віку — зросла на 2%. У результаті, середній вік дослідників збільшився з 47 до 48 років; середній вік доктора наук склав 61 рік, кандидата — перевищив 51 рік. Водночас, середній вік докторів наук, які виїхали з України у 2003р., склав 55 років, кандидатів — 45 років.

Скоріше за все, негативні тенденції у формуванні кадрового корпусу ближчим часом будуть посилюватися. До такого припущення спонукають кілька обставин.

По-перше, продовжуються процеси еміграції фахівців вищої кваліфікації: за останні п'ять років Україну залишили понад 700 докторів і кандидатів наук, у т.ч. за 2003р. — 92 фахівці вищої кваліфікації.

По-друге, відзначається недостатність поповнення кадрового корпусу науковців випускниками вузів (із загального числа випускників вузів 2003р., які отримали дипломи магістрів і спеціалістів, лише 0,7% прийшли працювати до наукових установ).

⁴ Водночас, спостерігається тенденція збільшення числа фахівців, які виконують наукові та науково-технічні роботи за сумісництвом: порівняно з 1991р., воно збільшилось у 1,8 рази (з 36,1 тис. у 1991р. до 63,4 тис. осіб у 2003р.). Крім того, зберігається практика неповної зайнятості фахівців. У 2003р. в умовах вимушеної неповної зайнятості перебували понад 26,8 тис. працівників наукової сфери, або 15,4% загального їх числа; втрати робочого часу на одного працівника склали 374 год., або майже 19% річного фонду робочого часу. Див.: Там само, с.99, 111.

По-третє, обмежується доступність якісної освіти. Попри збільшення кількості вузів і числа студентів, вища освіта стає дедалі більш недоступною для бідніших верств, які, за різними оцінками, складають до 80% населення країни, — при цьому, платний сектор вищої освіти складає в Україні 52%, тоді як у країнах Європи він не перевищує 7%⁵. Поглиблюється різниця у рівнях знань випускників сільських і міських шкіл; у кризовому стані перебуває дошкільна освіта; залишаються невирішеними питання дистанційної освіти, освіти дорослих (загалом — освіти протягом життя)⁶.

Між тим, загальний рівень освіченості робочої сили в Україні є зараз удвічі нижчим, ніж у середньому в країнах ЄС: частка осіб з вищою освітою серед працездатного населення в Україні становить 13% проти близько 25% у середньому в країнах Європи (у США — 36%; у Японії — 38%)⁷. Отже, якщо тенденції звуження доступності якісної освіти набудуть стійкого характеру, це матиме негативний вплив на перспективи масштабного інноваційного виробництва в Україні.

По-четверте, існують проблеми у сфері підготовки кадрів вищої кваліфікації. Кількість освітніх і наукових установ, що готують кадри вищої кваліфікації в аспірантурі і докторантурі, стало збільшуватися; відповідно — зростає чисельність аспірантів і докторантів (таблиця “Підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації”).

Підготовка наукових кадрів вищої кваліфікації

	1990р.	2000р.	2001р.	2002р.	2003р.
Кількість закладів, що мають аспірантуру	291	418	434	445	479
Число аспірантів, на кінець року	13 374	23 295	24 256	25 288	27 106
Прийом до аспірантури за рік	4 162	7 744	8 027	8 463	9 022
Випуск з аспірантури за рік, у т.ч. із захистом дисертації	3 377	5 132	5 223	5 550	5 733
Кількість закладів, що мають докторантуру	93	209	215	225	235
Число докторантів, на кінець року	503	1 131	1 106	1 166	1 220
Прийом до докторантури за рік	203	376	393	428	437
Випуск з докторантури за рік, у т.ч. із захистом дисертації	123	401	371	333	352
	37	37	35	40	52

Проте, ситуація із вчасною підготовкою кандидатських дисертацій не змінилася: як і 13 років тому, лише кожен шостий аспірант завершує навчання захистом дисертації. У докторантурі ситуація погіршилася: раніше вчасно захищався кожен третій випускник докторантури, зараз — лише кожен сьомий. Скорочується число докторантів і їх випуск у галузі фізико-математичних і технічних наук⁸.

Насиченість економіки науковими кадрами. Скорочення наукового кадрового потенціалу відповідним чином позначається на коефіцієнті виконавців наукових і науково-технічних робіт у розрахунку на 1000 зайнятого населення (показник насиченості економіки науковими кадрами), водночас він залишається порівнянним з показниками європейських країн. Так, у 2003р. число працівників наукової сфери у розрахунку на 1000 осіб, зайнятих в економіці, становило 8,5 (у т.ч. дослідників — 4,1)⁹. У Німеччині цей коефіцієнт становить 12,5 (дослідників — 6,6); Угорщині — 6,1 (дослідників — 3,7); Польщі — 5,3 (дослідників — 3,8).

Проте, враховуючи, що мінімальна потреба України в наукових кадрах, становить приблизно 100 тис. дослідників¹⁰, можна стверджувати, що **скорочення наукового кадрового потенціалу в поєднанні з обмеженням доступності якісної освіти становить реальну загрозу перспективі впровадження інноваційної моделі економічного розвитку України.**

Матеріально-технічне забезпечення наукових організацій

Близько 70% парку наукового обладнання перебуває в експлуатації понад 10 років, у т.ч. чверть — понад 20 років. До 75% обладнання, призначеного для виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР), має фізичний знос понад 50%, третина — повністю фізично зношена. Майже 80% організацій, що виконують НДДКР, оснащені морально застарілим і фізично зношеним обладнанням. При цьому, коефіцієнт оновлення обладнання, за експертними оцінками, не перевищує 1-1,5% на рік¹¹. Критичний стан матеріально-технічного забезпечення наукової і науково-технічної діяльності спричиняє згорання експериментальних досліджень в ряді важливих напрямів насамперед природничих і технічних наук.

Виразно демонструє недостатність фінансування наукової і науково-технічної діяльності в Україні **показник витрат у розрахунку на одного зайнятого в науковій сфері** (враховуючи витрати на заробітну плату та матеріально-технічне забезпечення професійної діяльності): у 2002р. загальний обсяг цих витрат становив приблизно \$2 тис. на рік, тоді як, наприклад, у Росії — понад \$10 тис., у США — близько \$200 тис.¹²

Наведені дані значною мірою пояснюють описані вище негативні тенденції формування наукового кадрового корпусу в Україні і свідчать про її відставання у забезпеченні наукової і науково-технічної діяльності.

⁵ Див.: Малицький Б. Соответствие имеющегося инновационного потенциала заданиям перехода к инновационной модели экономики Украины. — Економіст, 2004, №5, с.18.

⁶ Докладно див.: Система освіти в Україні: стан і перспективи розвитку. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Центр Разумкова 2002, Київ, 2003, с.574-610.

⁷ Розрахунки експертів Центру Разумкова на основі даних Всеукраїнського перепису населення України 2001р. Див.: Всеукраїнський перепис населення 2001. — Київ, Державний комітет статистики України, 2004.

⁸ Число докторантів у галузі фізико-математичних наук у 2000р. — 138 осіб, у 2003р. — 119; випуск — 64 і 39 осіб, відповідно. У галузі технічних наук число докторантів у 2000р. — 302, у 2003р. — 263; випуск — 126 і 92 особи, відповідно.

⁹ Враховуючи, що чисельність зайнятого населення становила у середньому за 2003р. 20 554,7 млн. осіб. Джерело: Економічна активність населення України 2003. — Київ, Державний комітет статистики України, 2004, с.88. У збірнику “Наука та інноваційна діяльність в Україні” наводиться інша цифра: 5,1 та 4,1, відповідно (с.178).

¹⁰ За підрахунками Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. Див.: Інноваційна модель структурної перебудови економіки України: Проект. — Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції України, Київ, липень 2004р., с.9-10. Архів Центру Разумкова.

¹¹ Див.: Александрова В. Место и роль инновационного потенциала в общем инновационном процессе на этапе перехода к инновационной модели экономики Украины. — Економіст, 2004, №5, с.19.

¹² Див.: Денисюк В. Високі технології і високонаукоємні галузі — ключові напрями в інноваційному розвитку. — Економіст, 2004, №5, с.78.

Кількість і структура наукових і науково-технічних робіт

У 2003р. виконані 63,5 тис. наукових і науково-технічних робіт. Як видно з діаграми “Кількість виконаних наукових і науково-технічних робіт”¹³, з них лише 14% були спрямовані на створення нових видів техніки і технологій, і лише у 1,3% — використовувалися винаходи.

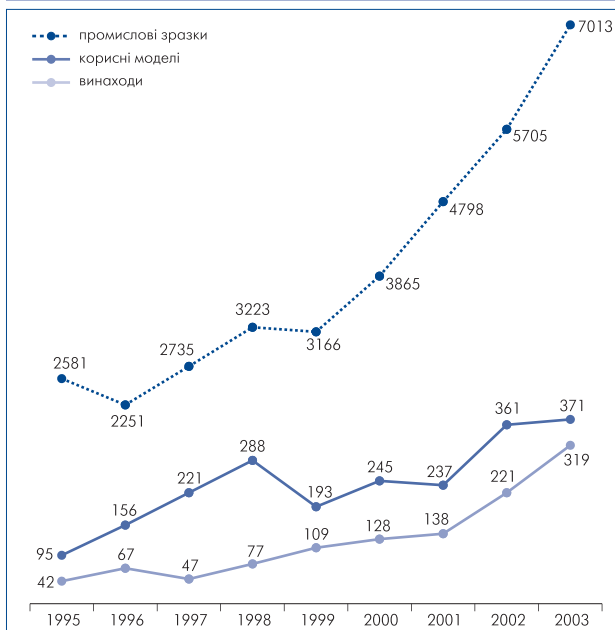
Кількість виконаних наукових і науково-технічних робіт, одиниць

Динаміка кількісних показників свідчить не лише про зменшення загальної кількості виконаних наукових і науково-технічних робіт, але й про випереджаюче **падіння питомої ваги робіт інноваційної спрямованості**. Порівняно з 1991р., загальна кількість виконаних наукових і науково-технічних робіт зменшилася на 23%; причому, кількість робіт, спрямованих на створення нових видів техніки і технологій, скоротилася майже вчетверо, а їх частка у загальній кількості робіт — втричі (з 41,1% у 1991р. до 13,7% у 2003р.); кількість робіт, у яких використовувалися винаходи зменшилася у 8,5 разів, їх частка в загальній кількості — більш ніж ушестеро (8,3% та 1,3%).

Патентування винаходів. Кількість заявок на видачу охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності останніми роками зростає; у 2003р. вона становила 6 953 заявки (діаграма “Кількість заявок на видачу охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності”¹⁴). Кількість отриманих охоронних документів — 6 610 патентів, з них 150 — отримані за кордонами України. Протягом 2003р. науковими організаціями продано 957 ліцензій, у т.ч. 10 — до інших країн світу.

Кількість заявок на видачу охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності, одиниць

Терміни патентування залишаються надто тривалими (у середньому — п'ять років), тому вітчизняні наукові установи та винахідники віддають перевагу патентуванню в Росії, де цей термін становить 1-1,5 року. Значно швидше (сім місяців з моменту подачі заявки) можна отримати тимчасовий (“декларативний”) патент терміном дії до шести років, що видається під відповідальність заявника без кваліфікаційної експертизи. У 2000-2002рр. кількість таких патентів складала близько двох третин усіх виданих патентів¹⁵. Тим часом, “декларативні” патенти не визнаються світовим співтовариством та інвесторами і не сприяють підвищенню якості вітчизняних наукових і науково-технічних розробок та їх комерційній реалізації.

Інноваційна активність підприємств

Інноваційна активність вітчизняних промислових підприємств є низькою і демонструє стійку тенденцію подальшого зниження. Як видно з діаграми “Показники інноваційної діяльності промислових підприємств”¹⁶, протягом 1994-2003рр. кількість підприємств, що займалися інноваційною діяльністю, зменшилася на 43,2%,

Показники інноваційної діяльності промислових підприємств

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Кількість підприємств, що впроваджували інновації, одиниць	2181	2002	1729	1655	1503	1376	1491	1503	1506	1238
Кількість освоєних видів техніки, найменувань	1181	1000	717	591	449	469	631	610	520	710
Кількість впроваджених нових технологічних процесів, одиниць	3559	2936	2138	1905	1348	1203	1403	1421	1142	1482
у т.ч. маловідхідних, ресурсозберігаючих	990	1044	688	600	467	423	430	469	430	606

¹³ Джерело: Наука та інноваційна діяльність в Україні..., с.153.

¹⁴ Джерело: Там само, с.152.

¹⁵ “Декларативні” патенти впроваджувалися як тимчасові, однак ще й сьогодні вони діють, винахідники використовують їх для підтвердження прав власності на винаходи при впровадженні своїх розробок у межах країни.

¹⁶ Джерело: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році. Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.391. У Статистичному збірнику “Наука та інноваційна діяльність в Україні” наводяться інші дані.

а їх частка в загальній кількості промислових підприємств — скоротилася з 26% до 12,7%, що у п'ять разів менше, ніж у розвинутих країнах, де цей показник становить 60–70%.

За певного збільшення у 2003р. кількості освоєних видів техніки та впровадження нових технологічних процесів, відповідні показники складала лише 42% і 60% рівня 1994р.

Найбільш активними у запровадженні інновацій були підприємства з виробництва коксу та продуктів нафтопереробки (35% загальної кількості підприємств підгалузі); хімічної і нафтохімічної промисловості (24%), машинобудування (24%), металургії та обробки металу (17%), харчової промисловості (16%). Близько половини (43,7%) всієї виробленої інноваційної продукції припадає на Донецьку та Дніпропетровську області, де більшість підприємств належать до зазначених галузей.

На виконання наукових досліджень витрачало кошти лише кожне четверте з інноваційно активних підприємств. Структура загальних інноваційних витрат залишається недосконалою. Як видно з таблиці *“Інноваційні витрати промислових підприємств”*¹⁷, найбільшу частку (61%) у загальних витратах на інноваційну діяльність становили витрати на закупівлю нового обладнання¹⁸; на дослідження і розробки — 10,2%; придбання нових технологій (патентів і ліцензій) — лише 3,1%.

При цьому, як свідчать дослідження трансферу технологій до України на основі ліцензійних угод, майже всі ліцензійні технології не належать до останніх досягнень і надходять до України в середньому з 10-річним запізненням. Протягом останніх років кількість нововведень за закупленими та вже діючими ліцензіями зменшилася вчетверо; кількість підприємств, що використовували іноземні ліцензії — у 3,7 рази. Питома вага підприємств, на яких діють закуплені за кордоном ліцензії, становить 0,2% загальної кількості вітчизняних підприємств¹⁹.

Привертає увагу відчутне зниження активності у впровадженні технологічних інновацій вітчизняних малих підприємств (МП). Порівняно з 2002р., у 2003р. кількість МП, що здійснювали технологічні інновації зменшилася майже вдвічі (з 681 до 348 одиниць); обсяг витрат на технологічні інновації — більш ніж

удвічі (з 13,8 млн. грн. до 6,5 млн. грн.). Зменшення показників стосуються МП усіх галузей економіки. Водночас, збільшилася кількість МП, що здійснювали витрати на інформатизацію (з 18,2 до 20,4 тис. одиниць) та обсяги цих витрат — із 181,2 млн. грн. до 256,5 млн. грн.²⁰

Зниження інноваційної активності підприємств свідчить про обмеженість їх платоспроможного попиту на інновації та відсутність дієвих стимулів до інноваційної діяльності. З урахуванням характеру ліцензій, що їх купляють вітчизняні підприємства, можна зазначити, що попит промислових підприємств України на інновації характеризується не лише обмеженими обсягами, але й невисокою якістю. Збереження цих тенденцій може призвести до консервації технологічного відставання української промисловості.

Фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності

Нормативно-правове забезпечення. Згідно з чинним законодавством, інноваційний розвиток в Україні забезпечується за рахунок фінансування з різних джерел. Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” встановлює, що одним з основних важелів здійснення державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності є **бюджетне фінансування**. Держава має забезпечувати бюджетне фінансування наукової та науково-технічної діяльності (крім видатків на оборону) в розмірі не менше **1,7% ВВП України** (стаття 34).

Бюджетне фінансування наукових досліджень здійснюється шляхом базового та програмно-цільового фінансування.

❖ **Базове фінансування** надається для забезпечення: (1) фундаментальних наукових досліджень; (2) найважливіших для держави напрямів досліджень, у т.ч. в інтересах національної безпеки та оборони; (3) розвитку інфраструктури наукової і науково-технічної діяльності; (4) збереження наукових об'єктів, що становлять національне надбання; (5) підготовки наукових кадрів.

Перелік наукових установ та вищих навчальних закладів, яким надається базове фінансування для здійснення наукової і науково-технічної діяльності, затверджується Кабінетом Міністрів України.

**Інноваційні витрати промислових підприємств,
у фактичних цінах**

	1998		1999		2000		2001		2002		2003	
	млн. грн.	% до загального обсягу	млн. грн.	% до загального обсягу	млн. грн.	% до загального обсягу	млн. грн.	% до загального обсягу	млн. грн.	% до загального обсягу	млн. грн.	% до загального обсягу
Всього	1174,8	100,0	1175,7	100,0	1760,1	100,0	1979,4	100,0	3017,2	100,0	3059,8	100,0
у т.ч.:												
дослідження і розробки	166,9	14,2	180,7	15,4	266,2	15,1	171,7	8,7	270,0	8,8	312,4	10,2
придбання патентів і ліцензій	...	...	...	...	72,8	4,1	125,0	6,3	149,7	5,0	95,9	3,1
придбання засобів виробництва	868,5	73,9	795,3	67,6	1074,5	61,0	1249,4	63,1	1864,7	61,8	1873,7	61,2
маркетинг, реклама	42,1	3,6	109,8	9,3	82,1	4,7	156,8	7,9	306,3	10,2	169,0	5,5
інші	97,3	8,3	89,9	7,7	264,5	15,1	276,5	14,0	426,5	14,2	608,8	20,0

¹⁷ Статистичний щорічник України за 2003р. — Київ, Державний комітет статистики України, 2004, с.349.

¹⁸ Згідно із статистичним класифікатором: “придбання машин, обладнання, установок, інших основних засобів та капітальні витрати, пов'язані із впровадженням інновацій”.

¹⁹ Див.: Деркач М. Структурно-інноваційна перебудова економіки України: проблеми, пріоритети та перспективи розвитку. — Економіст, 2004, №5, с.13.

²⁰ Малі підприємства в Україні у 2003 році. — Київ, Державний комітет статистики України, 2004, с.201, 202.

❖ **Програмно-цільове фінансування** здійснюється, як правило, на конкурсній основі для: (1) науково-технічних програм та окремих розробок, спрямованих на реалізацію пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки; (2) забезпечення проведення найважливіших прикладних науково-технічних розробок, що виконуються за державним замовленням; (3) проектів, що виконуються в межах міжнародного науково-технічного співробітництва.

Обсяги фінансування загальнодержавних (національних) науково-технічних програм щорічно визначаються Верховною Радою України при прийнятті Закону України про Державний бюджет України.

Джерелами фінансової підтримки інноваційної діяльності визначені: (а) кошти Державного бюджету України; (б) кошти місцевих бюджетів і кошти бюджету АР Крим; (в) власні кошти спеціалізованих державних і комунальних інноваційних фінансово-кредитних установ; (г) власні чи запозичені кошти суб'єктів інноваційної діяльності; (д) кошти (інвестиції) будь-яких фізичних і юридичних осіб; (е) інші джерела, не заборонені законодавством України.

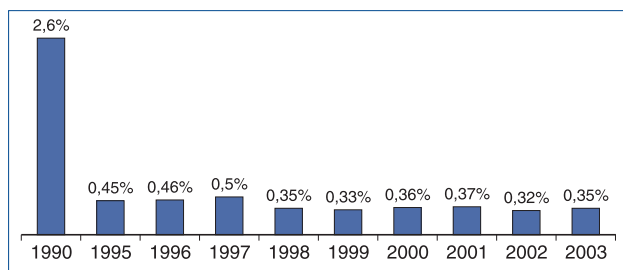
Водночас Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” встановлює пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні та зобов'язує органи виконавчої влади України всіх рівнів створювати режим найбільшого сприяння виконанню робіт, спрямованих на реалізацію названих напрямів, і концентрації на них фінансово-економічних та інтелектуальних ресурсів.

Обсяги фінансування. Попри досить докладне законодавче врегулювання питань фінансування наукової і науково-технічної діяльності, встановлені нормативи бюджетного фінансування цих напрямів діяльності не дотримуються.

Фактичні обсяги фінансування наукової і науково-технічної діяльності з Державного бюджету є вп'ятеро меншими, ніж визначені законодавством: у 2003р. вони становили **0,35% ВВП** (діаграма “Витрати Державного бюджету на наукові та науково-технічні роботи в Україні”²¹).

Відчутно — майже втричі — скоротилося протягом 1990–2003рр. фінансування НДДКР; за розрахунками, останніми роками рівень фінансування НДДКР в Україні впритул наблизився до рівня видатків СРСР

Витрати Державного бюджету на наукові та науково-технічні роботи в Україні, % до ВВП

²¹ Розрахунки на підставі даних, наведених у Посланні Президента України до Верховної Ради України: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році... — Київ, 2004, с.188, 388. У статистичному збірнику “Наука та інноваційна діяльність в Україні” наводяться дещо інші цифри, згідно з якими питома вага асигнувань з коштів Державного бюджету на наукову діяльність у ВВП становила: у 2001р. — 0,36%; 2002р. — 0,34%; 2003р. — 0,40% ВВП (с.83).

²² Див.: Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. — Київ, 2003, с.194, 196.

²³ Джерело: Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2003 році. Послання Президента України до Верховної Ради України..., с.387, 388.

²⁴ Джерело: Статистичний щорічник України за 2002 рік. — Київ, 2003, с.362.

на початку 1950-х років. Щорічні фактичні потреби на здійснення **науково-технічної та інноваційної діяльності** задовольняються не більш ніж на 16%²².

За даними Держкомстату, через відсутність коштів, станом на 1 квітня 2004р., не виконуються майже чверть (38 із 160) запланованих завдань державних науково-технічних програм і наукових частин цільових програм.

Структура фінансування наукових і науково-технічних робіт (за джерелами). У структурі фінансування наукових і науково-технічних робіт спостерігаються суттєві зміни у напрямі скорочення частки бюджетного фінансування. Питома вага коштів Державного бюджету зменшилася з майже 38–40% у 1995–1996рр. до 30% у 2003р. — тоді як частка коштів підприємств і організацій залишилася майже незмінною, а частка іноземного фінансування збільшилася в 1,6 рази — до 25% (таблиці “Обсяг фінансування наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій”, “Джерела фінансування наукових і науково-технічних робіт”²³). Такі структурні зміни, за оцінками експертів, свідчать про посилення фрагментарності інноваційного процесу.

Обсяг фінансування наукових і науково-технічних робіт, виконаних власними силами наукових організацій, за видами робіт, % до загального обсягу

Роки	Фундаментальні дослідження	Прикладні дослідження	Розробки	Науково-технічні послуги
1990	6,1	27,5	61,7	4,7
1995	11,5	29,6	55,5	3,4
1996	12,7	28,9	54,6	3,8
1997	14,9	24,5	54,9	5,7
1998	16,2	23,4	53,8	6,6
1999	14,0	20,9	58,2	6,9
2000	13,5	22,1	55,9	8,5
2001	15,5	13,4	57,9	13,2
2002	17,0	13,8	55,5	13,7
2003	15,3	13,2	56,5	15,0

Фінансування інноваційної діяльності у промисловості. Обсяги фінансування інноваційної діяльності у промисловості України, хоч і зросли протягом 1998–2002рр. у 2,6 рази, становили у 2002р. лише трохи більше 3 млрд. грн., або 1,3% ВВП (таблиця “Розподіл обсягу фінансування інноваційної діяльності у промисловості України”²⁴). При цьому, незважаючи на зростання майже у 2,5 рази фінансування за рахунок власних коштів промислових підприємств, їх питома вага в загальному обсязі фінансування на ці цілі скоротилася.

Вражає мізерність фінансування інноваційної діяльності національної промисловості за рахунок коштів вітчизняних інвесторів (1,9%) та фактично — відсутність протягом останніх років фінансування інноваційної діяльності у промисловості за рахунок коштів місцевих бюджетів (0,1% загального обсягу).

**Джерела фінансування наукових і науково-технічних робіт,
млн.грн.**

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003
у цінах відповідних років									
Усього	652,0	943,6	1318,6	1261,0	1554,1	2046,3	2432,5	2611,7	3089,6
у т.ч. за рахунок:									
Державного бюджету	244,9	376,4	466,9	363,0	428,2	614,5	751,6	733,3	914,5
коштів бюджету територій	...	...	...	...	...	...	18,1	20,6	15,4
позабюджетних фондів	25,6	29,2	46,0	9,8	9,6	18,6	30,2	28,3	15,4
власних коштів	14,6	18,3	33,2	39,2	62,0	61,3	210,4	146,7	197,7
коштів замовників:									
підприємств, організацій України	233,4	325,6	448,5	494,1	597,6	785,8	789,5	933,6	1127,7
іноземних держав	101,9	160,4	273,8	291,1	359,7	477,1	555,3	683,1	769,3
інших джерел	31,6	33,7	50,2	63,8	97,0	89,0	77,4	66,1	49,6
у відсотках									
Усього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
у т.ч. за рахунок:									
Державного бюджету	37,6	39,9	35,4	28,8	27,6	30,0	31,0	28,1	29,6
коштів бюджету територій	...	...	...	...	...	...	0,8	0,8	0,5
позабюджетних фондів	3,9	3,1	3,5	0,8	0,6	0,9	1,2	1,1	0,5
власних коштів	2,2	1,9	2,5	3,1	4,0	3,0	8,6	5,6	6,5
коштів замовників:									
підприємств, організацій України	35,8	34,5	34,0	39,2	38,5	38,4	32,4	35,7	36,2
іноземних держав	15,6	17,0	20,8	23,1	23,1	23,3	22,8	26,2	24,9
інших джерел	4,9	3,6	3,8	5,0	6,2	4,4	3,2	2,5	1,8

**Розподіл обсягу фінансування інноваційної діяльності у промисловості України,
у фактичних цінах**

	1998		1999		2000		2001		2002		2003	
	млн. грн.	% загаль-ного обсягу	млн. грн.	% загаль-ного обсягу	млн. грн.	% загаль-ного обсягу	млн. грн.	% загаль-ного обсягу	млн. грн.	% загаль-ного обсягу	млн. грн.	% загаль-ного обсягу
Всього	1175,8	100,0	1173,4	100,0	1757,1	100,0	1971,4	100,0	3012,8	100,0	3059,8	100,0
у т.ч. за рахунок:												
Державного бюджету	19,8	1,7	118,4	10,1	7,7	0,4	55,8	2,8	44,6	1,5	93,0	3,0
місцевих бюджетів	...	...	...	...	1,8	0,1	2,6	0,1	2,6	0,1	3,1	0,1
власних коштів	888,0	75,5	813,8	69,3	1399,3	79,6	1654,0	83,9	2141,6	71,1	2148,4	70,2
коштів інвесторів:												
вітчизняних	5,2	0,5	6,6	0,6	49,4	2,8	34,9	1,8	58,7	1,9	112,0	3,7
іноземних держав	144,9	12,3	88,8	7,6	133,1	7,6	58,6	3,0	264,1	8,8	130,0	4,3
інших джерел	117,9	10,0	145,8	12,4	165,8	9,5	165,5	8,4	501,2	16,6	573,3	18,7

Бюджетне фінансування інноваційної діяльності становило у 2002р. лише 1,5% загального обсягу, що у 5-10 разів менше, ніж у розвинутих країнах, де урядові витрати на фінансування інноваційної діяльності, наприклад, у 2000р. складали: у Великій Британії — 9,6%; Канаді — 7,1%; Німеччині — 7,8%; Франції — 13,1%; США — 15,5%. Виняток становить Японія, де переважну частину (97%) інвестицій в інноваційну діяльність забезпечують промислові компанії²⁵.

Частка інноваційної продукції у ВВП

За високих темпів зростання ВВП, що фіксуються офіційною статистикою з 2000р., частка відвантаженої інноваційної продукції не лише є незначною, але й демонструє тенденцію до зменшення. Так, за офіційними даними, у 2000р. вона становила 9,4% реалізованої промислової продукції; у 2001р. — 6,8%; 2002р. — 7,0%; 2003р. — 5,1%. За результатами аналізу, проведеного фахівцями Інституту економічного прогнозування НАН України, цей показник у 2003р. був значно нижчим — близько 2,25-2,5%²⁶.

Отже, можна стверджувати, що економічне зростання в Україні відбувається не за рахунок інноваційної

складової, результати наукових досліджень незначною мірою впливають на розвиток виробництва.

Україна зберігає науковий потенціал (насамперед, кадровий) у параметрах, порівнянних із світовими. Проте, існують тенденції його скорочення, які у поєднанні з обмеженням доступності якісної освіти, критичним станом матеріально-технічного забезпечення наукової діяльності можуть призвести до незворотних процесів руйнації вітчизняних наукових шкіл.

Структура наукових розробок свідчить про скорочення питомої ваги робіт інноваційного спрямування; зберігається практика “декларативного” патентування, що не сприяє якості наукових розробок та їх комерціалізації.

Інноваційна активність підприємств знижується, що свідчить про відсутність у них мотивації і платоспроможного попиту на інновації. Ліцензійні технології, які впроваджуються на вітчизняних підприємствах, переважно не належать до останніх світових досягнень — що закріплює технологічну відсталість промисловості.

Фінансування наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є недостатнім, що зумовлює згортання ряду важливих наукових розробок.

²⁵ Див.: Иванова Н. Инновационная сфера: итоги столетия. — Мировая экономика и международные отношения, 2001, №8, с.26.

²⁶ Див.: Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку. — Київ, 2003, с.692.

1.2 КЛЮЧОВІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

Коректне з'ясування ключових проблем, що гальмують розвиток інноваційної складової української економіки, можливе лише за умови врахування вирішального значення, якого набули в Україні на початку ринкової трансформації суб'єктивні рішення, що приймаються на рівні як державних органів управління, так і окремих потужних суб'єктів господарювання, які мають монопольне становище на ринку.

Оскільки інструменти планового державного регулювання економіки були демонтовані, а ефективна влада, політична консолідація суспільства, визначені правила ринкової поведінки — відсутні, то виникла ситуація, за якої державні органи та окремі суб'єкти господарювання одержали сприятливі умови для отримання доходів рентного типу. Тому формування та реалізація політики економічної трансформації часто підпорядковувалися не загальнонаціональним інтересам, а інтересам вузького кола господарюючих суб'єктів, наближених до влади. Це призвело, зокрема, до посилення структурних перекосів в економіці і закріпленню пріоритетності експортоорієнтованих і водночас — низькотехнологічних — галузей²⁷. Такому розвитку подій сприяла і міжнародна кон'юнктура (зокрема, періоди високого попиту на продукцію чорної металургії, сектор якої у вітчизняній економіці є значним).

З урахуванням цієї обставини, можна стверджувати, що головними чинниками, які гальмують розвиток інноваційної складової вітчизняної економіки, є, *по-перше*, фактична спрямованість державної політики на закріплення моделі економіки, що ґрунтується переважно на низькотехнологічних укладах; *по-друге*, нерозвиненість ринкових інституцій. Склалася ситуація, за якої об'єктивна незрілість ринкового середовища посилюється невідповідною державною економічною політикою.

Інші чинники, до яких можна віднести недосконалість (фактично, відсутність) стратегічного інноваційного менеджменту, недостатність інституційного забезпечення інноваційної діяльності, відсутність попиту на інновації, — є фактично похідними від названих.

Слід зазначити, що завдяки низькотехнологічним галузям було зупинене кризове падіння вітчизняної економіки та досягнуте певне її зростання²⁸. Проте, така модель, через вичерпність її ресурсів, може дати лише короткостроковий ефект, тому подальше зволікання із зміною пріоритетів державної підтримки може позбавити Україну перспективи входження до числа економічно розвинутих країн.

Спрямованість державної економічної політики на закріплення моделі економіки, що ґрунтується на низькотехнологічних галузях

Дійсні пріоритети державної економічної політики виявляються насамперед у розподілі державного фінансування на певні технологічні уклади. Цей розподіл і визначає формування відповідної економічної моделі.

В Україні **державна підтримка надається переважно галузям нижчих технологічних укладів**: до них спрямовується близько 70% бюджетних коштів (у т.ч. в паливну промисловість і чорну металургію — понад 50%)²⁹; вони, як правило, користуються податковими пільгами та перевагами цінового регулювання³⁰.

Водночас, галузі з виробництва наукомісткої продукції фактично згорнулися. Так, обсяги виробництва в електронній галузі скоротилися більш ніж у 100 разів, в автомобілебудуванні та машинобудуванні — утричі, у приладобудуванні та електротехнічній галузі — у півтора рази. Особливо великого спаду зазнала мікроелектроніка. Було практично зупинене фінансування НДДКР у цьому напрямі³¹. У 2001р. через відсутність фінансування була припинена Національна програма "Критичні технології", ухвалена в 1994р.³² Протягом шести років, коли програма вважалася діючою (1995–2000рр.), не був навіть встановлений перелік критичних технологій³³.

Таким чином, в Україні формувалася і закріплювалася **модель економіки, побудована переважно на низькотехнологічних укладах, що може бути конкурентоспроможною на зовнішньому ринку винятково за рахунок дешевої робочої сили**.

Така економічна модель за своїми базовими властивостями не потребує інновацій, не передбачає інвестицій у людський капітал (навіть якщо існує реальна

²⁷ Докладно див.: Ринкові трансформації постсоціалістичної економіки і макроструктурні зрушення в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Центр Разумкова 2003..., с.134–177. Див. також: Макроструктурна політика та ринкова трансформація: досвід Польщі та України. — Київ, Центр Разумкова, Польсько-Американсько-Українська Ініціатива про Співпрацю (ПАУСІ), Інститут стратегічних досліджень Фонду "Міжнародний центр розвитку демократії" (Польща), 2004, с.68–135.

²⁸ Так, один з найбільш експортоорієнтованих секторів — чорна металургія — перетворився на джерело значних валютних надходжень до бюджету; отримали поштовх до відновлення суміжні галузі, зокрема, машинобудування. Докладно див.: Розвиток сектора чорної металургії в Україні. Аналітичний огляд. — Світовий банк, Київ, 2004.

²⁹ За підрахунками, із загального обсягу коштів, що спрямовуються на науково-технічні розробки, майже 70% припадає на IV технологічний уклад і лише 23% — на V; 60% інноваційних витрат — на IV технологічний уклад, 30% — на III, на V — лише 8,6%; 75% інвестицій спрямовується у III уклад і лише 20% і 4,5% — у IV і V технологічні уклади, відповідно. У технологічній частині капітальних вкладень (технічне переозброєння та модернізація) домінує III технологічний уклад — 83%, і лише 10% припадає на IV уклад. Див.: Геєць В. Наука і виробництво: партнери чи конкуренція?..., с.6.

³⁰ Наприклад, про регулювання цін на вугілля в інтересах монопольних структур, що працюють у металургійній промисловості, докладно див.: Вугільна промисловість України. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Центр Разумкова 2003..., с.420–421.

³¹ Див.: Постанова Верховної Ради України "Про інформацію Кабінету Міністрів України "Про діяльність Кабінету Міністрів України щодо розробки державної стратегії відродження і підтримки вітчизняного виробництва та розвитку високих наукоємних конкурентоспроможних технологій..." №389 від 26 грудня 2002р. — <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

³² Фактичні бюджетні видатки на фінансування Програми за 1995–2000рр. склали лише близько 10 млн. грн. замість запланованих 44 млн. грн., або 22,7% передбачених видатків.

³³ Лише у квітні 2004р. ухвалений Закон України "Про загальнодержавну комплексну програму розвитку високих наукоємних технологій". Програмою передбачено збільшити до 2013р. обсяги виробництва V технологічного укладу з 5% до 12%, VI — з 1% до 3%, а також довести частку високотехнологічної продукції у структурі експорту України до 20%.

можливість таких інвестицій), не формує внутрішній платоспроможний попит на інновації та інноваційну продукцію, не створює належних стимулів до інноваційної діяльності.

Найбільшим ризиком, що супроводжує закріплення такої моделі, є занепад головного джерела інноваційної економіки — системи продукування і трансляції знань, тобто науки і освіти. Оскільки за такої моделі не формується попит на кваліфікованих працівників, то знання втрачають інструментальне значення, відповідно — не формується (або скорочується) попит на *якісну освіту*; падає рівень суспільної престижності професій вчителя, вченого, науковця. Згідно з результатами соціологічних досліджень, професію вченого вважають престижною лише 1,2% громадян України, серед молоді — менше відсотка³⁴. А це вже становить реальну загрозу становленню інноваційної економіки в перспективі.

Недостатність інституційного забезпечення інноваційної діяльності

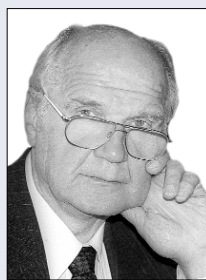
Одним з найбільш дієвих механізмів державного впливу на забезпечення інноваційної перебудови структури економіки є законодавче стимулювання інноваційної діяльності на всіх її етапах і створення нормативно-правового середовища, найбільш сприятливого для високотехнологічних галузей виробництва, становлення та розвитку специфічної інфраструктури інноваційної діяльності.

В Україні формування нормативно-правової бази наукової, науково-технічної, інноваційної діяльності незавершене і позбавлене системного підходу, що підтверджує відсутність цілеспрямованої, послідовної державної політики у цих сферах і стримує створення інноваційної інфраструктури.

За підрахунками, законодавство, що стосується інноваційної діяльності, налічує 13 законодавчих актів, понад 50 нормативно-правових актів Уряду, близько 100 різноманітних відомчих документів. Ухвалені також Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України (1999р.) та Загальнодержавна комплексна програма розвитку високих наукоємних технологій (2004р.).

Водночас, нормативно-правова база інноваційної діяльності є фрагментарною, суперечливою і неповною мірою відповідає засадам економіки, “що ґрунтується на знаннях”. До цього часу відсутні: достатня ефективність захисту прав інтелектуальної власності³⁵; не створені правові умови для функціонування венчурного капіталу як ринкового інституту; процедури створення окремих суб’єктів інноваційної діяльності безпідставно ускладнені³⁶.

Відсутні також законодавчо встановлені критерії інноваційності проектів і розмежування інвестиційних та інноваційних проектів. Недостатньо вніормовані питання об’єктивної експертизи та конкурсних засад у бюджетному фінансуванні наукових, науково-технічних, інноваційних програм і проектів. Так, Закон України “Про державні цільові програми” передбачає

Ігор ЮХНОВСЬКИЙ,
перший заступник
голови Комітету
Верховної Ради
з питань науки
і освіти

ТОЧКА ЗОРУ

Попит — рушій інновацій³⁷

Суспільний попит можна умовно поділити на три рівні: попит на товари першої необхідності; попит на товари тривалого вжитку; попит на предмети розкошу.

Попит на інновації виникає тоді, коли переважна частина населення має платоспроможний попит середнього рівня, тобто може задовольняти не лише фактично фізіологічні потреби виживання особи, але й соціально-культурні потреби розвитку особистості. А потреба розвитку передбачає потребу постійних інновацій — як у широкому, так і вузькому значенні поняття. Отже, лише особистість, розвинута і така, що прагне постійного подальшого розвитку, володіє потребою інноваційної діяльності (попитом на інновації) і спроможністю такі інновації продукувати.

Іншими словами — **носієм інновації, інноваційної культури є суспільний прошарок, що має доходи, достатні для задоволення потреб розвитку особистості, тобто — середній клас.** Саме потреби і платоспроможний попит середнього класу вирішальним чином визначають структуру внутрішнього національного ринку і створюють мотивацію національного виробника до впровадження інноваційної продукції, а відтак — і інноваційних технологій виробництва.

Тим часом, в Україні переважна більшість — близько 80% — населення перебуває у ситуації виживання, маючи доходи, нижчі від офіційного встановленого прожиткового мінімуму. Всі широко рекламовані підвищення доходів (зокрема, остання кампанія доплат до пенсій), фактично не виходять за межі прожиткового мінімуму в розрахунку на одну особу і не змінюють принциповим чином структуру попиту населення — хіба що зростають ціни саме на товари першої необхідності, що слугує додатковим чинником збідніння і поляризації суспільства.

Мізерність доходів визначає таку структуру попиту, де домінує *second hand* — у широкому розумінні цього слова. Населення змушене одягатися в *second hand*, підприємства — купляти ліцензії та обладнання *second hand*. Небезпечно те, що такий стан речей може залишатися незмінним як завгодно довго, закріплюючи за країною тавро “другого сорту”.

Однак, з такої ситуації вийти можна. Для цього потрібні як внутрішні зусилля — у напрямі більш якісного використання наявних власних ресурсів, так і зовнішні інвестиції, насамперед — інформаційні.

Коли можливий такий вихід?

Коли ми виконаємо дві умови. Перша — станемо надійним партнером, тобто будемо чесними перед світовою спільнотою, матимемо чесний Уряд, стабільне законодавство, відкрити та об’єктивну статистику. Друга — коли ми забезпечимо масову високу купівельну спроможність на внутрішньому ринку. **Жодного прориву до інноваційної економіки, інноваційної культури не може бути без кардинальної зміни політики доходів, спрямованої на формування в країні потужного середнього класу.**

Якщо ці умови будуть забезпечені, Україна зможе вийти на шлях інноваційного розвитку. Вона зберігає головний ресурс, необхідний для такого виходу — освітній рівень суспільства. З точки зору інноваційної економіки, не так важливо мати природні ресурси. Важливо мати рівень освіти, що дозволяє сприймати і використовувати інформацію. Тому одне з головних завдань сьогодні — підтримати систему освіти в усіх її складових, від дошкільної до вищої. ■

³⁴ Див. результати соціологічних досліджень, розміщені в цьому журналі.

³⁵ Докладно див.: Проблеми охорони інтелектуальної власності в Україні. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Центр Разумкова 2001, Київ, 2002, с.296-342; Україна і Світова організація торгівлі. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Центр Разумкова 2002..., с.176-223.

³⁶ Так, за існуючою процедурою, створення нового технопарку відбувається шляхом внесення змін до чинної нормативної бази. Наслідком цього є, зокрема, нереалізованість проектів створення технопарків на базі Київського інституту проблем математичних машин і систем НАН України, Нікітського ботанічного саду, Рівненського бізнес-інкубатора, інноваційних центрів у Луганську та Донецьку, Васильківсько-Обухівського технополісу та ін.

³⁷ З виступу І.Юхновського на Фаховій дискусії “Інноваційний шлях розвитку України: гасло чи реальність?”, що відбулася 24 вересня 2004р.

обов'язкову державну експертизу проектів державних цільових програм “згідно із законодавством”, яке відсутнє. У Законі йдеться про наукові та науково-технічні програми, експертизу яких здійснює центральний орган виконавчої влади в галузі науки і освіти, — отже, розробку та експертизу програм фактично віднесено до повноважень одного органу. Закон не визначає також цілісної системи управління програмами; у переліку ініціаторів програм відсутні галузеві академії наук, підприємства, наукові організації та об'єднання, органи місцевого самоврядування, громадяни.

Існує неузгодженість термінології чинних законодавчих актів, що зумовлює можливість різного трактування закону та викривлює статистичну звітність у сферах наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності³⁸.

Недосконалість правової бази посилює практика “призупинення” окремих статей чинних законів, що стосуються наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності, законодавчими або ж підзаконними актами. Так, Закон України “Про інноваційну діяльність” передбачав стимулювання інноваційної діяльності шляхом встановлення податкових пільг. Проте чинність його відповідних статей була “призупинена” спочатку на 2003р., а потім і на 2004р.³⁹

Закон України “Про спеціальний режим інвестиційної та інноваційної діяльності технологічних парків” дозволяє технопаркам, їх учасникам, дочірнім та спільним підприємствам здійснювати за рахунок сум податків на додану вартість та податку на прибуток рефінансування власних інноваційних проектів. Проте, листом Державної податкової адміністрації України (2003р.) визначено, що спільні з технопарком підприємства не мають права проводити таке рефінансування⁴⁰. Цілком імовірно, що внаслідок цього можна очікувати на припинення реалізації ряду інноваційних проектів, значне скорочення потоку ринкових інвестицій в інноваційну діяльність технопарків та зменшення інвестиційної привабливості вітчизняних проектів для іноземного капіталу загалом.

Окремою проблемою є недотримання чинного законодавства та недієздатності судової системи в частині відновлення порушених прав суб'єктів економічної діяльності.

Усе це зумовлює нестабільність законодавчого поля, призводить до відчутних втрат Державного бюджету⁴¹

(отже — суспільної інноваційної діяльності), не створює належних стимулів для інноваційної діяльності і не сприяє нарощуванню інвестицій в інноваційний процес і високо-технологічні виробництва.

Недостатність нормативно-правового забезпечення супроводжується і недостатньою інфраструктурою інноваційної діяльності, яка представлена в Україні лише окремими типами інноваційних інститутів. При цьому, переважна більшість з тих інститутів, які є визначально важливими для розвитку інноваційної діяльності (зокрема, технопарки та венчурні фонди), не справляють відчутного впливу на впровадження інновацій у вітчизняну економіку. Так, з восьми зареєстрованих технопарків поки що реально працюють чотири, а “реально дають віддачу” — лише два⁴². З семи венчурних фондів та об'єднань чотири спрямовують ресурси на фінансове забезпечення традиційних інвестиційних проектів; три — вкладають кошти в розвиток технологій V технологічного укладу; жоден не інвестує в розвиток технологій перспективного, VI укладу⁴³.

Водночас, некоректно зводити причини недостатнього розвитку інноваційних інститутів лише до недостатнього нормативно-правового унормування їх діяльності. Причини є значно глибшими і полягають у загальній нерозвиненості ринкового середовища в Україні. Так, венчурний бізнес неможливий без розвинутого фондового ринку, оскільки венчурне фінансування спрямоване не на отримання певного відсотка на вкладений капітал, а на збільшення ринкової вартості венчурних компаній, де венчурний інвестор стає співвласником. Належне функціонування інноваційних інститутів не може бути забезпечене і без відповідного розвитку банківської системи, страхового ринку, пенсійних фондів тощо.

Отже, в умовах нерозвиненості ринкового середовища в Україні складається структурна та функціональна неповнота інноваційної інфраструктури. Її повноцінний розвиток можливий лише в загальному контексті стимулювання ринкового середовища, створення сприятливих умов для розвитку ринкових інституцій, впровадження конкурентних засад у вітчизняну економіку.

Недосконалість управління інноваційною діяльністю

Головними складовими управління інноваційною діяльністю (стратегічного інноваційного менеджменту) на державному рівні є визначення її пріоритетних

³⁸ Закони України “Про пріоритетні напрямки науково-технічного розвитку на 2001-2006рр.” та “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності” були прийняті за відсутності базового Закону “Про інноваційну діяльність”, тому містять термінологічні неузгодженості. Інноваційна діяльність в одних випадках практично отожднюється з науково-технічною, в інших — протиставляється їй.

³⁹ Фактично певні податкові пільги передбачені лише для інноваційних проектів технопарків. За інноваційними проектами технопарків нараховується ПДВ, але не перераховується до бюджету, а акумулюється на спецрахунок, кошти якого можуть бути використані для розвитку технологічних і дослідно-експериментальних баз.

⁴⁰ Лист Державної податкової адміністрації України “Про правомірність використання пільг учасниками технопарків” №2303/7/23-7017 від 12 березня 2003р.

⁴¹ За словами міністра освіти і науки України, відсутність законодавчого врегулювання питань трансферу технологій призводить до втрат Державного бюджету на суму до 3 млрд. грн. — Див.: Доповідь міністра освіти і науки України В.Кременя на Дні Уряду України у Верховній Раді 8 червня 2004р. — <http://www.rada.gov.ua>.

⁴² Зареєстровані вісім технопарків: “Напівпровідникові технології і матеріали, оптоелектроніка та сенсорна техніка” (1999, Київ), “Інститут електрозварювання імені Є.О.Патона” (1999, Київ), “Інститут монокристалів” (1999, Харків), “Вуглемаш” (2001, Донецьк), “Інститут технічної теплофізики” (2002, Київ), “Київська політехніка” (2002, Київ), “Інтелектуальні інформаційні технології” (2002, Київ), “Укрінфотех” (2002, Київ).

За підсумками 2003р., у загальному обсязі інноваційної продукції, виробленої технопарками, понад 64% становив внесок технопарку “Інститут електрозварювання імені Є.О.Патона”, 34% — “Інститут монокристалів”. Див.: Деркач М. Структурно-інноваційна перебудова економіки України: проблеми, пріоритети та перспективи розвитку. — Економіст, 2004, №5, с.13.

⁴³ Сукупні ресурси венчурних фондів є невеликими (за різними оцінками, \$400-800 млн.), вартість інвестиційного портфеля — відносно незначною (\$250-300 млн.). На сьогодні не було проведено жодного “виходу” венчурного капіталу з проінвестованих проектів — зокрема, з причин відсутності інституційного забезпечення цього процесу.

напрямів, концентрація ресурсів, стимулювання суб'єктів економічної діяльності на досягнення потрібних результатів.

Визначення національних інноваційних пріоритетів. Переліки пріоритетів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні містяться у відповідних законодавчих актах і в основному відповідають як наявному в Україні науковому та науково-технічному потенціалу, так і загальносвітовим тенденціям розвитку науки і технологій⁴⁴ (врізка “*Пріоритети наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в законах України*”).

Пріоритети наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в законах України

Закон України “Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки” (2001р.)
Визначені пріоритетні напрями розвитку науки і техніки на період до 2006р. (стаття 7)*:

- ❖ фундаментальні дослідження з найважливіших проблем природничих, суспільних і гуманітарних наук;
- ❖ проблеми демографічної політики, розвитку людського потенціалу та формування громадянського суспільства;
- ❖ збереження навколишнього середовища (довкілля) та сталий розвиток;
- ❖ новітні біотехнології; діагностика і методи лікування найпоширеніших захворювань;
- ❖ нові комп'ютерні засоби та технології інформатизації суспільства;
- ❖ новітні технології та ресурсозберігаючі технології в енергетиці, промисловості та агропромисловому комплексі;
- ❖ нові речовини і матеріали.

Закон України “Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні” (2003р.)

Визначені стратегічні пріоритетні напрями інноваційної діяльності на 2003-2013рр. (стаття 7)**:

- ❖ модернізація електростанцій; нові та відновлювані джерела енергії; новітні ресурсозберігаючі технології;
- ❖ машинобудування та приладобудування як основа високотехнологічного оновлення всіх галузей виробництва; розвиток високоякісної металургії;
- ❖ нанотехнології, мікроелектроніка, інформаційні технології, телекомунікації;
- ❖ удосконалення хімічних технологій, нові матеріали, розвиток біотехнологій;
- ❖ високотехнологічний розвиток сільського господарства і переробної промисловості;
- ❖ транспортні системи: будівництво і реконструкція;
- ❖ охорона і оздоровлення людини та навколишнього середовища;
- ❖ розвиток інноваційної культури суспільства.

* На зміну переліку, визначеного в Додатку до Постанови Верховної Ради України №2705-XII від 16 жовтня 1992р.: (1) охорона навколишнього природного середовища; (2) здоров'я людини; (3) виробництво, переробка та збереження сільськогосподарської продукції; (4) екологічно чиста енергетика та ресурсозберігаючі технології; (5) наукові проблеми розбудови державності України; (6) нові речовини і матеріали; (7) перспективні інформаційні технології, прилади комплексної автоматизації, системи зв'язку. Постанова втратила чинність на підставі вказаного Закону.

** На підставі названих стратегічних пріоритетних напрямів у статті 8 Закону деталізуються середньострокові пріоритетні напрями інноваційної діяльності.

Водночас, формулювання пріоритетів є настільки загальними, що охоплюють фактично всі види діяльності, і будь-який науковий проект може бути обґрунтований як відповідний визначеним пріоритетам.

Тим часом, широко окреслені пріоритети суперечать теоретичним засадам стимулювання інноваційної діяльності, оскільки основним інструментом мотиваційного впливу на неї є різноманітні пільги з оподаткування суб'єктів науково-технологічної діяльності. Пільги, за своєю економічною природою, можуть поширюватися лише на обмежене коло суб'єктів.

Перетворення пільг із стимулюючого винятку на правило руйнує ефективну координацію економічної діяльності, призводить до перевищення бюджетних можливостей держави та в кінцевому підсумку — до скасування самих пільг.

На практиці розподіл бюджетних коштів на фінансування наукових, науково-технічних та інноваційних проектів (робіт) базується переважно на позиціях міністерств, відомств, інших центральних органів виконавчої влади, без врахування незалежних експертних оцінок. Фактично не існує практики об'єктивного технологічного моніторингу і прогнозування (технологічного форсайту), тому практично не здійснюється незалежна експертиза науково-технологічної та економічної доцільності інноваційних проектів, їх відповідності світовим тенденціям і стратегічним цілям розвитку вітчизняної економіки. Конкурсний відбір робіт здебільшого відсутній або перетворився на формально-бюрократичну імітацію конкурсних процедур.

Планування, концентрація і координація ресурсів, контроль їх використання. Головним інструментом ефективної організації цілеспрямованої діяльності, в т.ч. інноваційної, є її планування в межах державних програм (цілевих, науково-технічних та ін.), розрахованих на різні терміни виконання. Як зазначалося вище, законодавчі акти, що регулюють наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність, передбачають формування таких програм та програмно-цільовий метод фінансування інноваційної діяльності.

Проте практика формування та виконання таких програм є недосконалою. Немає координації, хронологічної і логічної правонаступності у їх здійсненні (одна з причин цього — відзначена вище відсутність законодавчо встановленої системи цілісного управління програмами); більшість із затверджених програм залишаються непрофінансованими і незавершеними. Спостерігається тенденція до постійного збільшення їх кількості з одночасним зменшенням обсягів коштів на виконання. Не існує практики координації та узгодження цих програм у рамках програм діяльності Уряду; процес їх формування та затвердження відірваний від бюджетного процесу (ні сукупність державних програм, ні урядова програма не розглядаються під час ухвалення Державного бюджету). Отже — відсутні передумови як для їх належного ресурсного забезпечення, так і для контролю над його використанням.

Натомість, створюються можливості безконтрольного розпорощення бюджетних коштів. Дедалі більша частина коштів, передбачених Державним бюджетом на наукову та науково-технічну діяльність, розподіляється між численними розпорядниками, раціональність замовлень яких фактично ніким не контролюється. Лише за 2000-2002рр. кількість таких розпорядників зростає з 24 до 32; частка програмно-цільового фінансування у 2002р. склала лише 3,77% загального обсягу фінансування науки, що в 3,4 рази менше, ніж у 1996р.⁴⁵, приблизно 40% коштів Держбюджету, виділених на фінансування наукових досліджень, за існуючою звітністю практично неможливо ідентифікувати⁴⁶.

⁴⁴ Зокрема, пріоритетним напрямом розвитку науки та технологічного прогресу, визначеним у Шостій рамковій програмі ЄС. Наведені в цьому журналі — с.21.

⁴⁵ Рациональное финансирование науки как предумовия развития знаньевого общества в Україні..., с.21.

⁴⁶ Малицкий Б. Соответствие имеющегося инновационного потенциала заданиям перехода к инновационной модели экономики Украины. — Економіст, 2004, №5, с.19.

Юрій БАЖАЛ,
декан факультету
економічних наук
Національного
університету "Києво-
Могилянська академія"

ТОЧКА ЗОРУ

Система управління інноваційним процесом в Україні фактично відсутня

Сьогодні, незважаючи на шквал заповідей представників влади про необхідність реалізації інноваційної моделі розвитку, ухвалення десятків нормативно-правових актів про регуляцію економічних відносин, пов'язаних із стимулюванням інноваційної діяльності, в країні не існує інституційних умов для динамічного інноваційного розвитку, у т.ч. дієздатної системи державного управління ефективним інноваційним розвитком.

Суттєвим недоліком здійснюваної в Україні інноваційної політики залишається її переважна спрямованість на управління "процесом", а не кінцевими результатами інноваційних змін.

Навіть ті недостатні кошти, що виділяються, як правило, розпорошуються і не утворюють матеріально-технічного підґрунтя стимулів і необхідних організаційно-технологічних умов ефективної роботи хоча б кращої частини науково-технічного та виробничого потенціалу.

Недоліки діючої системи фінансування науково-технологічної сфери пов'язані з тим, що прийняття рішень у процесі розподілу державних коштів:

- ❖ базується переважно на *статусі-кво* у структурі науково-технологічної сфери країни, а не впливає із соціально-економічних потреб і пріоритетів;

- ❖ не зорієнтована на кінцеві результати науково-технічної діяльності та їх ефективність, які практично не оцінюються в режимі зворотного зв'язку органами державного управління, що приймають рішення стосовно напрямів та обсягів фінансування науково-технологічної сфери;

- ❖ не базується на науково обґрунтованих сучасних нормативах визначення ефективних обсягів фінансування та структури кошторису програми (проекту, теми), на розумінні залежності цих нормативів від наукової та виробничої галузі, стадії науково-технологічного циклу інновації тощо;

- ❖ не враховує сучасного становища України як відкритої ринкової економіки, що функціонує в жорсткому режимі міжнародної науково-технічної та економічної конкуренції.

Принциповим недоліком існуючої системи управління видатками Державного бюджету на фінансування НДДКР є її відомча домінанта, яка розриває єдиний цикл "наука-техніка-виробництво" і не створює умов для реалізації інноваційної стадії, яка визначає економічну ефективність усього циклу. Відомча система управління науково-технологічною сферою спричиняє вкрай низьку економічну ефективність державних науково-технічних програм і максимально протидіє спрямованості управлінських дій на кінцеві комерційні результати, які відразу висвітлюють усі хиби діючої системи прийняття рішень — і на стадії відбору та формування програм, і на стадіях їх управлінського супроводу. До цього треба додати, що саме відомча модель державного фінансування науки, працюючи в режимі самозбереження, довела до абсурду відносні обсяги фінансування, що припадають на один проєкт чи науковця, в усіх секторах науково-технологічної сфери.

У результаті в українській інноваційній системі утворився цикл "зачарованого кола" — великий кадровий ресурс не може бути адекватно профінансований — це, у свою чергу, спричиняє низьку його економічну ефективність, — що спричиняє брак коштів для фінансування. В цих умовах урядом вибрана дивна тактика фінансової політики підтримки науково-технічної сфери — вибіркове і нерегулярне виділення коштів тільки на заробітну плату, та ще й у розмірах, які не забезпечують елементарних потреб науковців. Така практика створює ілюзію фінансування інноваційної сфери, а реально виконує функцію допомоги з безробіття.

Водночас, зведення проблеми "рятування" вітчизняного науково-технологічного потенціалу тільки до пошуку джерел збільшення обсягів його інвестування обмежує поле конструктивного аналізу цієї проблеми та, відповідно, пошуку позитивних рішень.

В інноваційній моделі економіки науково-технологічна інновація є лише фінальним результатом широкого спектру соціально-економічних чинників, багато з яких формуються та діють за межами виробництва, де здійснюються інновації. Тому управління інноваційним процесом має стати елементом узгодженої стабільної державної політики, спрямованої на реальне запровадження дієвих заходів прогресивної структурної перебудови економіки, ефективного реформування сфер освіти, науки, піднесення рівня доходів суспільства та формування на цій основі його нової інноваційної культури. ■

Отже, управління інноваційним процесом в Україні — в тому вигляді, як воно склалося на цей час, — не відповідає задекларованому державному курсу на впровадження інноваційної моделі економічного розвитку. Фактично, воно позбавлене системності і прозорості, не спрямоване на ефективне використання обмежених бюджетних ресурсів та стимулювання інноваційної діяльності.

ВИСНОВКИ

Аналіз сучасного стану науково-технічної та інноваційної сфери в Україні свідчить про те, що за рівнем інноваційної активності, станом виробництва високотехнологічної продукції, обсягами фінансування науки, розвитком інфраструктури інноваційного підприємництва Україна значно відстає від провідних країн світу. Існує невідповідність науково-технічного потенціалу країни загальній продуктивності національної економіки, що зумовлено низькою ефективністю національної інноваційної системи.

Однією з головних проблем, що гальмують розвиток високотехнологічного сектору економіки, залишається відсутність фінансування та недостатньо ефективна державна інноваційна політика, що призводить до скорочення числа наукових працівників, ускладнює отримання економічної віддачі у вигляді завершених інноваційних пропозицій та їх реалізації у сферах вітчизняної економіки.

Відсутність у країні попиту на результати наукових досліджень, неповноцінність державної системи захисту прав інтелектуальної власності та механізмів комерціалізації інтелектуального продукту позбавляють стимулів потенційних суб'єктів інноваційної діяльності та призводять до субсидіювання економік більш розвинутих країн за рахунок безкоштовного трансферу як висококваліфікованих фахівців, так і результатів фундаментальних досліджень.

Інноваційний процес гальмується недостатністю інституційного забезпечення інноваційної діяльності, що виявляється у відсутності розвинутого ринкового середовища загалом та зокрема — в незавершеності та безсистемності формування відповідної нормативно-правової бази, практиці "призупинення" окремих норм чинних законів, які регулюють інноваційну діяльність, неповноті інфраструктури (в т.ч. високотехнологічної) інноваційного розвитку.

Державна політика інноваційного розвитку характеризується непослідовністю, відсутністю чіткої концепції національних інноваційних пріоритетів і системного підходу до розвитку інноваційної діяльності (національної інноваційної системи).

Фактично, пріоритетна державна підтримка спрямовується на низькотехнологічні галузі та виробництва, що зумовлює формування і закріплення в країні такої моделі економіки, яка не потребує інновацій і є конкурентоспроможною на світовому ринку за рахунок дешевої робочої сили та визиску ресурсів.

Тим часом, держава має відіграти активну роль у створенні загальнонаціонального попиту на інновації; впровадити широкий набір інструментів, які не потребують значних видатків із бюджету, але за рахунок розбудови мотиваційного поля здатні багаторазово посилити інноваційну складову економіки. Водночас з метою піднесення рівня платоспроможного (а отже — вимогливого) внутрішнього попиту та надання імпульсу до інновацій внутрішньому виробникові необхідно відчутно підвищити рівень оплати праці — як перший інвестиційний внесок у людський капітал. ■

2. УКРАЇНА В КОНТЕКСТІ СВІТОВИХ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І ПЕРСПЕКТИВИ

Світовий ринок наукомісткої продукції оцінюється у \$2,5-3 трлн. і розвивається високими темпами: протягом 1980-2000рр. загальний обсяг продажів зріс більш ніж у п'ять разів. Домінуючі позиції (дві третини виробництва і торгівлі) на ринку утримують країни “великої сімки”, у т.ч. США — понад 20%, Японія — 12-14%, Німеччина — понад 10%¹. Частка вітчизняної наукомісткої продукції на ньому становить близько 0,01%², що не відповідає як науково-технічному потенціалу України, так і провідним тенденціям розвитку сучасної економіки.

У цьому розділі, на підставі вітчизняних і зарубіжних джерел³, наводяться порівняльні дані, що дають можливість окреслити позиції України та її перспективи на світовому ринку та в міжнародному поділі праці.

Аналіз зазначених даних дає підстави для висновку про те, що за головними показниками інноваційної економіки Україна сьогодні відчутно відстає не лише від розвинутих, але й від і подібних країн⁴. Водночас, все ще зберігаються можливості переходу вітчизняної економіки до інноваційної моделі розвитку.

Загальний індекс конкурентоспроможності

Найвідоміші рейтинги міжнародної конкурентоспроможності складаються Всесвітнім економічним форумом (ВЕФ) у Давосі (Швейцарія). Загальний індекс конкурентоспроможності виводиться з параметрів поточної економічної динаміки для вимірювання спроможності національної економіки досягти сталого розвитку в середньостроковій перспективі. Дослідження засвідчують, що головними агрегованими

факторами, що впливають на економічний розвиток будь-якої країни, є: технології, суспільні інституції та макроекономічне середовище.

У 2003р. Загальний індекс конкурентоспроможності ВЕФ був визначений для 102 країн, до яких увійшла і Україна. У таблиці “Загальний індекс конкурентоспроможності України і вибраних країн” наводиться вибірка, в якій представлені, зокрема, подібні країни та окремі (найменш заможні) країни ЄС.

Загальний індекс конкурентоспроможності (GCI — Growth Competitiveness Index) України і вибраних країн
(місця у рейтингу 102 країн, для яких робився аналіз у “Звіті про глобальну конкурентоспроможність” — Світовий економічний форум, 2004).

	ВВП на душу населення у 2002р. (оцінка за ПКС)	GCI 2003, місце рейтингу*	Зміна місця в рейтингу GCI у 2003р. проти 2002р.*	Індекс технологій, місце в рейтингу у 2003р.*	Зміна місця в рейтингу за індексом технологій у 2003р. проти 2002р.*	Субіндекс інновацій, місце в рейтингу у 2003р.	Субіндекс ІКТ, місце в рейтингу у 2003р.
Канада	28 930	16 (16)	-8 (-8)	11 (11)	-3 (-3)	9	13
Південна Корея	16 960	18 (18)	+3 (+3)	6 (6)	+12 (+12)	7	11
Греція	18 770	35 (33)	+3 (+5)	30 (29)	0 (+1)	31	33
Португалія	17 820	25 (23)	-2 (0)	22 (21)	-9 (-8)	32	29
Угорщина	13 070	33 (31)	-4 (-2)	32 (21)	-11 (-10)	38	35
Аргентина	10 190	78 (68)	-15 (-5)	45 (43)	-1 (+1)	33	47
Польща	10 450	45 (43)	+6 (+8)	34 (33)	+2 (+3)	29	41
Росія	8 080	70 (65)	-6 (-1)	69 (65)	-3 (+1)	27	56
Туреччина	6 300	65 (61)	+4 (+8)	54 (52)	0 (+2)	68	51
Україна	4 800	84 (70)	-7 (+7)	84 (74)	-12 (-2)	36	70

* Внаслідок того, що у 2003р. розширилося коло країн, які потрапили до рейтингу, для більшої коректності порівняння в дужках наведені дані про місце серед країн, які були включені до рейтингу у 2002р.

¹ Див.: Новицький Н.А. Світовий науково-технологічний процес і місце в ньому Росії. — Енергоінформ, 21 жовтня 2004р., с.5.

² Переважно продукція оборонно-промислового комплексу та авіаційної промисловості. Загальна частка України у світовій торгівлі — 0,2%. Див.: <http://www.wto.org>.

³ Джерела: The World Competitiveness Report. — The World Economic Forum, 2002; Science and Engineering Indicators — 2002. — NSF, National Science Board 2002; World Development Report (1998/99): Knowledge for Development. — The World Bank, 1999; Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. — Київ, Держкомстат, 2003.

⁴ Подібними визначені країни за ознакою переважно сусідства, історичних зв'язків та порівнянності рівня економічного розвитку: Польща, Росія, Угорщина.

Наведені дані свідчать про значне відставання України як за показником ВВП на душу населення, так і за індексом технологій. За цими показниками Україна посідає 84 позицію, тоді як подібні країни: Росія — 70 і 69, відповідно; Польща — 45 і 34; Угорщина — 33 і 32 позиції.

Рівень патентної активності на території як показник інноваційної діяльності

Патентування технологічних нововведень у патентному відомстві США є привабливим для винахідників як з точки зору передумов їх комерційного впровадження, так і авторитетності й надійності в аспекті забезпечення охорони прав на об'єкти промислової власності. Патентування винаходів у США є міжнародним свідомством серйозності претензій винахідників на справжню інновацію, а видача патенту відкриває найбільш сприятливі комерційні перспективи для авторів. Тому воно стало репрезентативним індикатором порівняльного інноваційно-технологічного розвитку країн.

Країни, резидентами яких зареєстровано 15 і більше використаних патентів, виданих у США, у розрахунку на 1 млн. населення, визначаються як “країни ключових інновацій”, або “ключові технологічно-інноваційні країни” (таблиця “Ключові технологічно-інноваційні країни”).

Існують три показники патентної активності: кількість поданих заявок (аплікацій), кількість виданих патентів і кількість патентів, які використовуються у виробництві. У доступній нам статистиці США Україна фігурує лише в частині першого показника.

Кількість заявок на патентування/наданих патентів. Порівняльна позиція України наведена в таблиці “Кількість заявок на патентування у США”⁵ і свідчить про її досить низьку патентну активність і наростаюче відставання від країн з порівняним рівнем економічного розвитку — зокрема, Росії, Угорщини, Польщі.

Понад те, за даними Держкомстату, у 2000–2002рр., цей показник України значно погіршився: 2000 — 0; 2001 — 2; 2002 — 2⁶.

Кількість патентів США, виданих суб'єктам інноваційної діяльності України, є незначною. У 1995р. був отриманий 1 патент; у 1999 — 4; 2000 — 3; 2001 — 2; 2002 — 4; у 2003 — 2 патенти. Для порівняння: показники країн-лідерів списку виданих у 1999р. патентів

Ключові технологічно-інноваційні країни (визначені за критерієм кількості використаних у виробництві патентів, виданих у США, на 1 млн. населення, у 2001р. та 1980-ті роки)				
№ рейтингу за критерієм	Країна	Кількість використаних патентів, виданих у США, на 1 млн. населення у 2001р.	Середньорічна кількість використаних патентів, виданих у США, на 1 млн. населення у 1980-х роках	Темп росту значення показника у 2001р. у порівнянні з середньорічною кількістю 1980-х років, %
1	США	314,43	165,9	189,5
2	Японія	260,99	101,3	257,6
3	Тайвань	239,78	12,8	1873,3
4	Швейцарія	195,65	189,7	103,1
5	Швеція	195,62	94,4	207,2
6	Ізраїль	163,32	42,2	387,0
7	Фінляндія	140,21	37,1	377,9
8	Німеччина	135,73	85,1	159,5
9	Канада	115,80	50,4	229,8
10	Данія	89,55	31,8	281,6
11	Нідерланди	83,27	52,0	160,1
12	Південна Корея	73,99	1,3	5691,5
13	Австрія	72,43	40,4	179,3
14	Сінгапур	72,12	2,4	3005,0
15	Бельгія	70,25	26,5	265,1
16	Франція	68,15	43,0	158,5
17	Велика Британія	66,44	43,3	153,4
18	Ісландія	32,28	15,2	212,4
19	Норвегія	58,82	22,7	259,1
20	Австралія	44,99	21,5	209,3
21	Ірландія	37,24	8,8	423,2
22	Гонконг	34,34	5,4	635,9
23	Нова Зеландія	32,28	15,28	211,3
24	Італія	29,64	16,5	179,6

США для резидентів відповідних країн були наступними: США (громадяни США) — 83 907 патентів; Японія — 31 104; Німеччина — 9 337; Франція — 3 820; Тайвань — 3 693; Велика Британія — 3 572; Південна Корея — 3 562; Канада — 3 226 патентів.

У таблиці “Кількість патентів США, виданих громадянам трьох країн-аналогів” наводяться також дані стосовно країн-аналогів, інформація про які міститься у статистичному довіднику США. Ці дані свідчать про значне відставання України від подібних країн за показником отриманих у США патентів.

Кількість заявок на патентування у США								
Країна	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Росія	183	153	206	221	254	249	273	388
Греція	28	19	27	29	23	30	45	50
Португалія	11	9	14	10	16	12	17	28
Туреччина	2	3	5	6	7	10	16	29
Угорщина	76	69	76	70	59	40	73	120
Польща	16	27	20	19	22	19	19	31
Україна	4	16	14	17	18	24	28	22

Кількість патентів США, виданих громадянам трьох країн-аналогів								
Країна	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Росія	-	3	38	98	116	111	189	181
Угорщина	88	61	46	50	43	25	50	39
Польща	5	8	8	8	15	11	15	19

⁵ Science and Engineering Indicators — 2002. — NSF, National Science Board, 2002, Appendix table 6-13.

⁶ Наукова та інноваційна діяльність в Україні..., с.286, 291.

Витрати на дослідження і розробки

Витрати на дослідження і розробки та їх частка у ВВП країни є індикаторами національного рівня підтримки процесів створення та використання нових знань. Опосередковано вони свідчать про інноваційні можливості країни та масштаб накопичення нових знань для прогресивного розвитку. Порівняльні показники обсягів витрат (для України — розраховані за методологією паритету купівельної спроможності — ПКС) та їх частки у ВВП наводяться у таблиці “Обсяги витрат на фінансування досліджень і розробок та їх частка у ВВП у США, ЄС-15, Японії та України”.

Обсяги витрат на фінансування досліджень і розробок та їх частка у ВВП у США, ЄС-15, Японії та України (2000р.)

Країни/рік	Обсяг витрат на фінансування, € млрд.	Частка витрат у ВВП, %
США/2000	228	2,69
ЄС-15/2000	164	1,93
Японія/2000	154	2,98
Україна/2002	2 (за ПКС)	1,20
Рівень є стабільним з 1996р.		

У 2000р. у Європі за показником частки витрат на дослідження і розробки лідирували Швеція — 3,78%, Фінляндія — 3,37%, Німеччина — 2,48%; найменшими були витрати Іспанії — 0,94%, Португалії — 0,76%, Греції — 0,68%⁷. Витрати України на дослідження і розробки становили 1,2% ВВП, що перевищувало рівень аналогічних витрат більшості країн СНД та країн - нових членів ЄС (крім Словенії — 1,51% та Чехії — 1,24% ВВП).

Доречно відзначити високі темпи нарощування обсягів фінансування науково-технічної сфери країнами-аутсайдерами ЄС та малими країнами-лідерами побудови “економіки, що ґрунтується на знаннях” (Фінляндії та Ірландії). Зазначені витрати у середньорічному вимірі зростали з 1995р. такими темпами: у Фінляндії — 13,5%, Греції — 12,0%, Португалії — 9,9%, Ірландії — 8,2%, Іспанії — 6,9%, за середнього темпу ЄС — 3,4%.

В Україні тенденції до відчутного збільшення витрат на науково-технічну сферу не спостерігаються: з 1996р. частка цих витрат відносно ВВП є стабільною.

Накопичений кадровий потенціал і його ефективність

Існує агрегована інформація стосовно накопиченого сумарного кадрового науково-технічного потенціалу країн світу за останні 15 років XX століття (характеристика представлена як середня за 1981-1995 рр.)⁸. На підставі цієї інформації зроблена вибірка тих країн, де число фахівців, які виконують НДДКР, на 1 млн. населення перевищувала 100 осіб (таблиця “Порівняння продуктивності національних економік та їх кадрового наукового потенціалу”⁹).

Як видно з таблиці, Україна впевнено посідала перше місце у світі за густотою кадрового науково-технічного потенціалу, значно випереджаючи Японію,

Порівняння продуктивності національних економік та їх кадрового наукового потенціалу (ранжування країн — за кадровим науковим потенціалом)

Країна	Фахівці, які виконують НДДКР, на 1 млн. населення, середня за 1981-1995рр.	ВВП на душу населення (за ПКС) в 1997р., \$
1. Україна	6 761	2 170
2. Японія	5 677	23 400
3. Ізраїль	4 826	16 960
4. Росія	4 358	4 190
5. Болгарія	4 240	3 860
6. США	3 732	28 740
7. Швеція	3 714	19 030
8. Фінляндія	3 675	18 980
9. Норвегія	3 434	23 940
10. Білорусь	3 300	4 840
11. Естонія	3 296	5 010
12. Німеччина	3 016	21 300
13. Словенія	2 998	12 520
14. Нідерланди	2 656	21 340
15. Данія	2 647	22 740
16. Південна Корея	2 636	13 500
17. Франція	2 537	21 860
18. Сінгапур	2 512	29 000
19. Австралія	2 477	20 170
20. Велика Британія	2 417	20 520
21. Канада	2 322	21 860
22. Словаччина	1 922	7 850
23. Ірландія	1 871	16 740
24. Бельгія	1 814	22 370
25. Нова Зеландія	1 778	16 600
26. Узбекистан	1 760	2 450
27. Австрія	1 604	21 980
28. Румунія	1 382	4 290
29. Італія	1 303	20 060
30. Чехія	1 285	11 380
31. Литва	1 278	4 510
32. Латвія	1 165	3 650
33. Угорщина	1 157	7 000
34. Іспанія	1 098	15 720
35. Польща	1 083	6 380
36. Греція	774	13 080
37. Португалія	599	13 840
38. Коста-Рика	539	6 410
39. Китай	537	3 570
40. Республіка Конго	461	1 380
41. Єгипет	458	2 940
42. Туніс	388	4 980
43. Чилі	364	12 080
44. Маврикій	361	9 360
45. Аргентина	350	9 950
46. Сенегал	342	1 670
47. В'єтнам	334	1 670
48. Перу	273	4 390
49. Гвінея	264	1 850
50. Тринідад і Тобаго	240	6 410
51. Нікарагуа	214	2 370
52. Туреччина	209	6 430
53. Венесуела	208	8 530
54. Габон	189	6 540
55. Індонезія	181	3 450
56. Бенін	177	1 260
57. Шрі-Ланка	173	2 460
58. Таїланд	173	6 590
59. Еквадор	169	4 820
60. Бразилія	165	6 240
61. Індія	151	1 650
62. Йорданія	106	3 430

Джерело: Knowledge for Development. World Development Report 1998/99. — The World Bank, 1999, table 19.

Ізраїль, Росію і США; а за рівнем продуктивності національної економіки займала лише 82 місце, програючи Японії у 10,8 рази; Ізраїлю — у 7,8; Росії — у 1,9; США — у 13,2 рази.

Такий вражаючий розрив між наявним ресурсом одного з головних факторів економічного зростання та рівнем національної продуктивності є характерним

⁷ На засіданні Європейської Ради у 2002р. (Барселона) ухвалене рішення досягти до 2010р. фінансування науково-технологічної сфери на рівні 3% ВВП. — Towards a European Research Area. Science, Technology and Innovation: Key Figures 2002. — European Communities, 2002. — Part 1.

⁸ Див.: Knowledge for Development. World Development Report 1998/99. — The World Bank, 1999.

⁹ Валовий національний продукт (ВНП) країн, що порівнюються, наведений станом на кінець зазначеного періоду, в \$, за ПКС. Статистика Світового банку в 1997р. визначала обмінний курс долара для України за ПКС як 0,846 УАН/\$.

для всіх постсоціалістичних країн. Так, пари номерів місць, які займали ці країни за показниками, що порівнюються, були такими: Росія — 4 і 59; Болгарія — 5 і 61; Білорусь — 10 і 52; Естонія — 11 і 50; Словенія — 13 і 26; Словаччина — 22 і 36; Румунія — 28 і 58; Польща — 35 і 46; Угорщина — 33 і 39.

Аналізуючи наведену в таблиці групу країн, можна виявити закономірність: чим більш розвинутою є країна, тим ближчі номери місць, які вона займає за показниками густоти кадрового науково-технічного потенціалу та продуктивності національної економіки. Це свідчить про те, що співвідношення кадрового наукового потенціалу та рівня продуктивності економіки природно балансується, і ці характеристики в ринковій економіці є взаємообумовленими. Особливість командно-адміністративного устрою полягала в тому, що мінімальні інноваційні результати досягалися надмірним витрачанням ресурсів. Якщо вилучити із сукупності держав, наведених у таблиці, постсоціалістичні країни, то отримаємо статистично значиме рівняння парної регресії між цими двома показниками, де стійка позитивна залежність починається приблизно з рівня: 600 фахівців науково-технічної сфери на 1 млн. населення.

У 2002р. в Україні число фахівців, які виконували НДДКР у розрахунку на 1 млн. населення, становило 2 237 осіб. За виведеною залежністю, цьому науково-технічному потенціалу відповідає ВВП на душу населення на рівні \$20 458. Проте, за методологією ПКС, Україна мала у 2002р. ВВП на душу населення \$4 685¹⁰, що складає лише 23% визначеного потенціалу.

Отже, в Україні продовжує зберігатися виразна невідповідність між накопиченим кадровим науково-технічним потенціалом і його економічною ефективністю, яка є надзвичайно низькою.

Частка високотехнологічного експорту

Країнам, які будують “економіку, що ґрунтується на знаннях”, притаманне швидке зростання частки та обсягів високотехнологічної продукції (таблиця “Частка та абсолютний обсяг високотехнологічного експорту у США, Південній Кореї, Китаї”¹¹). Відзначається також, що в малих країнах експорт раніше формувала переважно моногалузь. Тепер високотехнологічний експорт є диверсифікованим, що забезпечує також значний позитивний баланс у торгівлі продукцією галузей високих технологій.

Що стосується України, то приблизні розрахунки, які можуть у принципі вважатися порівнюваними з наведеними вище, свідчать, що протягом 1994-2002рр. **показник частки наукомістких товарів в експорті обробної промисловості України скоротився з 12,5% до 5%¹²** — що відсувало країну до групи держав з дуже низьким рівнем високотехнологічності експорту товарів, останньої з п’яти груп, визначених на підставі даних Світового банку (таблиця “Регіони світу та окремі країни за рівнем високотехнологічності експорту товарів у 2002р.”¹³).

Частка та абсолютний обсяг високотехнологічного експорту у США, Південній Кореї, Китаї

Країна	Частка високотехнологічного експорту / абсолютний обсяг	
	1980	1998
США	19,0% / \$55 млрд.	27,5% / \$190 млрд.
Південна Корея	7,7% / \$2 млрд.	24,4% / \$33 млрд.
Китай	5,6% / \$1 млрд.	15,6% / \$27 млрд.

Абсолютний обсяг експорту технологічних (наукомістких) товарів зменшився у поточних цінах з \$2,13 млрд. у 1994р. до \$1,39 млрд. у 1999р., тобто на третину¹⁴. Останніми роками обсяг експорту цієї групи товарів зростав, але незначними темпами.

Регіони світу та окремі країни за рівнем високотехнологічності експорту товарів у 2002р. (частка високотехнологічних товарів в експорті виробів обробної промисловості, %)

Дуже високий рівень (>30%)	Високий рівень (21-30%)	Середній рівень (11-20%)	Низький рівень (6-10%)	Дуже низький рівень (0-5%)
Регіони світу				
Східна Азія і басейн Тихого океану (32)	Світ у цілому (21)	Європейський валютний союз (17)	Європа та Центральна Азія (10)	Південна Азія (4)
		Латинська Америка та Карибський басейн (16)	Африка на південь від Сахари (8)**	Близький Схід та Північна Африка (2)
Окремі країни				
Філіппіни (65)	Нідерланди (28)	Ізраїль (20)	Греція (10)*	Індія (5)
Сінгапур (60)	Угорщина (25)	Люксембург (19)	Казахстан (10)*	Литва (5)*
Малайзія (58)	Фінляндія (24)	Німеччина (17)	Італія (9)	Словенія (5)
Ірландія (41)	Японія (24)	Швеція (16)	Іспанія (7)	Україна (5)
Південна Корея (32)	Китай (23)	Австрія (15)	Португалія (7)	Білорусь (4)
США (32)	Данія (22)	Канада (14)		Латвія (4)
Велика Британія (31)	Норвегія (22)	Чехія (14)		Болгарія (3)*
Таїланд (31)*	Франція (21)	Росія (13)		Кіпр (3)
	Швейцарія (21)	Естонія (12)		Польща (3)
		Хорватія (12)		Румунія (3)
		Бельгія (11)*		Словаччина (3)
				Туреччина (2)

* 2001р.

** 2000р.

¹⁰ Національні рахунки України за 2002 рік. Статистичний збірник. — Київ, Держкомстат, 2003, с.15.

¹¹ Підраховано за: *Science and Engineering Indicators 2002*. — NSF, National Science Board, 2002, AT 6-1.

¹² Приблизні розрахунки з урахуванням останніх даних Держкомстату. Параметри, підраховані за статистичною системою Класифікації видів економічної діяльності, лише почали з’являтися в українських офіційних публікаціях. Українська статистика технологічного розвитку не уніфікована відповідно до міжнародних стандартів.

¹³ Джерело: *The World Bank. World Development Indicators Database*.

¹⁴ Див.: Економіка України: підсумки перетворень та перспективи зростання. — Херсон, 2000, с.330-339.

Загальні показники експорту високотехнологічних товарів і послуг залишаються низькими. Зокрема, за розрахунками експертів Центру Разумкова, частка офісного та телекомунікаційного обладнання в товарному експорті України становить 0,6% — тоді як у світовому експорті вона перевищує 15%; частка “інших комерційних послуг” — 14,6%, а у світі — 44,6%. В українському експорті товарів на ринки ЄС питома вага машин, устаткування, приладів складає лише 10,9%.

При цьому, для вітчизняних наукомістких товарів характерною є **низька дохідність** через їх невисоку конкурентоспроможність. Ця характеристика може бути представлена за допомогою такого показника як “ціна кілограму” експортованого товару. Доведено, що цей параметр достатньо репрезентативно відбиває наукомісткість і конкурентоспроможність товару на світовому ринку.

Розрахунки показали, що **українські наукомісткі товари** (класифікаційні групи 84-90 Товарної номенклатури зовнішньоекономічної діяльності України, що охоплює не лише наукомісткі, високотехнологічні товари) є **на порядок дешевшими, ніж товари розвинутих країн аналогічних класифікаційних груп**, — що засвідчує їх меншу технологічну “просунутість”, а відтак і дохідність. Крім цього, протягом останніх років обсяг їх продажу суттєво не зростає, а порівняння “ціни за кілограм” аналогічної класифікаційної групи експорту та імпорту майже завжди є на користь імпорту. Тобто Україна імпортує більш технологічні товари, ніж експортує, і відповідно — має від’ємний платіжний баланс за цими групами.

Привертає увагу також той факт, що в групі наукомістких товарів частка обсягів продукції з відносно високими показниками “ціни за кілограм” є мізерною. Так, у 2001р. частка групи “літальні космічні апарати” (код 88), маючи середній показник ціни за кілограм \$52,23, складала 1% загального товарного експорту, а група “прилади” (код 90) із середньою ціною за кілограм \$33,98 — 0,4%. Середній показник “ціни за кілограм” інших груп наукомістких товарів був переважно низьким, з максимальним значенням \$5,3. Це свідчить про певну умовність зарахування таких товарів до наукомістких класифікаційних груп.

Отже, процес інтеграції України у світове господарство супроводжується формуванням несприятливої структури експорту, а відтак — малоперспективної моделі її міжнародної спеціалізації на низькотехнологічних товарах і послугах.

Зазначені тенденції зумовлюються **формуванням протягом 1990-х років такого типу міжнародної конкурентоспроможності, який ґрунтується насамперед на цінних факторах і порівняльних перевагах у вартості природних ресурсів і робочої сили.**

Водночас, розриви в рівнях патентування, з одного боку, та роялті, ліцензійних платежів і високотехнологічного експорту — з іншого, свідчать, що **наявні в Україні передумови для формування високотехнологічного типу конкурентоспроможності не використовуються належним чином.**

Так, якщо за рівнем патентної активності резидентів (у розрахунку на 100 тис. населення), яка відбиває відносний рівень розвитку науково-технологічного

потенціалу, Україна поступається країнам ЄС у середньому лише в чотири рази (співвідношення 1:4,1), то за рівнем розвитку високотехнологічного експорту (в розрахунку на 100 тис. населення) — у 36 разів. **Отже, в Україні одне запатентоване технологічне рішення створює у середньому у дев’ять разів меншу вартість високотехнологічного експорту, ніж у країнах ЄС¹⁵.**

Функціонування у глобальних мережах

Розвиток інноваційних процесів у сучасних умовах є практично неможливим поза ефективним включенням країни у процеси глобалізації економіки. Власне, сучасні високотехнологічні галузі виступають переважно як галузі глобальної конкуренції.

За Індексом готовності до функціонування у глобальних мережах (ІГФГМ), який розробляють фахівці Всесвітнього економічного форуму в Давосі, Україна посідає 78 місце серед 102 країн; зведений індекс України є низьким і становить 2,96 — ледь більше половини величини індексу країни-лідера — США (таблиця “Індекс готовності суспільства до функціонування у глобальних мережах, 2003-2004рр.”, с.20).

Привертає увагу та обставина, що найгіршими є позиції України за індексами стану середовища (93 позиція; 2,53 проти 5,17 у країни-лідера — США) та індексом використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) — 85 позиція; 2,26 проти 5,39 країни-лідера — США. При цьому, Україна має найгірші показники за такими субіндексами стану середовища ІКТ, як політичне та регуляторне середовище (98 позиція; 2,84 проти 5,74 країни-лідера — Фінляндії) і стан інфраструктури (82 позиція; 2,29, проти 5,61 країни-лідера — Ісландії). До речі, за цим показником Україна раніше мала відносно кращу позицію. За субіндексом стану ринкового середовища — 66 позиція.

Найкращу (58) позицію Україна посідає за індексом готовності ІКТ (4,08 проти 6,07 країни-лідера Фінляндії).

Досить високий показник індексу готовності свідчить, що Україна досі не використовує ІКТ належним чином, проте має потенціал інтенсифікувати їх використання у майбутньому. Водночас, якою б не була причина відзначеного вище погіршення відносного стану інфраструктури ІКТ, ми можемо зробити висновок, що **існуючі в Україні передумови прискореного розвитку ІКТ блокуються негативною тенденцією відносного (порівняно з іншими країнами) погіршення стану їх інфраструктури, що може означати недостатність зусиль з боку держави та відсутність чіткого окресленої політики стимулювання приватного бізнесу до інвестицій у цю сферу.**

Участь у міжнародних інтеграційних процесах у сфері досліджень і розробок та розвитку високотехнологічних галузей

Ефективне здійснення інноваційних процесів у країні неможливе поза активним розвитком процесів міжнародної кооперації у сфері НДДКР, включення в міжнародні інтеграційні процеси у високотехнологічних сферах економіки.

Інтеграційні процеси в регіоні ЄС. Перспективи приєднання України до європейських програм у галузі високих технологій у найближчій перспективі

¹⁵ Розрахунки експертів Центру Разумкова за даними Світового банку за 2002р. і 2003р. та Держкомстату України. Докладно див.: Україна на ринку Європейського Союзу. Аналітична доповідь Центру Разумкова. — Центр Разумкова 2003, Київ, 2004, с.252-253.

**Індекс готовності суспільства до функціонування
у глобальних мережах, 2003-2004рр.**

Місце у світі за ІГФГМ	Країна	Зведений ІГФГМ	Індекс стану середовища	Субіндекс стану ринкового середовища ¹	Субіндекс стану політичного та регуляторного середовища	Субіндекс стану інфраструктури	Індекс готовності ІКТ ²	Індекс використання ІКТ ³
1	США	5,50	5,17	4,76	5,20	5,55	5,95	5,39
2	Сінгапур	5,40	5,12	5,06	5,22	5,09	5,85	5,21
3	Фінляндія	5,23	4,98	4,59	5,74	4,62	6,07	4,63
4	Швеція	5,20	4,72	4,17	5,16	4,83	5,95	4,94
5	Данія	5,19	4,61	3,82	5,20	4,80	5,81	5,15
6	Канада	5,07	4,67	3,96	4,78	5,26	5,66	4,88
7	Швейцарія	5,06	4,93	4,09	5,21	5,48	5,44	4,82
8	Норвегія	5,03	4,45	3,74	4,68	4,93	5,71	4,94
9	Австралія	4,88	4,56	3,57	5,15	4,95	5,56	4,53
10	Ісландія	4,88	4,84	3,56	5,33	5,61	5,28	4,52
11	Німеччина	4,85	4,42	3,76	4,84	4,65	5,50	4,62
12	Японія	4,80	4,34	4,28	4,34	4,42	5,51	4,56
13	Нідерланди	4,79	4,46	3,93	5,03	4,43	5,36	4,53
14	Люксембург	4,76	4,64	4,27	5,17	4,48	4,96	4,67
15	Велика Британія	4,68	4,51	3,88	5,18	4,47	5,54	3,99
16	Ізраїль	4,64	4,54	4,30	4,93	4,38	5,06	4,30
17	Тайвань ⁴	4,62	4,66	4,29	4,88	4,83	5,25	3,95
18	Гонконг ⁵	4,61	4,56	3,50	5,66	4,53	4,87	4,39
19	Франція	4,60	4,27	3,74	4,44	4,63	5,66	3,87
20	Південна Корея	4,60	4,34	3,61	4,56	4,84	5,24	4,22
21	Австрія	4,56	4,30	3,61	4,81	4,49	5,32	4,07
22	Ірландія	4,55	4,28	4,37	4,57	3,89	5,24	4,13
23	Нова Зеландія	4,48	4,37	3,02	5,16	4,93	5,16	3,90
24	Бельгія	4,43	4,11	3,75	4,36	4,23	5,16	4,02
25	Естонія	4,25	4,00	2,89	5,33	3,68	5,11	3,65
26	Малайзія	4,19	3,95	3,25	4,46	4,14	4,86	3,78
27	Мальта	4,15	3,87	2,89	4,78	3,94	4,70	3,90
28	Італія	4,07	3,89	3,35	4,17	4,15	4,91	3,41
29	Іспанія	4,01	3,86	3,29	4,37	3,91	5,00	3,17
30	Словенія	3,99	3,60	2,87	4,04	3,90	4,90	3,47
31	Португалія	3,94	3,89	3,04	4,54	4,10	4,65	3,29
33	Чехія	3,80	3,66	2,94	4,21	3,84	4,68	3,06
34	Греція	3,76	3,76	2,95	4,08	4,24	4,50	3,03
35	Латвія	3,74	3,61	3,03	4,43	3,39	4,63	2,99
36	Угорщина	3,74	3,60	3,00	4,09	3,72	4,53	3,10
39	Бразилія	3,67	3,66	3,02	4,16	3,82	4,49	2,85
41	Словаччина	3,66	3,30	2,71	3,82	3,36	4,67	3,02
42	Литва	3,63	3,41	2,89	3,88	3,45	4,69	2,78
45	Індія	3,54	3,45	3,22	4,47	2,65	4,23	2,94
47	Польща	3,51	3,31	2,82	3,90	3,20	4,44	2,78
48	Хорватія	3,48	3,22	2,62	3,41	3,62	4,42	2,79
51	Китай	3,38	3,03	2,86	3,68	2,54	4,14	2,97
56	Туреччина	3,32	3,14	2,64	3,58	3,20	4,05	2,76
61	Румунія	3,26	2,80	2,59	3,23	2,58	4,13	2,85
63	Росія	3,19	2,82	2,78	3,02	2,64	4,26	2,49
67	Болгарія	3,15	2,88	2,39	3,28	2,97	4,06	2,50
77	Сербія	2,98	2,78	2,45	3,16	2,74	3,70	2,45
78	Україна	2,96	2,53	2,45	2,84	2,29	4,08	2,26
102	Чад	2,09	2,19	1,86	2,54	2,19	2,32	1,75
Мінімальний показник		2,09	1,99	1,61	2,49	1,30	2,32	1,71

¹ Враховує такі параметри, як рівні ВВП, експорту-імпорту, наявність відповідного фінансування та кваліфікованої робочої сили, рівень розвитку корпоративного середовища тощо.

² Вказує на рівень здатності основних економічних суб'єктів економічної діяльності (фізичних осіб, підприємств та урядів) використовувати потенціал ІКТ, наявність відповідної кваліфікації та використання ІКТ фізичними особами (враховує їх рівень освіти, спосіб і локалізацію доступу до мережі Інтернет, здатність до взаємодії індивідуумів), рівень доступу та доступності ІКТ для корпорацій, використання властями ІКТ з метою надання послуг населенню та у власній діяльності.

³ Характеризує зміни в поведінці, життєвому стилі, наявність економічних та неекономічних благ завдяки ІКТ і т.ін.

⁴ Окрема митна територія.

⁵ Окрема адміністративна територія Китаю.

Джерело: S. Dutta, A. Jain. The Networked Readiness Index 2003-2004: Overview and Analysis Framework. — World Economic Forum. Global Information Technology Report 2003-2004. — <http://www.weforum.org>.

будуть визначатися висунутою Європейською Комісією концепцією “Ширша Європа — сусідство: новий вимір наших відносин зі східними та південними сусідами”¹⁶ (врізка “Головні елементи концепції “Ширша Європа”, що можуть бути використані Україною в аспекті сприяння високотехнологічному розвитку”).

Особливої уваги потребує проблема приєднання України до реалізації пріоритетних напрямів зміцнення науково-технологічного потенціалу ЄС, визначених Шостою рамковою програмою ЄС на період 2003-2006рр. Бюджет програми становить €17,5 млрд.,

з яких на фінансування семи пріоритетних напрямів розвитку науки та технологічного прогресу спрямовується понад €12 млрд.¹⁷ (таблиця “Пріоритетні напрями та обсяги фінансування з бюджету ЄС розвитку науки та технологічного прогресу згідно з Шостою рамковою програмою ЄС на період 2003-2006рр.”).

Пріоритетні напрями та обсяги фінансування з бюджету ЄС розвитку науки та технологічного прогресу згідно з Шостою рамковою програмою ЄС на період 2003-2006рр.

Пріоритетний напрям	Обсяги фінансування, € млн.
Загалом за Рамковою програмою Європейського співтовариства	16 270
Тематичні пріоритети*, у т.ч.:	11 285
1. Наука про життя, дослідження геному людини (геноміка) та біотехнології в охороні здоров'я, у т.ч.:	2 255
♦ Прогрес у галузі геноміки та її застосування у галузі охорони здоров'я	1 100
♦ Борьба з найбільш поширеними захворюваннями	1 155
2. Технології інформаційного суспільства	3 625
3. Нанотехнології та нанодослідження, багатофункціональні матеріали, що ґрунтуються на знаннях, нові виробничі процеси та прилади	1 300
4. Аеронавтика та дослідження космосу	1 075
5. Якість і безпека харчових продуктів	685
6. Сталий розвиток, глобальні зміни та екосистеми, в т.ч.:	2 120
♦ Сталий розвиток енергетичних систем	810
♦ Сталий розвиток наземного транспорту	610
♦ Глобальні зміни та екосистеми	700
7. Дослідження проблем громадянського суспільства та державного управління в суспільстві, що базується на знаннях	225
Загалом за Рамковою програмою Євратому	1 230
Пріоритетні тематичні напрями досліджень, у т.ч.:	890
♦ Контрольований термоядерний синтез	750
♦ Управління утилізацією радіоактивних відходів	90
♦ Радіаційний захист	50
Загалом	17 500

* Включаючи € 285 млн. на розвиток міжнародного співробітництва.

Головні елементи концепції “Ширша Європа”, що можуть бути використані Україною в аспекті сприяння високотехнологічному розвитку

- 1. Можливість поширення на “сусідів” механізмів єдиного ринку ЄС і його регулюючих структур** з формуванням “на пан’європейському рівні відкритого та інтегрованого ринку, що функціонує на підставі спільних і гармонізованих правил” — *acquis communautaire*. Ключовим у цьому аспекті є забезпечення так званих “чотирьох свобод” — вільного руху товарів, послуг, капіталів і людей. Реалізація цієї мети, яка можлива, очевидно, лише в більш віддаленій перспективі, призведе до розширення можливостей доступу України на європейські ринки високотехнологічних товарів і послуг, які на сьогодні практично закриті для українських постачальників, у т.ч. через дію механізмів політичних преференцій.
- 2. Впровадження преференційних торговельних відносин і відкриття ринків.** Ідеться, насамперед, про реалізацію ідеї створення зони вільної торгівлі, закладену в чинній Угоді про партнерство і співробітництво між ЄС та Україною. Для України ця мета видається найбільш близькою і реалістичною. Проте вплив такої угоди на розвиток українського високотехнологічного експорту до ЄС може бути мінімальним, якщо не будуть вирішені питання лібералізації доступу на високотехнологічні ринки, які підпадають під дію переважно нетарифних механізмів регулювання.
- 3. Поступова лібералізація законної міграції і пересування людей,** включаючи: розширення практики надання довгострокових віз; ширше застосування безвізової практики; спрощення процедур перетинання кордонів для учасників програм і проектів ЄС. Цей механізм може істотно сприяти розширенню науково-технологічної кооперації України з країнами-членами ЄС, оскільки значно прискорить та зробить дешевим здійснення прямих контактів між учасниками таких проектів.
- 4. Поширення на “сусідів” програм і діяльності ЄС у таких сферах,** як наукові дослідження, освіта, інформаційна сфера, розвиток відповідної інфраструктури та ін.
- 5. Інтеграція до транспортних, енергетичних і телекомунікаційних мереж та європейського науково-дослідницького простору.** Передбачається створення сумісної і взаємозалежної інфраструктури та гармонізованого регуляторного середовища у відповідних сферах. Ідеться про збільшення сприяння ЄС розвитку ринків телекомунікаційних послуг, поліпшенню доступу до Інтернет, стимулюванню інновацій, розвитку людських ресурсів і загалом — про заохочення зростання “економіки, що ґрунтується на знаннях”. Очевидно, що саме названі сектори мають стати певними центрами розвитку економічної інтеграції. Створюючи численні міжгалузеві зв'язки, вони стимулюватимуть залучення до інтеграційного процесу економік у цілому.
- 6. Створення нових інструментів заохочення та захисту інвестицій.** Передбачається прийняття взаємних зобов'язань з надання національного режиму у сфері інвестиційної діяльності (зараз Україна користується лише режимом найбільшого сприяння), заохочення ініціатив на рівні ділових контактів і створення відповідних органів, що представлятимуть інтереси ділових кіл ЄС у країнах-сусідах.

Активізація інвестиційної діяльності буде важливою передумовою реалізації інноваційних проектів за участю капіталу з країн-членів ЄС.

Україна має відповідний науковий потенціал для приєднання до досліджень за напрямками: наука про життя; геноміка (дослідження геному людини) та біотехнології в охороні здоров'я; багатофункціональні матеріали, отримані на основі нових знань; нові виробничі процеси та прилади; аеронавтика та дослідження космосу; радіаційний захист, управління утилізацією радіоактивних відходів. Водночас Україна має потребу у використанні передових європейських розробок у галузі технологій інформаційного суспільства, якості та безпеки харчових продуктів, сталого розвитку, глобальних змін та екосистем.

Проте, слід реально оцінювати нинішні можливості інтеграції України до структур ЄС і не абсолютизувати цей напрям розвитку міжнародної кооперації. По-перше, виділені асигнування з бюджету ЄС на здійснення Шостої рамкової програми ЄС є не надто значними. Загалом вони складають лише приблизно 6% загальних державних витрат в регіоні ЄС на цивільні наукові цілі (в розрахунку на одну країну-члена ЄС-15 витрати становили близько €290 млн. на рік). Навряд члени ЄС схильні до розпорошення цих сум серед широкого кола країн-нечленів, навіть тих,

¹⁶ *Wider Europe — Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours: Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. — Commission of the European Communities, Brussels, 11.3.2003, COM(2003) 104 final.*

¹⁷ *European Commission. The Sixth Framework Programme in brief. December 2002 Edition, p.22.*

яких вважають сусідами. **Варто врахувати, що участь у програмах ЄС вимагатиме набагато більшого фінансування відповідних напрямів власними зусиллями.**

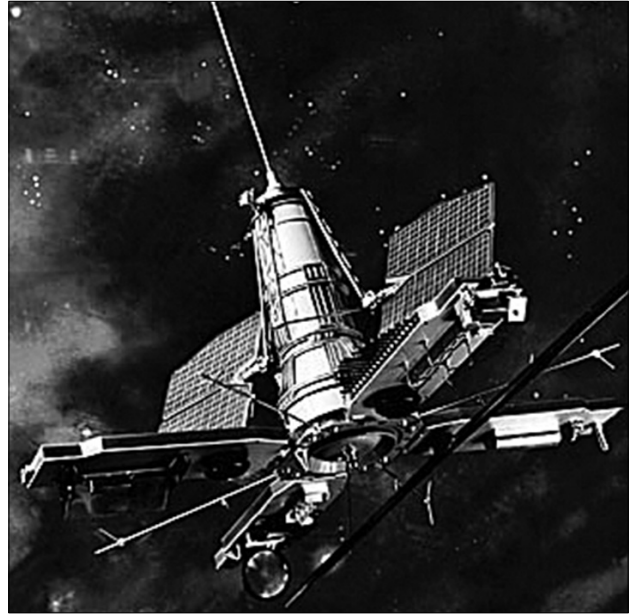
По-друге, слід враховувати також, що ЄС далеко не на всіх напрямках є лідером, порівняно зі США — країною, яка має потужнішу та ефективнішу, ніж в ЄС, систему підтримки інновацій.

По-третє, слід враховувати й дуже динамічний науково-технологічний прогрес в Азійському регіоні — де, наприклад, Китай вже сьогодні демонструє великий потенціал перетворення на впливового глобального технологічного “гравця” (таблиця “Регіони світу та окремі країни за рівнем високотехнологічності експорту товарів у 2002р.”, с.18). Саме азійські країни в перспективі можуть бути важливими партнерами України у здійсненні ряду великих інноваційних проектів.

Інтеграційні процеси в рамках Єдиного економічного простору (ЄЄП). Оцінюючи перспективи розвитку за цим напрямом, слід враховувати, що за роки ринкових перетворень відбувався процес структурного спрощення економік практично всіх пострадянських країн, внаслідок якого зменшилася роль галузей обробної промисловості (в т.ч. машинобудування). Існує значне відставання цих економік за рівнем якості, технологічності та загальною конкурентоспроможності від конкурентів з-поза меж регіональних інтеграційних угруповань пострадянських країн. Для найбільш передових компаній і підприємств це об’єктивно робить більш вигідним вихід на ринки та розвиток коопераційних стосунків за межами ЄЄП. Водночас, існує реальна перспектива послаблення у виробників стимулів до модернізації та інновацій, оскільки на ринку ЄЄП попит на якість не сформований, вартість робочої сили — мізерна, прямі іноземні інвестиції (ПІІ) з країн-учасниць ЄЄП, порівняно з ПІІ з розвинутих країн Заходу, несуть менше нових технологій, вимог до якості, навичок управління¹⁸.

Процес інтеграції в рамках ЄЄП у сфері розвитку високих технологій може бути ефективним лише в разі, якщо він буде відкритим і відбуватиметься в контексті створення спільного європейського економічного простору — з урахуванням концепції “Ширшої Європи”. Єдиний економічний простір Білорусі, Казахстану, Росії та України має формуватися таким чином, щоб не перешкоджати, а навпаки — сприяти створенню нових можливостей для входження до європейського економічного простору, ядром якого є ЄС. При цьому слід мати на увазі й те, що Росія та ЄС, відповідно до домовленостей, досягнутих на саміті в Санкт-Петербурзі (31 травня 2003р.), мають намір реалізувати ідею про утворення “чотирьох спільних просторів”, включаючи спільний простір досліджень та освіти¹⁹.

Враховуючи зацікавленість України у створенні спільного з ЄС простору досліджень та освіти, можна сподіватися на формування на базі напрямів, окреслених у Шостій рамковій програмі ЄС, загальноєвропейського спільного простору досліджень та освіти, в рамках якого можна буде реалізовувати ефективні тристоронні проекти ЄС — Росія — Україна, зокрема в

таких сферах, як дослідження космічного простору, проблеми виведення з експлуатації АЕС, що відпрацювали свій ресурс, та утилізація радіоактивних відходів, нові матеріали і технологічні процеси та ін.

ВИСНОВКИ

За головними показниками інноваційної економіки Україна сьогодні відчутно відстає від розвинутих країн і подібних країн. Порівняно низькими є індекси конкурентоспроможності вітчизняної економіки, готовності країни до функціонування у глобальних мережах, незначними — частки високотехнологічного експорту в загальному обсязі експортованих товарів і послуг та вітчизняної високотехнологічної продукції на світовому ринку, низькою є дохідність вітчизняних наукомістких товарів.

Наведені вище показники свідчать про закріплення міжнародної спеціалізації України на низькотехнологічних товарах і послугах, що відбувається через неналежне використання наявних у країні передумов для формування високотехнологічного типу конкурентоспроможності, для технологічного прориву в сучасному виробництві.

Водночас, Україна зберігає можливості переходу до інноваційної моделі економічного розвитку. У багатьох напрямках науково-дослідницької і високотехнологічної діяльності її позиції залишаються конкурентоспроможними. Реалізація зазначених можливостей визначальним чином залежатиме від спрямування державної політики на підтримку високотехнологічних галузей виробництва та вибору головного вектору міжнародної інтеграції України, поглиблення її участі у міжнародному науковому та науково-технічному співробітництві, у спільних з провідними країнами світу дослідницьких і виробничих проектах. ■

¹⁸ Див. також: Інтеграція в ЄЄП вигідна Україні лише на першому етапі. — Вісник центру, Інформаційний бюлетень Міжнародного центру перспективних досліджень, 17 травня 2004р., с.2.

¹⁹ Совместное заявление участников саммита Россия-ЕС от 31 мая 2003г., Санкт-Петербург. — <http://www.eur.ru>.

3. ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ

ВИСНОВКИ

Протягом останніх десятиліть світова економіка, насамперед розвинутих країн, увійшла в період радикальної структурної трансформації, пов'язаної із суттєвим зростанням ролі наукомістких, високотехнологічних виробництв, розвиток яких визначається головним чином інтенсивним використанням знань і широким впровадженням інновацій у різні сфери економічного (та загалом суспільного) життя. Формується так звана *економіка, що ґрунтується на знаннях*. Це актуалізує питання інноваційної діяльності, яка, як з'ясувалося, є фактично неодмінною умовою побудови ефективної економіки, конкурентоспроможної на світових ринках. Таким чином, необхідність переходу України на інноваційну модель розвитку є незаперечною.

Проте, такий перехід стримується дією ряду **негативних чинників**, серед яких слід насамперед відзначити наступні:

- ❖ недостатній розвиток конкурентного середовища та домінування господарської діяльності, пов'язаної з пошуком і привласненням доходів рентного типу, що стримує попит на інновації;

- ❖ довготривала орієнтація економічної політики держави на дешеву робочу силу, що позбавляє впровадження новітніх технологій економічного сенсу;

- ❖ відсутність цілеспрямованої і послідовної державної політики інноваційного розвитку, чіткої концепції національних інноваційних пріоритетів, системного підходу до розвитку інноваційної діяльності (національної інноваційної системи);

- ❖ недостатність інституційного забезпечення інноваційної діяльності, що виявляється, зокрема, в незавершеності та безсистемності формування відповідної нормативно-правової бази, практиці "призупинення" окремих норм чинних законів, що регулюють інноваційну діяльність;

- ❖ незадовільний рівень захисту інтелектуальної власності, що позбавляє стимулів потенційних суб'єктів інноваційної діяльності;

- ❖ незавершеність формування та неповнота інфраструктури (в т.ч. високотехнологічної) інноваційного розвитку, що є основою для включення країни у глобальний процес трансферу технологій (відзначається низький рівень готовності України до функціонування у глобальних мережах — за Індексом готовності до функціонування у глобальних мережах Всесвітнього економічного форуму в Давосі вона посідає 78 місце серед 102 країн);

- ❖ брак і недосконалість як державних, так і недержавних фінансових механізмів розвитку всіх ланок інноваційної діяльності, починаючи від сфери фундаментальних досліджень і закінчуючи виходом на ринок з товарами та послугами, що матеріалізують новітні знання: обсяги та нецільовий характер бюджетних витрат нездатні забезпечити не лише розвиток науково-технологічного

потенціалу України, але й його збереження хоча б на існуючому рівні;

- ❖ повільність реформ в економічній та адміністративній сферах, що зумовлює величезний розрив між наявним науково-технічним рівнем кадрового потенціалу (хоч останній зазнає втрат) і його продуктивністю.

Названі негативні чинники спричинили формування і закріплення в Україні економічної моделі, що побудована переважно на низькотехнологічних укладах і може бути конкурентоспроможною у рамках світового господарства за рахунок насамперед дешевої робочої сили. Інтеграція України у світову систему розподілу праці супроводжується формуванням несприятливої структури експорту, а отже — малоперспективних спеціалізації і структури вітчизняної економіки загалом.

Водночас, не використовуються належним чином наявні передумови впровадження високотехнологічних засад конкурентоспроможності української економіки. Високі темпи економічного зростання протягом останнього періоду, порівняний з європейськими показниками рівень насиченості вітчизняної економіки науковими кадрами не перетворилися, на жаль, на рушійні сили її реструктуризації і технологічного переозброєння.

Це зумовлює низькі показники України за визначенням Всесвітнім економічним форумом у Давосі Загальним індексом конкурентоспроможності (84 позиція зі 102 країн), Індексом технологій (84), Субіндексом інновацій (36) та Індексом ІКТ (70 позиція), що виразно свідчить про периферійне місце країни у світовому економічному просторі.

У цьому контексті особливо тривожними є тенденції, що набувають уже стійкого характеру: скорочення чисельності науковців; обмеження доступності якісної вищої освіти для переважної більшості населення країни; відсутність відповідних темпів оновлення парку наукового і науково-технічного обладнання наукових організацій; усталення низького платоспроможного попиту на інноваційну продукцію і послуги.

Поєднання зазначених негативних тенденцій реально загрожує Україні втратою перспективи реформування та розвитку економіки на сучасних науково-технологічних та інноваційних засадах.

Істотні ресурсні обмеження, структурні диспропорції у вітчизняній економіці, розпорошеність зусиль з досягнення пріоритетних цілей, з одного боку, та достатньо високий науково-технічний потенціал і тенденції економічного зростання — з іншого, зумовлюють актуальність переведення економіки на інноваційний шлях з акцентом на її структурну перебудову та проривні темпи розвитку, якісне реформування державного управління, освіти, наукової сфери, всієї системи перетворення знань на практичні результати.

На підставі наведених висновків можна сформулювати ряд пропозицій, реалізація яких сприятиме розв'язанню проблем, що стримують просування України шляхом інноваційного розвитку.

ПРОПОЗИЦІЇ

З метою прискорення процесу формування національної інноваційної системи, забезпечення випереджального розвитку наукоємних, високотехнологічних галузей, впровадження ефективних механізмів стимулювання інноваційної діяльності, вжити протягом 2005р. наступних заходів:

Президенту України

❖ у щорічному Посланні до Верховної Ради України визначити середньо- та короткострокові пріоритети розвитку економіки та способи їх досягнення, що передбачали б спрямування в наукову сферу бюджетних видатків в обсягах, потрібних для формування та реалізації проривних напрямів (на першому етапі — дотримання положень Закону “Про науку і науково-технічну діяльність” у частині фінансування науки в обсязі 1,7% ВВП; надалі — поступове доведення цього обсягу до середньостатистичного рівня фінансування в розвинутих країнах — 2,5–3,0% ВВП);

❖ за поданням Кабінету Міністрів України видати Указ “Про забезпечення формування національної інноваційної системи”, яким передбачити напрями і механізми об’єднання зусиль і координацію дій державних органів управління всіх рівнів, наукових, науково-технічних організацій, установ системи вищої освіти та підприємницького сектору економіки в інтересах прискореного використання досягнень науки та технологій.

Кабінету Міністрів України, Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерству освіти і науки, Міністерству фінансів, Національному банку України, профільним міністерствам і відомствам

Концептуального характеру

Визначити концептуальні засади реформування вітчизняної науково-технологічної сфери та впровадження в Україні моделі прискореного інноваційного розвитку.

Розробити науково обґрунтовані критерії інноваційності проєктів.

Підготувати та схвалити на засіданні Уряду **Стратегію структурної перебудови економіки України на період 2006–2015рр.**, передбачивши в ній, зокрема:

❖ уточнення переліку науково-технічних та інноваційних пріоритетів розвитку, критичних технологій і формування механізмів реалізації державної підтримки пріоритетних напрямів на національному, регіональному та галузевому рівнях.

Нормативно-правового характеру

Створити нормативно-правовий механізм формування ефективної і стабільної державної політики соціального й економічного розвитку України. Для цього:

❖ на основі законів України “Про державне прогнозування та розроблення програм економічного і соціального розвитку України” та “Про державні цільові програми” розробити і внести на розгляд Верховної Ради законопроект “Про державне стратегічне планування” (варіант проєкту для обговорення подається¹);

❖ внести відповідні зміни до Бюджетного кодексу України в частині, що стосується порядку формування бюджетних пропозицій і розподілу бюджетних коштів на виконання державних програм;

❖ на законодавчому рівні запровадити нові стандарти міжбюджетних відносин з метою поступового збільшення частки доходів місцевих бюджетів, що може бути спрямована на інноваційний розвиток регіонів;

❖ завершити формування нормативно-правової бази функціонування інноваційних небанківських фінансових інституцій;

❖ внести пропозиції стосовно поновлення дії статей 21–22 Закону України “Про інноваційну діяльність” та статті 7 (пункт 14) Закону України “Про оподаткування прибутку підприємств” у частині особливостей податкового та митного регулювання інноваційної діяльності.

Загальноекономічного характеру

Послідовно здійснювати політику, спрямовану на кардинальне підвищення реальних доходів населення (за умови збереження макроекономічної стабільності), з метою забезпечення його платоспроможного попиту на товари та послуги.

Суттєво підвищити заробітну плату науковців та освітян, яка має перевищувати середній рівень зарплати — з метою концентрації висококваліфікованих кадрів у сферах, від яких вирішальним чином залежить розвиток людського потенціалу країни.

Організаційного характеру

На засадах **Стратегії структурної перебудови економіки України розробити відповідну Державну програму** (як складову Національної програми соціального і економічного розвитку України). Для цього:

❖ провести **інвентаризацію** державних програм, у т.ч. їх науково-технологічних складових;

❖ здійснити **коригування** цілей цих програм, скорочення їх кількості за рахунок усунення дублювання і надмірних із функціональної та економічної точок зору складових; групування заходів з досягнення цілей розвитку за пріоритетними напрямами; розробку докладного, ресурсно забезпеченого і прийнятного для виконавців алгоритму реалізації державної політики прискореного інноваційного розвитку економіки України.

Запровадити **пільгове оподаткування та субсидювання** інноваційної діяльності господарюючих суб’єктів, пільговий режим амортизаційних відрахувань та інвестиційного кредиту.

Створити дієву систему стимулювання інноваційної діяльності підприємств через формування **державного замовлення**.

Відповідно до визначених пріоритетних напрямів структурної перебудови економіки України ініціювати та надати **державну підтримку** створенню фінансово-промислових груп, науково-виробничих комплексів, середніх і малих підприємств, організаційної (управлінські, консалтингові компанії) і фінансової (кредитні, венчурні фонди) інфраструктури інноваційної діяльності, включення їх у міжнародну систему виробничої і науково-технічної кооперації.

¹ Див.: Закон України “Про державне стратегічне планування” (проект Центру Разумкова), розміщений в цьому журналі.

Запровадити систему **конкурсного (грантового) бюджетного фінансування** робіт і досліджень винахідників-одинаків, ініціативних груп, малих фірм.

Запровадити гнучку **кредитно-страхову систему** забезпечення виконання досліджень та інноваційних проектів².

Відновити **практику рефінансування комерційних банків** під кредитування інноваційних проектів.

Інформаційно-аналітичного характеру

Ініціювати створення системи **постійного моніторингу та оприлюднення індексів** привабливості та інноваційної активності за галузями економіки та регіонами України, наблизити параметри цієї системи до стандартів ЮНЕСКО, Індикаторів світового розвитку Світового банку, Організації економічного співробітництва і розвитку.

Доручити Державному комітету статистики України **привести офіційну статистичну звітність до міжнародних стандартів** та усунути існуючі вади групування статистичних даних про інноваційний розвиток за двома окремими розділами (“науково-технічна діяльність” та “інноваційна діяльність”).

Провести потужну **інформаційну кампанію** з пропаганди інноваційної діяльності, обговорення державної політики у цій сфері в пресі, на телебаченні. Розробити та впровадити пільгові умови виробництва інформаційних продуктів науково-популяризаторського спрямування (друковані видання, теле- і кіно-продукція).

Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерству освіти і науки, Міністерству фінансів

Підготувати та подати на розгляд Кабінету Міністрів України пропозиції стосовно впровадження широкого набору інструментів, які не передбачають значного навантаження на Державний бюджет, але **забезпечують мотивацію** підвищення інноваційної активності суб'єктів економічної діяльності (пільги інноваційним структурам в оподаткуванні, кредитуванні, страхуванні ризиків, цінах і тарифах на користування інфраструктурними мережами, сприяння в інформаційному забезпеченні тощо).

Міністерству економіки та з питань європейської інтеграції, Міністерству освіти і науки, Міністерству промислової політики, Міністерству фінансів, Національній академії наук

Підготувати і подати Кабінету Міністрів України пропозиції стосовно:

- ❖ створення ефективної і гнучкої системи державного управління інноваційним розвитком;
- ❖ запровадження у структурі Державного бюджету спеціального фонду для часткової компенсації витрат, пов'язаних із патентуванням вітчизняних винаходів за кордоном;
- ❖ змісту законів України “Про трансфер технологій”, “Про оцінку інтелектуальної власності”, “Про

венчурне фінансування”, “Про страхування ризику інвестицій в інноваційні фонди”, “Про інноваційні біржі”, “Про кредитування інноваційної діяльності”, “Про критичні технології”;

- ❖ доповнення до Закону України “Про інноваційну діяльність” визначенням термінів “інноваційний процес” та “структура інноваційного процесу”;

- ❖ уточнення законів України: “Про наукову та науково-технічну діяльність” — у частині визначення суті державних науково-технічних програм та їх інноваційного спрямування; “Про пріоритетні напрямки науково-технічного розвитку на 2001-2006 роки” — в частині визначення концепцій програмно-цільового управління науково-технічним розвитком та вирішення проблем ресурсного забезпечення пріоритетів;

- ❖ запровадження системи податкового кредитування приросту обсягів витрат підприємств на дослідження та розробки на період, необхідний для завершення інноваційного проекту та переходу до прибуткової ринкової реалізації інноваційної продукції та послуг;

- ❖ удосконалення практики конкурсного відбору НДДКР, що фінансуються за рахунок коштів Державного бюджету або іноземних грантів, отриманих через/або під гарантії держави;

- ❖ сприяння розвитку агенцій з трансферу технологій у структурі провідних науково-дослідних закладів, що працюють у високотехнологічній сфері, та створення умов для розвитку малих інноваційних підприємств, на які можна покласти функції провідників розроблених технологій на ринку;

- ❖ розширення практики створення технопарків, високотехнологічних бізнес-інкубаторів, інноваційних центрів, іншої інфраструктури інноваційної діяльності;

- ❖ прискорення переходу на застосування в Україні стандартів *ISO* та гармонізації з ними системи національних стандартів, в т.ч. за рахунок передбачення в Державному бюджеті цільових видатків на проведення цієї роботи (за участю Державного комітету з питань технічного регулювання та споживчої політики);

- ❖ удосконалення нормативно-правової бази із захисту інтелектуальної власності, спрямованих на гарантування невід'ємного права кожного громадянина володіти, користуватися і розпоряджатися результатами своєї інтелектуальної творчої діяльності, в т.ч. в комерційному режимі;

- ❖ скорочення термінів патентування в Україні, а надалі — відмови від практики тимчасових (декларативних) патентів, що видаються без попередньої експертизи.

На думку експертів Центру Разумкова, реалізація цих пропозицій сприятиме формуванню в Україні національної інноваційної системи та впровадженню ефективних механізмів стимулювання інноваційної діяльності та інноваційної культури суспільства. ■

² У найзагальнішому вигляді полягає в тому, що в одному механізмі поєднуються та одночасно використовуються кредитування і страхування досліджень. Для їх проведення суб'єкт інноваційного підприємництва (СІП) отримує кредит, який має бути повернутий після закінчення дослідження із суми гонорару, сплаченого за його виконання. Водночас страхується виконання прикладних науково-дослідних робіт: чим менша сума кредиту і більша сума гонорару, тим більший прибуток одержує СІП. У випадку порушення умов договору сторона, яка в цьому винна, сплачує неустойку. Див.: Галиця І. Симбіотична форма організації інноваційного бізнесу. — www.visnyk-nanu.kiev.ua/2001-7/8.htm.

ЗАКОН УКРАЇНИ

Про державне стратегічне планування

Цей Закон визначає правові, політичні та організаційні засади формування цілісної системи концептуальних і програмних документів економічного і соціального розвитку України, галузей економіки та адміністративно-територіальних одиниць, процесів їх реалізації як складових загальної системи державного регулювання соціального й економічного розвитку України.

Невід’ємним додатком до цього Закону є Положення про порядок формування, реалізації і виконання державних програм, яке розробляється і затверджується Кабінетом Міністрів України та визначає параметри процесу стратегічного планування розвитку суспільства в умовах ринкової економіки, функції організаційної системи формування та реалізації концептуальних і програмних документів, а також особливості цих процесів у державному та недержавному секторах економіки, інших сферах життєдіяльності суспільства, держави.

Зміст Положення, а також зміни, що вносяться до нього Кабінетом Міністрів, не можуть суперечити засадам, встановленим Конституцією України, цим Законом та іншими законодавчими актами України.

Розділ I. Загальні положення

Стаття 1. Визначення термінів

1.1. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:

стратегія — концептуальний документ, яким визначаються життєво важливі потреби суспільства, держави, довгострокові цілі, їх політичні пріоритети, напрями та етапи реалізації;

програма — юридично обов’язковий документ (сукупність документів), яким (якими) визначаються результати, достатні в сукупності для досягнення визначених стратегічних цілей, а також способи їх досягнення;

прогноз — невід’ємна складова концептуальних і програмних документів, якою визначаються науково обгрунтоване передбачення перспектив і напрямів розвитку країни та міжнародного оточення, сфер життєдіяльності суспільства, галузей економіки, адміністративно-територіальних одиниць, динаміка розвитку сприятливих і дестабілізуючих чинників, їх можливі позитивні та негативні впливи та наслідки;

ціль — уявлення про перспективний результат (сукупність результатів), що задовольняє (задовольняють) життєво важливу потребу суспільства; кожна стратегічна ціль має ієрархічну структуру підцілей (проміжних результатів);

політичні пріоритети — визначаються на стадії концептуального планування та відбивають переваги державного керівництва, політичних сил, громадської думки стосовно важливості напрямів розвитку суспільства, тієї чи іншої сфери життєдіяльності; вони щорічно уточнюються Президентом України в його Посланні до Верховної Ради та Верховною Радою України в її Бюджетній резолюції і визначають орієнтовні рамки бюджетних витрат на вирішення тих чи інших проблем;

технологічні пріоритети — визначаються на стадії формування програм (плану заходів) і відбивають проблемну насиченість програмних завдань, технологічне навантаження процесів їх виконання; їх сукупність відбиває системну цілісність програми і є остаточною підставою для визначення черговості та обсягів бюджетних видатків;

результат — сукупність запланованих для реалізації, кількісно та/або якісно визначених параметрів (властивостей) об’єкту (суспільства, його складових, окремих систем) або його (їх) станів, що характеризують досягнення стратегічних цілей (підцілей);

спосіб — методологічно обгрунтований алгоритм досягнення цілі, результату у вигляді послідовності дій, що взаємопов’язані між собою і забезпечені усіма видами ресурсів (нормативно-правових, фінансових, трудових, матеріально-технічних, інформаційних, часових).

Стаття 2. Принципи державного стратегічного планування економічного і соціального розвитку України

2.1. Державне стратегічне планування економічного і соціального розвитку України базується на програмно-цілевих принципах, вивченні громадської думки стосовно потреб, пріоритетів і проблем розвитку, детальному аналізі та прогнозі світових тенденцій й внутрішніх процесів, всебічному врахуванні передумов та обмежувальних чинників.

2.2. Принципами, що визначають форму, сутність і зміст стратегії соціального і економічного розвитку України, є:

всебічна наукова обгрунтованість вибору альтернативи розвитку України, що відповідає прогресивним тенденціям розвитку світової спільноти, провідних країн світу та базується на реалістичних оцінках існуючого соціально-економічного потенціалу України;

пріоритетність соціальних цінностей, потреб суспільства, їх відповідність можливостям ресурсного забезпечення, підтримання високих темпів економічного зростання;

збалансованість процесів політичного, соціального, економічного реформування суспільства, галузевого та регіонального розвитку;

створення в Україні міцного середнього класу, мотивів для його кількісного та якісного зростання; середній клас в Україні має стати соціальною опорою, а великий бізнес — рушійною силою прискореного та стабільного розвитку країни;

соціально-політична консолідація суспільства, його провідних політичних, соціальних та економічних сил навколо стратегії побудови в Україні громадянського суспільства, що розвивається стабільними темпами і є рівноправним членом європейської спільноти;

побудова ринкової економіки, участь держави у регулюванні якої здійснюється, виходячи з обгрунтованих необхідності та достатності певних форм і методів регуляторного впливу;

впровадження стабільних і рівних для усіх суб’єктів правил політичної, соціальної і економічної діяльності, перетворення України за рахунок цього на привабливого партнера на міжнародній арені;

всебічне, своєчасне та адекватне врахування внутрішніх і зовнішніх загроз, негативних чинників, що можуть впливати на процес розвитку України;

реалістичне визначення етапів реалізації стратегії розвитку, що базується на об’єктивній оцінці ресурсних можливостей України та орієнтується, передусім, не на часові рамки, а на досягнення запланованих результатів.

2.3. Принципами, на засадах яких формуються програмні документи, є:

ієрархічність організації процесів розроблення та реалізації програм з комбінованою системою прийняття рішень, заснованою на використанні низових ініціатив, врахуванні інтересів виконавців і споживачів результатів програм;

збалансоване використання директивних, контрактних та індикативних методів планування та управління програмами;

цілісність сукупності програмних заходів, що забезпечує появу системного результату — реалізації життєво важливих потреб суспільства;

достатність програмних заходів, яка означає, що за визначених умов (у т.ч. ресурсних) запланована сукупність заходів здатна забезпечити отримання потрібних результатів;

взаємозв’язок і взаємоузгодженість за часом, ресурсами, виконавцями та характеристиками результатів усіх програмних заходів, які в сукупності повинні мати вигляд мережевого графіку виконання робіт, на якому цілеспрямовано переміщуються ресурси, отримані проміжні та кінцеві результати;

циклічність, безперервність та етапність розроблення та реалізації програм, що проявляється в наявності замкнутої впорядкованості складових процесів: визначення потреби — обґрунтування цілі (підцілей, результатів) — визначення та алгоритмізація способу досягнення цілі — управління досягненням потрібних результатів — отримання кінцевих результатів — нова потреба; кожен з цих процесів складається, у свою чергу, з технологічно достатньої послідовності відповідних етапів;

кількісна та якісна вимірність параметрів програм, процесу (проміжних етапів) їх реалізації, регуляторних впливів, отриманих результатів, що роблять їх прозорими та зрозумілими;

обов'язковість програмних документів, що забезпечується їх прийняттям на законодавчому рівні (короткострокових планів — разом із законами про державний бюджет);

систематичний та ефективний контроль процесів виконання програм, періодичне їх коригування, забезпечення прозорості та зрозумілості процесів, а також документів, що їх супроводжують.

Стаття 3. Види планування

3.1. За строками, на які розповсюджується дія концептуальних і програмних документів, використовуються наступні види планування:

довгострокове (на 10-15 років), у рамках якого визначаються цілі, потрібні результати, ресурси у вигляді їх узагальнених і орієнтовних характеристик за етапами реалізації планів;

середньострокове (на проміжний період у 3-5 років), у рамках якого характеристики результатів запланованих заходів визначаються в деталізованому, а потрібні ресурси — в орієнтовному вигляді;

короткострокове (річне), у рамках якого остаточно визначаються параметри планових завдань, способів їх реалізації, обсяги та строки виділення ресурсів, отримання результатів; воно здійснюється з метою приведення у відповідність планових завдань з бюджетними та іншими джерелами ресурсного забезпечення; деталізація результатів доводиться до об'єктів, що піддаються фінансовій оцінці;

поточне — виконується в межах довгострокового, середньострокового і короткострокового планування з метою коригування відповідних планів на решту поточного відповідного планового періоду, з урахуванням нових отриманих результатів, нових уявлень про потреби, цілі, пріоритети, способи вирішення проблем, змін в умовах реалізації програм, що склалися на початок певного періоду планування;

3.2. За формами управління основними видами планування в рамках реалізації програм є:

директивне — стосується державних органів, установ - учасників програм і полягає у визначенні обов'язкових для виконання заходів, вимог до запланованих результатів, обсягів виділених ресурсів, строків виконання, умов прийому та передачі проміжних та кінцевих результатів;

контрактне — стосується учасників програм, що діють за контрактами (договорами) на виконання програмних заходів та за умовами, визначеними у цих контрактах (договорах);

індикативне — стосується усіх інших суб'єктів діяльності, для яких у рамках програм створюються умови для мотивації їх діяльності, спрямованої на досягнення визначених індикативних параметрів кінцевих результатів.

Розділ II. Система стратегічного планування соціального і економічного розвитку України

Стаття 4. Стратегічне планування в загальній системі державної політики

4.1. Стратегічне планування є складовою загальної системи формування та реалізації державної політики в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

4.2. Завданням формування та реалізації концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку є всебічне обґрунтоване визначення довго-, середньо- та короткострокових цілей розвитку суспільства, напрямів та ефективного алгоритму їх комплексного досягнення за рахунок координації діяльності центральних і

місцевих органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, громадських організацій, а також завдяки концентрації зусиль, ресурсів на пріоритетних напрямках.

Стаття 5. Сфера дії концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку

5.1. Концептуальні та програмні документи соціального і економічного розвитку мають містити достатню інформацію, що в концентрованому вигляді визначає повноваження, обов'язки та відповідальність суб'єктів суспільства, держави стосовно виконання програмних заходів і досягнення потрібних результатів. Наявність такої інформації є підставою для встановлення єдиних правил поведінки всіх суб'єктів процесу реалізації програмних документів, забезпечення прозорості, зрозумілості державної політики, підконтрольності процесу розвитку з боку як держави, так і суспільства.

5.2. Державне стратегічне планування не повинне обмежувати самостійність організацій і підприємств з різноманітними формами власності, але передбачає створення необхідних умов для їх розвитку, концентрації зусиль і цілеспрямованого використання їх потенціалу в інтересах суспільства, держави за прийнятних для всіх сторін умов.

5.3. За сферами впливу концептуальні та програмні документи мають містити наступні складові:

завдання державних органів, установ - учасників програм у вигляді обов'язкових для виконання заходів і вимог до запланованих результатів, обсягів виділених ресурсів, строків виконання, умов прийому та передачі проміжних та кінцевих результатів;

завдання виконавців програм, що не належать до органів державної влади та діють за контрактами (договорами) на виконання програмних заходів, за умовами та в рамках виділених ресурсів, обумовлених у цих контрактах (договорах);

індикативні показники за відповідними сферами, що є орієнтирами розвитку в плановому періоді і досягнення яких можливе завдяки спільним зусиллям суспільства, його окремих суб'єктів, для яких у рамках програм створюються необхідні умови їх діяльності.

Стаття 6. Система документів стратегічного планування соціального і економічного розвитку України

6.1. Систему документів стратегічного планування соціального і економічного розвитку України складають:

Прогнози (як окрема частина стратегічних і програмних документів) на перспективу (на 5-15 років) та на наступний рік;

Стратегія соціального і економічного розвитку України на 10-15 років;

Національна програма соціального і економічного розвитку України на 5 років;

Міжнародні програми за участю України;

Державні цільові програми (за пріоритетними та відносно самостійними сферами діяльності) на 5-10 років;

Програма дій Уряду на наступний рік.

6.2. Джерелами вихідних даних для розроблення цих документів є: результати соціологічних опитувань і громадських обговорень з питань перспектив, проблем і пріоритетів розвитку;

результати багатоаспектних наукових досліджень з питань стану та тенденцій розвитку України, її міжнародного оточення, параметрів майбутнього;

Послання Президента України до Верховної Ради України;

Бюджетна резолюція Верховної Ради України;

результати виконання попередніх програм (планових періодів).

6.3. Пакети узгоджених між собою планових документів з відповідним рівнем узагальнення та деталізації розробляються в міністерствах, відомствах, адміністративно-територіальних одиницях (Автономна Республіка Крим, області, великі міста, спеціальні (вільні) економічні зони, території пріоритетного розвитку); стимулюється їх розроблення в компаніях, на окремих підприємствах.

Стаття 7. Структура Стратегії соціального і економічного розвитку України

7.1. Складовими Стратегії соціального і економічного розвитку України мають бути:

- ❖ стислий виклад результатів аналізу зовнішніх і внутрішніх тенденцій, проблем і причин їх виникнення, передумов, обмежувальних чинників, що впливають на процес розвитку;
- ❖ концептуальний задум розвитку України на стратегічну перспективу;
- ❖ альтернативні шляхи розвитку та критерії вибору раціональної альтернативи;
- ❖ стратегічні цілі, етапи та пріоритети розвитку;
- ❖ стислий виклад способів досягнення стратегічних цілей за етапами;
- ❖ головні очікувані результати — загальні та на кожному з етапів.

7.2. З метою забезпечення однорідності та можливості зведення в єдиний документ, стратегії галузевого, регіонального розвитку повинні мати аналогічну структуру.

Стаття 8. Структура державних програм

8.1. Національна програма соціального і економічного розвитку України має охоплювати збалансовані (взаємопов'язані за цілями, результатами, ресурсами) та спрямовані на комплексне вирішення проблем цільові складові — міжнародні (в частині участі в них України), державні цільові програми, окремі проекти, що за сферами впровадження результатів можуть бути, зокрема:

соціально-економічними, метою яких є розв'язання проблем підвищення життєвого рівня населення, поліпшення умов праці, розвитку окремих верств населення, охорони здоров'я, культури та освіти;

виробничо-економічними, спрямованими на розв'язання найважливіших комплексних галузевих і міжгалузевих проблем виробництва, підвищення його ефективності та якісних характеристик, ресурсозбереження, створення нових виробництв та робочих місць, розвиток виробничої кооперації;

інноваційними, метою яких є здійснення інноваційних проектів, розв'язання найважливіших науково-технічних проблем, створення новітніх технологій, засобів виробництва, матеріалів, іншої наукомісткої та конкурентоспроможної продукції, використання досягнень науки і техніки у виробничій і соціальній сферах;

із забезпечення національної безпеки, спрямованими на зміцнення національної безпеки і обороноздатності країни;

екологічними, спрямованими на здійснення загальнодержавних природоохоронних проектів, запобігання катастрофам екологічного характеру та ліквідацію їх наслідків;

науковими, метою яких є забезпечення досліджень з пріоритетних напрямів у галузях природничих, суспільних і технічних наук;

організаційно-управлінськими, спрямованими на вдосконалення організації управління економікою та іншими сферами життєдіяльності.

8.2. Усі державні програми, незалежно від рівня, на якому вони розробляються, мають містити наступну структуру:

стислий виклад загальних положень Стратегії розвитку та деталізований — стосовно характеристик планового періоду;

стислий виклад головних характеристик способів досягнення цілей планового періоду: очікувані результати, заходи з їх реалізації, позитивні та негативні чинники, потрібні ресурси (фінансові, матеріальні, нормативно-правові, кадрові) та їх джерела;

план заходів, що охоплює: програмні завдання, заплановані результати та строки їх отримання, виконавці, ресурси, обсяги та строки їх виділення, джерела;

додатки: мережевий графік виконання програмних завдань, функціональний, структурний (за виконавцями) та кошторисний зрізи плану, графіки, пояснювальні записки, інші довідкові матеріали.

8.3. Програма дій Уряду є короткостроковою складовою Національної програми соціального і економічного розвитку України і має аналогічну

структуру. До нього вносяться програмні заходи на відповідний рік, коригування Національної програми (за необхідністю), а також оперативні заходи, що безпосередньо не пов'язані з Національною програмою, але чітко узгоджені з нею. Кошторисний зріз Програми дій Уряду є підставою для внесення бюджетних пропозицій на відповідний рік. Національна програма соціального і економічного розвитку України (один раз на п'ять років), Програма дій Уряду та Закон “Про Державний бюджет України” на відповідний рік вносяться та приймаються Верховною Радою України разом.

Стаття 9. Законодавча та нормативна база державного стратегічного планування

9.1. Відносини, що виникають у зв'язку з розробкою, прийняттям і виконанням програмних документів, регулюються:

Конституцією України;

цим Законом;

законодавчими актами, що визначають механізми державного контролю, застосування механізмів вживання та оцінки регуляторних впливів;

Положенням Кабінету Міністрів України, відомчими положеннями про порядок формування, реалізації і контролю виконання програм та їх складових;

механізмом реалізації планових завдань, закладеним саме у програмних документах, додатках до них (контрактах, угодах про громадський контроль).

Стаття 10. Організаційна система державного стратегічного планування

10.1. До учасників процесу формування та реалізації концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку України належать: ініціатор, замовник, розробник, керівник, адміністратор програми та виконавці програмних завдань.

10.2. Ініціатор формування концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку України (далі Ініціатор) висуває пропозиції стосовно необхідності розробки (коригування) Стратегії, Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми діяльності Уряду, міжнародних (у частині, що стосуються української сторони) та цільових державних програм на засадах глибокого вивчення існуючих і передбачених проблем прогресивного розвитку суспільства, держави.

10.3. Ініціатором можуть виступати Верховна Рада України, Президент України, Рада національної безпеки і оборони України, Кабінет Міністрів України, Національна академія наук України, об'єднання (асоціації) громадських організацій.

10.4. Порядок і форми ініціювання розробки (коригування) концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку України встановлюються Положенням про порядок формування, реалізації і контролю виконання програм.

10.5. Замовник формування концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку України (далі Замовник) відповідає за організацію, забезпечення процесу їх розробки, своєчасне подання на розгляд проектів відповідних концептуальних і програмних документів, визначення обґрунтованих вимог до цілей і результатів, які планується отримати у процесі їх реалізації, якості і строки підготовки документів. Замовник є тримачем бюджетних коштів на формування концептуальних і програмних документів.

10.6. Замовником формування Стратегії, Національної програми соціального і економічного розвитку України є Верховна Рада України в особі уповноваженого органу Верховної Ради. Замовником формування Програми діяльності Уряду є Кабінет Міністрів України.

10.7. Замовниками міжнародних (у частині, що стосуються української сторони) та цільових державних програм можуть бути Верховна Рада України (в особі профільних комітетів) або центральні органи державної влади, що здійснюють фінансування програм і сфера діяльності яких найбільшою мірою відповідає визначеним у програмах цілям і завданням.

Рішення про призначення Замовників міжнародних і цільових державних програм приймаються на спільному засіданні Верховної Ради та Кабінету Міністрів України та визначаються відповідними постановами Верховної Ради та Кабінету Міністрів України.

10.8. Розробниками Стратегії і Національної програми соціального і економічного розвитку України є відповідні комісії (далі Розробники), що створюються Постановою Верховної Ради України на базі профільного підрозділу Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції, який на кошти Замовника організовує всебічне забезпечення роботи Розробників. Склад, методичні основи та порядок роботи Розробника визначаються Положенням про порядок формування, реалізації і контролю виконання програм. Розробником Програми діяльності Уряду є профільний підрозділ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції. Розробниками відповідних міжнародних (у частині, що стосується української сторони), цільових державних програм є уповноважені підрозділи профільних міністерств та інших центральних органів державної влади України.

10.9. На етапі формування способів (заходів) реалізації основних напрямів вирішення проблем у відповідній сфері життєдіяльності для розробки пропозицій, проектів, завдань залучаються їх потенційні виконавці.

10.10. Керівником державної програми є уповноважена особа, яка здійснює безпосереднє оперативне управління та контроль над процесом її виконання. Керівників Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми дій Уряду призначає Верховна Рада України за поданням Кабінету Міністрів України. Керівники міжнародних (у частині, що стосується української сторони) та цільових державних програм призначаються Кабінетом Міністрів України за поданням відповідного Замовника.

10.11. Функціями Керівника програми є:

- ❖ організація виконання програми;
- ❖ узгодження з Замовником і внесення оперативних змін у програму (якщо вони не призводять до погіршення цільових та витратних показників програми);
- ❖ організація конкурсного відбору виконавців, укладення контрактів і контроль над їх виконанням;
- ❖ визначення спеціальних організаційних умов роботи виконавців та їх взаємозв'язків, організація системи переміщення результатів між виконавцями з урахуванням їх інтересів;
- ❖ контроль якості результатів виконання програмних завдань, обсягів та цільового призначення витрат;
- ❖ звітність на спільних засіданнях Верховної Ради та Кабінету Міністрів України про отримані результати та витрати ресурсів.

10.12. Для забезпечення роботи Керівників державних програм (їх складових) при них створюються Адміністратори програм (їх складових) — відповідні (за обсягом програм, їх складових) групи фахівців, зі складу профільних підрозділів відповідних міністерств та інших центральних органів державної влади. Адміністратор програми (її складових) виконує функції супроводження програми (її складових).

10.13. Виконавцями державних програм (програмних завдань) є органи державної влади, підприємства, установи, організації, які, залежно від форм власності, залучаються до виконання програмних завдань за директивною вказівкою або за контрактом (договором). За наявності двох і більше претендентів на виконання програмного завдання відбір виконавців проводиться на конкурсних засадах на етапах розробки проекту програми або її коригування.

10.14. Порядок укладання та умови виконання зазначених у цій статті контрактів (договорів), а також відповідальність сторін визначаються чинним законодавством України.

Розділ III. Порядок розроблення концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку та їх реалізації

Стаття 11. Процес формування та реалізації концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку

11.1. Формування стратегічних і програмних документів соціального і економічного розвитку України починається за два роки до завершення чинних Стратегії і Національної програми, відповідно. Програма дій Уряду розробляється щороку в строки, що відповідають строкам, встановленим для бюджетного процесу. Процес формування та реалізації стратегічних і програмних документів соціального і економічного розвитку включає наступні стадії і заходи:

концептуальна стадія

аналіз ситуації, виявлення динаміки її змін в Україні та міжнародному оточенні, оцінка позитивних і негативних тенденцій та їх причин, прогноз стану ситуації на довго-, середньо- та короткострокову перспективу;

на підставі отриманих прогнозних даних розроблення стратегій розвитку галузей життєдіяльності суспільства, економіки, регіонів (Автономної Республіки Крим, України, інших адміністративно-територіальних одиниць); формально регіональні концептуальні та програмні документи не є складовими Стратегії і Національної програми розвитку України, але фактично (перш за все, з метою їх успішного виконання) вони мають бути узгоджені між собою;

створення та всебічне забезпечення роботи Комісії з розробки Стратегії соціального і економічного розвитку України; з метою підвищення об'єктивності результатів її роботи може бути оголошений конкурс для громадських організацій з розробки концептуальних пропозицій;

на підставі узагальнення отриманих пропозицій, галузевих і регіональних стратегічних документів здійснюється виявлення життєво важливих потреб суспільства, стратегічних і проміжних цілей, напрямів їх реалізації і пріоритетів, основних економічних, політичних, соціальних, екологічних обмежень;

у рамках пріоритетних напрямів соціально-економічного розвитку України визначаються такі проблеми, вирішення яких потребує координації зусиль і концентрації ресурсів, прийняття рішення про розробку програм з відповідним статусом; вирішення відносно самостійних (слабо пов'язаних між собою) проблем відносяться до позапрограмної частини державної політики;

оприлюднення, обговорення, узгодження Стратегії соціального і економічного розвитку України, її коригування та схвалення Верховною Радою України; починається розроблення програм розвитку Автономної Республіки Крим, регіональних програм, програм розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць;

програмна стадія

створення та всебічне забезпечення роботи Комісії з розробки Національної програми соціального і економічного розвитку України;

постановка завдань з вирішення визначених Стратегією проблем, оголошення конкурсу на розробку проектів з цих питань, строків, умов та правил його проведення;

розроблення, експертиза та відбір проектів (способів реалізації визначених завдань);

узагальнення, балансування, узгодження проектів, основних положень програм розвитку Автономної Республіки Крим, програм розвитку окремих адміністративно-територіальних одиниць (головним чином тих складових, що потребують фінансування з Державного бюджету), існуючих і нових міжнародних, цільових програм, розробка зведеного плану заходів; рішення про формування міжнародних, цільових державних програм і внесення їх до складу Національної програми приймається лише за умов обґрунтованої необхідності залучення коштів Державного бюджету та неможливості вирішення суспільно значимих проблем без централізованого управління, концентрації ресурсів;

розроблення ресурсного кошторису зведеного плану (за всіма видами ресурсів) та його фінансова оцінка;

формування організаційно-виконавчої системи Національної програми: адміністратор, виконавці, контролюючі органи, — з відповідними функціями;

узгодження та затвердження Національної програми Верховною Радою; коригування Національної програми здійснюється щороку разом із затвердженням Програми діяльності Уряду та Державного бюджету на наступний рік;

стадія реалізації

видача виконавцям завдань та їх безпосереднє виконання;

контроль над виконанням Національної програми та її складових, прийом проміжних і кінцевих результатів, оцінка їх відповідності цілям і витратам, своєчасне коригування програми за рахунок перегляду пріоритетів, внесення змін у завдання, перерозподілу існуючих сил і засобів;

звітність про результати виконання Національної програми перед Верховною Радою, їх оприлюднення через засоби масової інформації.

11.2. Для більшої прозорості, зрозумілості, зручності розгляду, обговорення та прийняття Стратегії, Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми дій Уряду, їх складових на розгляд Верховної Ради можуть розроблятися та подаватися регіональні та галузеві розрізи цих документів.

11.3. У кожному поточному році розробляються та балансуються річні плани реалізації Національної програми соціального і економічного розвитку України (Програма дій Уряду), її складових, які разом із позапрограминими державними планами заходів є основою для розробки Державного бюджету.

11.4. Правила здійснення та взаємозв'язку окремих стадій цього процесу визначаються Положенням про порядок формування, реалізації і контролю над виконанням програм.

Стаття 12. Відбір альтернатив

12.1. Для забезпечення багатоваріантності стратегії Національної програми соціального і економічного розвитку України, її складових (цільових програм, проектів), уповноважений орган Верховної Ради призначається конкурс.

12.2. Конкурс альтернативних проектів Національної програми соціального і економічного розвитку України організовує і проводить експертна комісія за участю Керівника програми та експертів, призначених Верховною Радою та Кабінетом Міністрів України на пропорційній основі.

12.3. Умови та результати конкурсу оприлюднюються через засоби масової інформації.

12.4. Критеріями оцінки проектів програми є їх відповідність принципам, викладеним у статті 2.2 цього Закону.

12.5. Інформаційні форми проектів, порядок їх подання та розгляду, а також порядок їх експертизи та прийняття рішень визначаються Положенням про порядок формування, реалізації і контролю виконання програм.

Стаття 13. Фінансове забезпечення та принципи визначення пріоритетів розподілу асигнувань

13.1. Фінансове забезпечення державних програм здійснюється за рахунок виділення бюджетних і позабюджетних коштів на виконання програмних завдань на стадіях їх формування та реалізації. Визначення обсягів бюджетних витрат здійснюється на підставі політичних і технологічних пріоритетів.

13.2. Безпосереднє виділення коштів виконавцям здійснюється через Керівника програми у відповідності до технологічних пріоритетів.

13.3. У випадках відсутності в наступному бюджетному році достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення в повному обсязі Програми дій Уряду, остання повертається на ресурсне доопрацювання в строки, що відповідають часовим характеристикам бюджетного процесу.

Розділ IV. Контроль над формуванням та виконанням державних програм**Стаття 14.** Державний контроль над формуванням і виконанням концептуальних і програмних документів

14.1. Державний контроль над формуванням і виконанням програмних документів соціального і економічного розвитку України здійснює Замовник, який на визначених етапах реалізації аналізує і в разі потреби проводить експертизу її результатів, використання коштів виконавцями,

доповідає на спільному засіданні Верховної Ради і Кабінету Міністрів України про результати контролю, обґрунтовані пропозиції стосовно уточнення строків, обсягів виконання та фінансування робіт. Пропозиції розглядаються та враховуються під час коригування концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку України, розробці поточних планів і формуванні Державного бюджету на наступний рік.

14.2. Контроль над витратами бюджетних коштів і надходженнями до Державного бюджету у рамках державних програм покладаються на Рахункову палату України. Рахунковій палаті надаються повноваження з перевірки рахунків Керівників державних програм (а Керівникам програм — відповідно, рахунків виконавців програми), через які здійснюється їх фінансування.

14.3. У випадку порушення строків та/або обсягів робіт з формування та виконання державних програм, неефективного та/або нецільового використання коштів Замовник із залученням Розробника, на підставі висновків комплексної державної експертизи, опрацьовує пропозиції і доповідає про них на спільному засіданні Верховної Ради та Кабінету Міністрів України. Кабінет Міністрів України на підставі прийнятих пропозицій вживає заходів для стимулювання чи зупинення виконання державних програм або застосовує відповідні санкції до порушників. Порядок проведення експертизи програм визначається Положенням про порядок формування, реалізації і контролю над виконанням державних програм.

14.4. Особи, винні в порушенні строків і обсягів робіт з формування та виконання концептуальних і програмних документів соціального і економічного розвитку України, неефективному та/або нецільовому використанні коштів несуть відповідальність відповідно до чинного законодавства.

14.5. Контроль над формуванням Стратегії соціального і економічного розвитку України, виконанням Національної програми соціального і економічного розвитку України здійснює Верховна Рада України; над виконанням Програми дій Уряду — Кабінет Міністрів України, цільових державних і міжнародних (у частині, що стосується української сторони) програм — Рада національної безпеки і оборони України (у відповідних сферах) і Кабінет Міністрів України. Звіти та інформація про виконання вказаних програм висвітлюються у щорічних урядових доповідях Верховній Раді України.

14.6. Оперативний контроль над виконанням державних програм здійснюється Керівниками відповідних програм.

14.7. Відкрита інформація про затвердження державних програм, звіти та дані про їх виконання публікуються в офіційних виданнях Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та інших друкованих засобах масової інформації.

Стаття 15. Громадський контроль у межах державних програм

15.1. З метою підвищення активності громадськості, забезпечення результативності та зменшення можливих негативних наслідків діяльності в межах державних програм держава в особі Замовників державних програм повинна розвивати різноманітні форми громадського контролю, залучати до цього громадські організації (їх асоціації), об'єднання незалежних експертів. Їх повноваження визначаються в кожному окремому випадку угодами між Керівниками державних програм та громадськими організаціями, що виступають ініціатором контролю відповідної програми. Ці угоди оформлюються окремими документами, враховують обґрунтовані обмеження стосовно доступу до закритої інформації і є обов'язковими додатками до державних програм. Доступ громадськості до інформації про державні програми регулюється чинним законодавством України.

15.2. Предметом громадського контролю можуть бути діяльність усіх учасників формування та виконання державних програм або результати та наслідки цієї діяльності, які носять політичний, економічний, соціальний, військовий, екологічний характер.

15.3. У випадках здійснення громадського контролю, громадська організація, що виступає його ініціатором, направляє результати контролю, власні висновки та пропозиції відповідному Замовнику програми, а за умов

виявлення порушень з боку Замовника, відсутності його обґрунтованої відповіді або реальної реакції з його боку на результати контролю — до відповідних органів судової влади. Інші шляхи реалізації прав громадян і громадських організацій стосовно відносин з органами державної влади регулюються чинним законодавством України.

Розділ V. Повноваження та відповідальність суб'єктів державного стратегічного планування соціального і економічного розвитку України

Стаття 16. Верховна Рада України

16.1. Верховна Рада України здійснює наступні заходи та відповідає за своєчасність і якість їх виконання:

ініціює розробку Стратегії і Національної програми соціального і економічного розвитку України;

разом із Кабінетом Міністрів України визначає Керівників Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми дій Уряду, їх складових, а також Замовників і Керівників міжнародних (у частині, що стосується української сторони) і цільових державних програм;

здійснює фінансове забезпечення Розробників Стратегії і Національної програми соціального і економічного розвитку України;

затверджує Стратегію, Національну програму соціального і економічного розвитку України, Програму дій Уряду, їх складові;

приймає до розгляду результати контролю виконання, сприяє розвитку ефективних форм громадського контролю;

приймає рішення про коригування Стратегії, Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми дій Уряду, їх складових;

розглядає звіти про результати реалізації Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми дій Уряду, їх складових, приймає рішення про їх зупинення.

Стаття 17. Президент України

17.1. Президент України може виступати ініціатором Стратегії, Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми дій Уряду або їх окремих складових (зокрема тих, що стосуються забезпечення національної безпеки і оборони України). У зверненнях до Верховної Ради України він визначає цілі та напрями соціального і економічного розвитку України, їх політичні пріоритети.

Стаття 18. Кабінет Міністрів України

18.1. Кабінет Міністрів України здійснює і відповідає за:

організацію підготовки прогнозів соціального і економічного розвитку України, галузей, регіонів на довго-, середньо- та короткостроковий періоди;

адміністративне забезпечення розроблення Стратегії, Національної програми соціального і економічного розвитку України, їх узгодження та внесення на розгляд Верховної Ради України;

організацію, якість і своєчасність розроблення Програми дій Уряду, її узгодження та внесення на розгляд Верховної Ради України;

своєчасну підготовку коригувань Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми дій Уряду, їх складових, подання пропозицій стосовно внесення змін до них на розгляд Верховної Ради України;

визначення разом з Верховною Радою України Керівників Національної програми соціального і економічного розвитку України, Програми дій Уряду, їх складових, а також Замовників і Керівників міжнародних (в частині, що стосується української сторони) і цільових державних програм;

створення в профільних міністерствах та інших центральних органах державної влади Адміністраторів програм міжнародних (у частині, що стосується української сторони) і цільових державних програм;

всесічне забезпечення виконання програм, організацію діяльності Керівників державних програм з їх виконання;

організацію державного контролю виконання державних програм, прийом до розгляду результатів громадського контролю, реагування на них.

Стаття 19. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції

19.1. Міністерство економіки та з питань європейської інтеграції здійснює:

безпосередню організацію підготовки прогнозів соціального і економічного розвитку України на довго-, середньо- та короткостроковий періоди, подає їх на затвердження Кабінету Міністрів України, доведення затверджених прогнозів до Автономної Республіки Крим, інших адміністративно-територіальних одиниць;

організацію на базі свого профільного підрозділу розроблення Стратегії і Національної програми соціального і економічного розвитку України, супроводження, контроль виконання та підготовку пропозицій стосовно її коригування.

Стаття 20. Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування

20.1. Рада Міністрів Автономної Республіки Крим, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування розробляють прогнози, стратегії, програми соціального та економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, районів, спеціальних економічних зон, територій пріоритетного розвитку, крупних міст на середньо- та короткостроковий період, подають для врахування до Кабінету Міністрів України (Розробників концептуальних і програмних документів), забезпечують контроль над виконанням програмних завдань, та своєчасне внесення коригувань до них.

Розділ V. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набуває чинності з дня його опублікування.

2. Кабінету Міністрів України у тримісячний термін з дня опублікування цього Закону:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом; забезпечити прийняття нормативно-правових актів, передбачених цим Законом.

3. До приведення законодавства України у відповідність із цим Законом закони та інші нормативно-правові акти застосовуються в частині, що не суперечить цьому Закону. ■

ІННОВАЦІЙНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ: ГАСЛО ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?*

ЧИ МОЖНА ПОДОЛАТИ ТЕХНОЛОГІЧНЕ ВІДСТАВАННЯ УКРАЇНИ ВІД ПРОВІДНИХ КРАЇН ЗАХОДУ?

Валентина АЛЕКСАНДРОВА,
провідний науковий співробітник
Інституту економічного прогнозування
Національної академії наук України

Рациональне використання існуючого науково-технічного потенціалу має стати однією з важливих передумов подолання технологічного відставання України від провідних країн Заходу. Дотепер у нас за рік виконується понад 60 тис. науково-технічних розробок. Тематично їх сукупність не надто відрізняється від досліджень у країнах Заходу. Значна кількість робіт присвячена розвитку науки про життя, тобто вирішенню соціально-гуманітарних проблем — здоров'ю людини, збереженню довкілля, що є характерним для розвитку науки у країнах Західної Європи. Те саме слід сказати про розробку ресурсозберігаючих технологій та енергетики як запоруку стабільного розвитку економіки країни. Висока питома вага в загальній кількості розробок належить дослідженням у галузі інформаційних і комунікаційних технологій.

Разом із тим, рівень впровадження завершених науково-технічних розробок надзвичайно низький — близько 16% загальної кількості виконаних. Темпи втілення їх у життя і масштаб використання є незадовільними. Кожна розробка доводиться до інноваційного використання лише на 1-2 підприємствах.

Для подолання цього недоліку необхідно, поряд з удосконаленням системи фінансування науково-інноваційної діяльності, значно посилити роль приватного підприємницького сектору в цій сфері економіки. У розвинутих країнах приватний сектор виконує і впроваджує до 90% обсягу науково-технічних розробок. У цих країнах прикладна наука сконцентрована у великих корпораціях, тоді як в Україні вона відірвана від самої бази інноваційного розвитку — виробничого сектору, де працюють лише 6% висококваліфікованих наукових працівників.

Необхідно відродити заводський сектор науки з його заводськими лабораторіями, експериментальними базами, кон'юнктурними дослідженнями у відповідних підрозділах і самоокупністю цих досліджень.

Не менш важливо, за прикладом США та Великої Британії, активізувати інноваційну спрямованість університетської науки, надавши їй права реалізації

(продажу) результатів прикладних досліджень та використання коштів від продажу на подальший розвиток актуальних досліджень. Необхідною передумовою таких змін має бути законодавче встановлення пільг для початкових етапів досліджень та освоєння їх результатів у виробництві.

ОЛІГАРХІЧНИЙ ХАРАКТЕР НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ СТРИМУЄ ПЕРЕХІД УКРАЇНИ НА ІННОВАЦІЙНИЙ ШЛЯХ РОЗВИТКУ

Сергій БЕРЕЗОВЕНКО,
доцент кафедри управління
зовнішньоекономічною діяльністю
Інституту міжнародних відносин
при КНУ ім.Т.Шевченка

Аналіз економічного зростання в Україні свідчить, що він досягається за рахунок фактично двох факторів — дешевої робочої сили та наявного на світовому ринку попиту на наші сировинні матеріали. Ці фактори вичерпні. Сучасна світова практика доводить, що використовувати технології — перспективніше і в кінцевому підсумку дешевше. З цієї точки зору, перехід національної економіки до інноваційної моделі виглядає безальтернативним.

Але сьогодні в Україні немає для цього ресурсів. Тут ішлося про кризи 1993р. та 1998р. На мій погляд, Україна перебувала в неперервній кризі, що тривала з кінця 1992р. до 2001р. включно (лише у 2003р. офіційна статистика навела дані про *реальний* ВВП, а не *номінальний*, як це було протягом усіх попередніх років). Тобто, криза тривала у чотири рази довше, ніж Велика депресія у США. Абсолютні показники скорочення виробництва перевищили аналогічні показники Великої депресії.

Свідомої макроекономічної політики у цей час у країні просто не було. Втім, проект бюджету на 2005р. свідчить, що його автори з політичних міркувань і сьогодні готові поставити під загрозу досягнуту надмірними зусиллями стабільність макроекономічних показників.

У результаті політики "реформ заради реформ" ми побудували не ринкову економіку, а олігархічну, в якій є приблизно три великі фінансово-промислові групи і з півсотні середніх. Вони фактично заправляють і політикою, і економікою у країні. Олігархи заробляють свої прибутки тим, що вони олігархи. Монополістичні переваги — і край. Тому в Україні бізнес не зацікавлений в інноваціях, відповідно — не зацікавлена і влада, сформована цим бізнесом.

* Фахова дискусія на тему "Інноваційний шлях розвитку України: гасло чи реальність?" відбулася 24 вересня 2004р. Виступи учасників подані за алфавітом, зі скороченнями; мовою, якою послуговувався доповідач.

Проте, на перспективу слід врахувати наступне: (1) на вершину піраміди пріоритетів необхідно поставити макроекономічну стабільність; (2) варто визначити, які інновації потрібні і доцільні, — прораховуючи наслідки їх впровадження через макроекономічну багатофакторну модель, що забезпечує вірогідність короткострокового прогнозування у 97%; (3) якщо буде вирішено, що інновації доцільні, — слід потурбуватися про те, щоб процесом їх впровадження управляли не олігархи, а вчені. ■

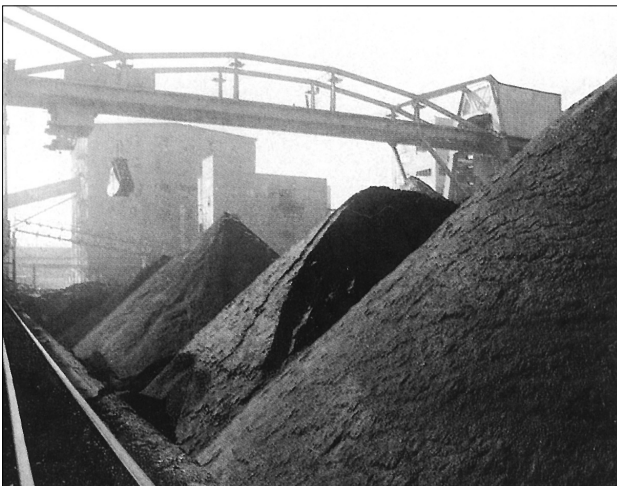
**ВИВЕДЕННЯ УКРАЇНИ НА ТРАЄКТОРІЮ
ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПОТРЕБУЄ
ЗНАЧНИХ УПРАВЛІНСЬКИХ ЗУСИЛЬ**

Володимир БОДРОВ,
завідувач кафедри
економічної теорії та історії економіки
Національної академії державного
управління при Президенті України

У контексті міркувань про перехід України до інноваційної моделі розвитку дуже важливим є усвідомлення того, що критерієм успіху системних трансформацій є не добробут населення, якість життя чи формування середнього класу. Це — кінцева мета, до якої ми всі прагнемо. А в основі її досягнення лежить головне питання: буде запущений механізм інноваційної моделі чи ні?

Тобто, збільшуючи зарплати, соціальні виплати, видатки на науку, треба рахуватися з тим, що значні капіталовкладення в інноваційний процес, яких особливо потребує його початковий етап, можуть призвести до уповільнення темпів економічного зростання.

Тому практичне виведення України на траєкторію інноваційного розвитку потребує значних управлінських зусиль. Першими кроками повинні стати об'єктивна економічна оцінка технологічного потенціалу країни в контексті світової еволюції технологічних укладів та визначення на цій підставі національних інноваційних пріоритетів. При цьому, слід врахувати нинішній стан економіки. Так, підтримка застарілих, з технологічної точки зору, галузей продовжується. Але, з іншого боку, саме ці галузі створили підґрунтя для економічного зростання. В них зайняті сотні тисяч працівників. Тому дуже важливим є

пошук балансу між підтримкою традиційних галузей і впровадженням інновацій та оптимізацією структури вітчизняної економіки.

Складною є проблема збільшення обсягів фінансування інноваційних проектів в умовах жорстких бюджетних обмежень. Звичайно, частково вона може бути вирішена за рахунок розробки та впровадження бюджету розвитку. Але доцільною буде і практика реалізації змішаних проектів, де державна участь розглядається як гарантія повернення вкладених коштів (безперечно, за умови обмеження корупції).

Потребують реформування податкова система — з метою стимулювання інноваційної діяльності на всіх її етапах, система кредитування — з метою полегшення доступу інноваторів до кредитних ресурсів. Потребують відповідних змін інші сфери, дотичні до трансформації економічної системи, — а це фактично всі сфери життєдіяльності суспільства. Тому такою складною є ця трансформація і так багато залежить від управлінських рішень. Загалом, тут є багато цікавих пропозицій, але поки що їм бракує системності, узгодженості та належної міри повноти. ■

**ДЛЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ
ПОТРІБЕН ЧАС**

Михайло ГОНЧАРЕНКО,
начальник департаменту
інноваційного розвитку
Міністерства освіти і науки України

Незважаючи на наявний науковий і науково-технічний потенціал та офіційно задекларовані пріоритети, у країні спостерігається тенденція до зниження рівня активності інноваційної діяльності. У 2003р. зменшилися, порівняно з 1999р., обсяги випуску інноваційної продукції. Скорочуються обсяги фінансування інновацій з Державного бюджету. Не виконуються укази Президента України про відрахування на потреби інноваційного розвитку частини коштів, отриманих від приватизації.

Водночас, існують і розвиваються “точки інноваційного зростання” — зокрема, технопарки. Поки що не всі вони працюють з високою віддачею: майже 98% інноваційної продукції, виробленої технопарками, забезпечується лише двома з восьми зареєстрованих. Але слід врахувати, що для розгортання діяльності технопарку потрібен час.

Серед проблем, що ускладнюють інноваційну діяльність у країні, крім недостатніх обсягів фінансування, слід відзначити відсутність чітко визначених пріоритетних (критичних, проривних) технологій, на розробці та просуванні яких мають максимально зосереджуватися наявні ресурси. Не ухвалений досі закон про трансфер технологій, який дозволить впорядкувати експорт-імпорт технологій. У цій сфері також існують проблеми. Їх розв'язання потребує, *по-перше*, чіткого обґрунтування економічної доцільності (чи недоцільності) самостійної розробки тих чи інших технологій або їх запозичення; *по-друге*, запровадження механізмів захисту національної економіки від застарілих зарубіжних технологій та обладнання. ■

**ЧИ ЗАБЕЗПЕЧУЄТЬСЯ СЬОГОДНІ
ПЕРСПЕКТИВА ВПРОВАДЖЕННЯ
ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ?**

В'ячеслав ГУСЕВ,
вчений секретар Національної академії
державного управління при
Президентіві України

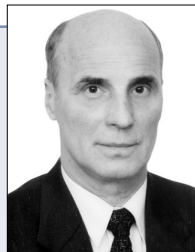
Перехід до інноваційної моделі економічного розвитку — це, по суті, перехід від переважно традиційних галузей III і IV технологічних укладів до V і VI укладів, до яких відносять, насамперед, мікроелектроніку, інформаційні та біотехнології. Для забезпечення такого переходу слід враховувати, що рушійною силою інноваційного процесу є освічена людина, особистість. На жаль, сьогодні в Україні у сфері освіти спостерігається певна деформованість.

Кількісні показники розвитку освітньої системи є оптимістичними: якщо за часів колишнього Радянського Союзу було 160 студентів у розрахунку на 10 тис. населення, то зараз цифра — удвічі більша. Але непокоїть структура підготовки спеціалістів. Неприпустимо мало часу відводиться для вивчення дисциплін, абсолютно необхідних для сучасного спеціаліста: так, на комп'ютерну підготовку передбачається лише 6% часу навчання. Державне замовлення не покриває потреби навіть для відтворення традиційних галузей: підготовка спеціалістів для металургійної та хімічної галузей за державним замовленням становить зaledве 1%. Недержавні вищі навчальні заклади, мережа яких невпинно збільшується, готують переважно фахівців з економіки, права, і значно меншою мірою — з інженерних спеціальностей.

Тим часом, Законом України “Про основи національної безпеки України” деформації у сфері освіти визначені як загрози національній безпеці країни. Зокрема, до таких загроз віднесене і зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств. Отже, питання відповідності освітньої сфери потребам розвитку суспільства є не лише аспектом суто інноваційної проблематики і має вирішуватися в контексті та на рівні проблем національної безпеки.

Ще одне зауваження стосується регулювання діяльності таких інноваційних структур, якими є технопарки. Узгодження кожного окремого проекту в межах технопарку налічує 12 етапів, до цього процесу залучені десятки відомств, остаточне рішення ухвалюється на рівні Уряду. За такої зарегульованості годі чекати від інноваційної діяльності належних і притаманих їй (у сприятливій системі управління) динамізму та гнучкості. ■

**РОЗВИТОК МАЛОГО ІННОВАЦІЙНОГО
ПІДПРИЄМНИЦТВА: ДОСВІД РОСІЇ**

Володимир ДЕНИСУК
старший науковий співробітник
Центру досліджень науково-технічного
потенціалу та історії науки
ім. Г.Доброва НАН України

Проблема розвитку малого інноваційного підприємництва в нашій країні привертає особливу увагу сьогодні, коли вкотре¹ припинена дія важливих статей Закону України “Про інноваційну діяльність”, що запроваджують пільги широкому колу учасників інноваційної діяльності.

У сфері інноваційного підприємництва здійснюються різні види ініціативної діяльності, пов'язані з відтворювальним циклом інноваційного продукту, але центральним є безпосереднє виконання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт (НДДКР) і створення інноваційного продукту.

Досвід розвинутих країн свідчить, що в умовах посилення відкритості національної економіки і зростання залежності від світового господарства, необхідності підвищення конкурентоспроможності країн, головним провідником радикальних технічних нововведень в інноваційній сфері є малі підприємства. У своїй діяльності вони спираються на державну підтримку, тому західні країни забезпечили поступову системну переорієнтацію державного регулювання економіки з метою підтримки інноваційного підприємництва.

Розвитку малого інноваційного підприємництва протягом останніх 10 років приділяють серйозну увагу і в Росії. Уряд Російської Федерації на початку 1994р. створив Фонд сприяння розвитку малих форм підприємств у науково-технічній сфері. Основні завдання Фонду: здійснення державної політики розвитку і підтримки малих підприємств у науково-технічній сфері; надання прямої фінансової, інформаційної та ін. допомоги малим інноваційним підприємствам, що реалізують проекти з розробки й освоєння нових видів наукоємної продукції і технологій на основі інтелектуальної власності, приналежної цим підприємствам; створення і розвиток інфраструктури підтримки малого інноваційного підприємництва.

При створенні Фонду використаний досвід двох успішних систем підтримки малого підприємництва: американської програми *SBIR* (інноваційні дослідження малого бізнесу) і французького агентства *ANVA* (державне агентство з розвитку малих і середніх інноваційних підприємств). Характерною рисою цих організацій є підтримка безпосередньо проектів,

¹ Відповідно до проекту Закону України “Про Державний бюджет на 2005 рік”.

які реалізуються інноваційними підприємствами, а не загальних заходів на підтримку розвитку малого підприємництва.

Урядом Росії встановлено, що Фонд щороку отримує фіксований відсоток засобів федерального бюджету, передбачених на цивільну науку. При створенні Фонду ця величина складала 0,5%, зараз — уже 1,5%. Представництва Фонду активно працюють у 25 регіонах Росії. На 2003р. Фонд профінансував понад 2000 проектів на суму 1700 млн. рублів.

Фонд реалізує Програму інфраструктурної підтримки малого інноваційного підприємництва у великих містах шляхом створення інноваційно-технологічних центрів (ІТЦ). Програма спрямована на розв'язання другої за важливістю (після фінансування НДДКР) проблеми малих інноваційних компаній — забезпечення доступу до дослідницьких і виробничих площ на пільгових умовах. За час дії програми створені близько 30 ІТЦ у різних регіонах Росії загальною площею понад 100 тис. м², в яких розташовані сотні малих інноваційних підприємств. Така форма державної підтримки малих інноваційних компаній дозволяє їм стало розвиватися. У 2002р. в Росії функціонували близько 30 тис. малих інноваційних підприємств, в яких задіяні 160 тис. працівників, що складало приблизно 20% загального числа зайнятих у науково-технічній сфері Росії.

На жаль, в Україні проблемі розвитку малого інноваційного підприємництва не приділяють достатньої уваги, практично відсутні державна підтримка старої діяльності таких підприємств, а також сприяння розвитку їх науково-технічного потенціалу через механізми "м'якого" кредитування і податкових пільг, не налагоджений їх статистичний облік. Центральним органам виконавчої влади України слід було б звернути увагу на 10-річний позитивний досвід роботи російського Фонду сприяння розвитку малих форм підприємств у науково-технічній сфері з використанням різних фінансових механізмів підтримки малих інноваційних підприємств. Це дозволило активізувати мале інноваційне підприємництво за відсутності великих бюджетних дотацій.

Створення подібного Фонду в Україні дозволить кардинально покращити стан малого інноваційного підприємництва у всіх регіонах, сприятиме розробці і реалізації конкурентоспроможних інновацій і зробить важливий внесок в інноваційний розвиток економіки. ■

ДЛЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ НЕОБХІДНО ПОДОЛАТИ СОЦІАЛЬНО-ФІСКАЛЬНУ СКЛАДОВУ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Ярослав ЖАЛІЛО,
президент Центру
антикризових досліджень

В Україні є економічне зростання, але немає інноваційної моделі. Чому?

На мій погляд, позначається вплив кількох макроекономічних чинників, що полягають у фрагментарності нашого економічного зростання. У нас сьогодні

є дві основні підвалини зростання — це експортна складова і, як це назвав, — фінансово-соціальна складова. Причому експортна складова фактично підпорядкована фінансово-соціальній, і тому цими двома каналами вертикальними рухається основний обсяг коштів, який просто не встигає витікати на насичення національної інноваційної системи споживання і впровадження інновацій. Проте інновації, за визначенням, — дуже складне міжгалузеве і за вертикальними, і за горизонтальними зв'язками явище, і зрозуміло, що воно може нормально розвиватися лише тоді, коли і якщо цю фрагментарність буде подолано.

Крім того, інновації, якщо йдеться про базисні інновації, — це процес, що спирається на дуже серйозні і дуже дорогі інвестиції. Тому, доки не буде фінансового наповнення таких інвестицій, годі очікувати відчутного розширення інноваційної моделі розвитку.

Відповідаючи на питання про те, що стримує перехід України до інноваційної моделі розвитку, слід відзначити головну серед макроекономічних проблем — **проблему попиту**. Хочу наголосити — попиту насамперед не на наукові розробки, а на готову інноваційну продукцію. Має бути **споживчий попит** на дорогі товари. Такий попит сьогодні існує — з боку людей з високим рівнем доходів, платоспроможність яких зростає порівняно випереджаючими темпами (з огляду, зокрема, на збереження значної диференціації між середньою і максимальною зарплатами та міжгалузевих диспропорцій). Представники цього прошарку мають попит на дорогу продукцію, у т.ч. інноваційну. Але чи готові українські товаровиробники задовольнити цей попит? Далеко не завжди.

Інвестиційна складова попиту. Я не можу погодитися з твердженнями про те, що економіка у нас будується на якійсь суто олігархічній моделі, що не формує попиту на інновації. На багатьох сегментах вітчизняного ринку існує досить висока конкуренція, ці сегменти вже сьогодні висувають вимогу до тих, хто на них працює, щодо здійснення інновацій з метою отримання ринкових переваг. Я не кажу про 60% експорту у ВВП — що навряд чи узгоджується з тезами про олігархічну економіку, адже йдеться про роботу на висококонкурентних світових ринках, на яких якщо не зараз, то через кілька років утриматися без інновацій буде неможливо. Отже, попит на інновації є. Інше питання — чи є для цього кошти.

Попит з боку держави. Для формування попиту на інновації з боку держави необхідно, щоб Державний бюджет був спрямований не на виживання тих чи інших складових соціальної сфери, як це є сьогодні, і не лише на підвищення зарплати, але й на належне забезпечення цих складових — медицини, культури, освіти — сучасними інноваційними обладнаннями, технологіями, послугами і т.ін.

Зовнішній попит, тобто попит на імпорт готової наукомісткої продукції з України. Тут проблема полягає у спроможності наших експортерів здійснювати інвестиції в інновації — з тим, щоб задовольнити зовнішній попит. Без забезпечення такої спроможності будь-які спроби активізації інноваційної діяльності (включаючи збільшення фінансування науки) будуть спробами без закладання фундаменту побудувати вершечок національної інноваційної

системи. А видатки на науку будуть, хочемо ми того чи ні, з одного боку, прихованим відкачуванням частини бюджетних коштів, а з іншого — фактично інструментом розмивання існуючого в Україні наукового потенціалу, що призводитиме до його відпливу за кордон, де вертикаль національної інноваційної системи побудована набагато краще.

Із сказаного випливає висновок про те, що **перспектива переходу національної економіки на шлях інноваційного розвитку є досить віддаленою у часі.**

Але робити кроки цим шляхом потрібно вже сьогодні, насамперед, у державній політиці, причому — кроки не лише в суто інноваційній сфері, але й у сфері формування макроекономічного базису для інновацій. Ідеться, перш за все, про податкові інструменти. Думаю, не варто абсолютизувати аргумент, згідно з яким “гроші все одно розкрадуть”, як це було 5-6 років тому. Все ж ситуація дещо змінилася. *По-перше* — є попит з боку виробників, які дійсно потерпають від конкурентного тиску, *по-друге* — є система контролю, яка сьогодні може значно дієвіше забезпечити цільове спрямування податкових пільг.

Другий крок — підвищення зарплати, доходів людей із середнім рівнем достатку, формування середнього класу. Цей крок необхідний для того, щоб подолати згадану вище фіскально-соціальну складову, коли гроші (потенційні інвестиційні ресурси) викачуються з підприємств і спрямовуються “на соціальні потреби”, а фактично — на розширення споживання (а отже — виробництва) мінімально наукомісткої продукції.

Водночас, проект бюджету на 2005р. свідчить, що Уряд не зміг вибратися з передвиборної пастки, і сформував бюджет ще більшою мірою соціальний, ніж бюджет 2004р. І це тоді, коли нам потрібен бюджет розвитку, бюджет структурної перебудови економіки, коли державні інвестиції є принципово важливими, інвестиції в інфраструктуру, в інформаційно-комунікаційну сферу, в ті “точки зростання”, що сьогодні реально існують у країні. Без таких інвестицій, без подолання фіскально-соціальної спокуси, за сучасного рівня глобалізації конкурентних ринків нас просто з них витіснять. ■

**УКРАЇНА НА ШЛЯХУ
ЕКОНОМІЧНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ:
УСПІХИ, ПРОБЛЕМИ, ЗАВДАННЯ**

Іріс КЕМПЕ,
Центр прикладних
політичних досліджень
(Мюнхен, Німеччина)

Центр прикладних політичних досліджень вивчає процеси, що відбуваються у країнах з перехідною економікою, та виробляє на цій підставі індекси, які дають змогу порівняти та дати оцінку темпів процесу реформування і відповідності розвитку задекларованим цілям. Вивчаються і враховуються кількісні і якісні показники не лише економічних аспектів трансформації, але й політичні та соціальні (рівень розвитку демократичних інституцій, стан системи соціального захисту тощо) — загалом, 18 параметрів.

Головних індексів два: **індекс статусу** та **індекс менеджменту**. Ці індекси дають певне уявлення про рівень труднощів, з якими стикається та чи інша країна на шляху трансформації (індекс статусу), та про існуючі підходи до проведення ринкових і демократичних реформ (індекс менеджменту). Індекси розраховуються за 10-бальною шкалою, де 1 — мінімально, а 10 — максимально сприятливий показник.

За нашими результатами, **індекс статусу України складає 5,9 балів**, і вона перебуває в середній частині рейтингу (перша позиція в цьому рейтингу належить Естонії, остання — Туркменістану). Це означає, що вона належить до кола країн, що мають як успіхи на шляху трансформації, так і певні проблеми. Можна відзначити досягнення України у сфері демократичного розвитку (зокрема, утвердження політичного плюралізму, що завжди є ознакою соціально-економічної модернізації), в економічній сфері (стабільність макроекономічних показників, розвиток малого і середнього підприємництва), соціальній (реформа пенсійної системи).

Водночас, існують серйозні проблеми, насамперед пов’язані з тиском груп інтересів, іншими словами — корупцією, яка дуже шкодить міжнародній репутації України. Як негативне явище відзначаються також брак свободи ЗМІ, неналежний рівень розвитку громадянського суспільства, суперечності між суспільними інтересами та інтересами окремих груп тиску.

Індекс менеджменту України становить 5,1 балів. Це означає, що на фоні певних успіхів існують значні недоліки в ефективному управлінні процесами трансформації. Головний із них — це брак комплексної стратегії економічних і політичних перетворень. Значною мірою недоліки пояснюються складними початковими умовами та відчутною залежністю від Росії (до речі, український індекс є дещо вищим, ніж у Росії). Крім того, Україна є молодою державою, тому певні помилки, яких вона припускається під час соціально-економічної і політичної трансформації суспільства, є зрозумілими. Інша справа, що період помилок не може бути надто тривалим.

З-поміж завдань, що зараз стоять перед Україною, можна акцентувати увагу на чотирьох. *Перше* — це проведення чесних і прозорих президентських виборів. З точки зору Заходу, це певного роду іспит для України, лакмусовий папірець ступеню її демократичності та відданості європейським цінностям. У цьому сенсі головне значення має не персоналія, а процедура, яка має відповідати правовим нормам. Президентська кампанія 2004р. матиме великий вплив як на процеси демократизації всередині країни, так і на її міжнародну репутацію.

Друге завдання — це обмеження корупції і забезпечення реального верховенства права. *Третє* — створення умов, сприятливих для активного розвитку громадянського суспільства. Лише за умови виконання цих завдань економічне зростання матиме стабільний характер.

Врешті, *четверте* завдання — це збалансування економічних і політичних відносин України із Заходом і Росією. Це завдання не лише для України, але й для Брюсселя, Вашингтона, країн-членів ЄС. Інтереси України і ЄС в інтеграції мають бути взаємними. ■

**ГАСЛА ПРО ІННОВАЦІЙНУ МОДЕЛЬ
В УКРАЇНІ — ПЕРЕДЧАСНІ**

Юрій КОВАЛЕНКО,
головний редактор
журналу “Економіст”

Тема впровадження в Україні інноваційної моделі розвитку економіки набула останнім часом надзвичайної популярності. Журнал “Економіст” присвятив їй два спеціальних випуски, в яких подані матеріали різноманітних конференцій, круглих столів, іншого роду обговорень проблем, пов'язаних із зазначеною темою.

Узагальнюючи ці матеріали, можна відзначити наступне.

Твердження про можливість впровадження інноваційної моделі значною мірою ґрунтуються на ілюзії існування в Україні вільного, відкритого ринку. Тим часом, такого ринку немає. Зокрема, через кризу 1993р., про яку, на жаль, мало згадують. А саме вона відкинула країну далеко назад, позбавивши населення купівельної спроможності (яка не відновлена і досі), і тим самим — досяжної перспективи формування середнього класу.

Реальними результатами “ринкових реформ”, що декларуються з початку 1990-х років, є: (1) несприятливий для інновацій підприємницький клімат; (2) ускладнений доступ інноваторів до фінансових ресурсів; (3) надмірна бюрократизованість підприємницької діяльності; (4) незавершеність податкової реформи; (5) штучний дефіцит коштів у державі. До цього можна додати корупцію, що перейшла всі припустимі межі, прірву між бідними і багатими, що дедалі більше поглиблюється, та, врешті, фактичну відмову держави від курсу на європейську інтеграцію.

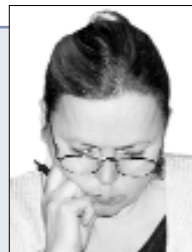
Ми розробили певну “матрицю”, в якій виокремили п'ять класів потенційних інноваторів та три рівні, що їх суспільство проходить на шляху до інноваційної моделі розвитку. Отже, потенційні інноватори — це: (1) непідприємницька частина середнього класу в його класичному розумінні; (2) підприємницька частина середнього класу; (3) підприємства-експортери і їх керівники; (4) інші підприємства і їх керівники; (5) керівники крупних підприємств, банків, фондів тощо. Рівні: (1) рівень виживання; (2) рівень середнього

(за європейськими мірками) внутрішнього споживання, що забезпечується переважно за рахунок впровадження чужих технологій; (3) власне інноваційний рівень, за якого розробляються і впроваджуються інновації, дійсно нові для світу, а не лише для самої країни.

Якщо цю матрицю застосувати для аналізу ситуації в Україні, то можна дійти висновку, що ми перебуваємо зараз на рівні виживання, а потенційні інноватори — або не зацікавлені в інноваціях (керівники крупних підприємств), або не можуть собі їх дозволити (підприємці), або їх просто немає, як немає в Україні середнього класу. Адже не можна відносити до середнього класу тих самих науковців, більшість із яких не можуть на свої заробітки придбати собі звичайний *notebook*...

Інноваційна модель економічного розвитку потребує нормальної, відкритої економіки, нормального демократичного суспільства, врешті — освітньої системи, спрямованої на формування інноваційної культури. Соціальною базою усіх цих складових є насамперед середній клас. Поки його немає, немає і достатніх умов для реалізації декларованих гасел. ■

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У ГАЛУЗІ
ІННОВАЦІЙ МАЄ БУТИ РЕАЛІСТИЧНОЮ,
ПОСЛІДОВНОЮ І ПРОЗОРОЮ**

Олена ЛАПКО,
начальник управління
економічних досліджень
НДІ нафтогазової промисловості
НАК “Нафтогаз України”

За числом науковців Україна посідає одне з провідних місць у світі. Вона має всесвітньо відомі наукові школи в галузях математики, декаметрової радіоастрономії, фізіології та клітинної біології, фізики низьких температур, ядерної фізики, створення нових матеріалів, біотехнологій, електрозварювання. Перелік можна продовжити.

Проте, результати наукових досліджень надто мало впливають на розвиток економіки і власне виробництва. З точки зору технологічності виробництва, Україна суттєво відстає від країн, що перейшли до інноваційної моделі розвитку. Небезпечним є те, що держава нічого фактично не робить, щоб це відставання подолати. А зволікання з активною підтримкою науки, освіти, інших складових інноваційного розвитку загрожують незворотними процесами втрати наукових шкіл, про які йшлося вище.

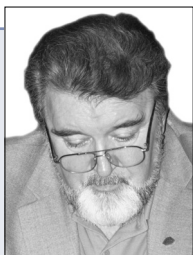
Один приклад: заохочення і забезпечення доступу населення до мережі Інтернет, що є вихідним елементом сучасної інноваційної культури. Якщо обрахувати ціни і доходи, то виявиться, що доступ до Інтернету обходиться громадянину України майже у 100 разів дорожче, ніж жителю будь-якої розвинутої країни. У Канаді, наприклад, житлові будинки (не кажучи вже про будівлі громадського користування) здаються в експлуатацію лише за умови підключення мережевого кабелю, — в Україні про таке навіть не мріють.

Тут йшлося про проблему попиту на інновації. Можна поставити питання інакше: чи вивчався попит на інновації? І чи існують пропозиції, а якщо так, то які саме? На ці питання відповіді немає, адже не існує відповідного маркетингу. Ми знаємо лише окремих крупних інноваторів, на зразок технопарку “Інститут

електрозварювання імені Є.Патона”. Але, можливо, існують маленькі фірми, що здатні до інновацій, або такі, що вже володіють певними технологіями...

Головною проблемою є, на мій погляд, неефективна, з точки зору інноваційної діяльності, державна політика. У цьому контексті можна послатися на приклад Росії, де за значно нижчих темпів економічного зростання забезпечується реальний пріоритет науки. Політика держави у цій сфері є прозорою і послідовною; на період до 2010р. визначені вісім пріоритетних напрямів розвитку науки, технологій і техніки, в рамках яких — встановлений перелік критичних технологій. Це дозволяє більш обґрунтовано розподіляти бюджетні кошти на фінансування саме проривних технологій, на що спрямовується 30% приросту бюджету. Проведені вже три конкурси інновацій, що сприяло вивченню як інноваційних пропозицій, так і попиту на інновації.

В Україні також має бути сформована відповідна політика. Її головним завданням, хоча б на перспективу, має бути *створення національної інноваційної системи*, спроможної поєднати систему генерації нових знань (науку), їх розповсюдження (освіту та підвищення кваліфікації) і стимулювання ділової активності підприємців. ■

КТО КОГО ДОЛЖЕН ДОГОНЯТЬ?

Александр МАЗУР,
исполнительный директор технопарка
“Институт электросварки
имени Е.Патона”

Должен возразить тем, кто утверждает, что Украина отстает в технологическом развитии от передовых стран мира. Если и есть некое отставание, то далеко не во всех отраслях. Поэтому следует очень четко определиться: в чем мы отстаем, но можем догнать — и это экономически целесообразно; в чем, быть может, и догонять не стоит, дешевле купить. А главное — знать, что есть наши собственные передовые технологии, и сосредоточить ресурсы на их развитии и продвижении.

Наш технопарк — один из трех украинских пилотных проектов; его концепция разрабатывалась тоже в Украине, с учетом наших особенностей, и поэтому модель работает. Напомню: Институт электросварки — это знаменитый танк Т-34, секрет которого не смогли разгадать немецкие ученые; это подводная сварка; это сварка в космосе — которую не могли освоить США в течение 25 лет и, в конечном итоге, вынуждены были купить у нас лицензию и оборудование. Так кто кого должен догонять?

Последняя наша разработка — сварка живых тканей. После ее завершения можно с полным правом утверждать: мы можем сваривать все и везде. Однако, именно здесь срабатывает пресловутый бюрократизм. Непозволительно долго идут экспертиза, согласования и прочие процедуры, связанные с получением патента. Между тем, американцы утверждают: есть два вида фирм — фирмы быстрые и фирмы мертвые...

В целом же — результаты работы нашего технопарка за три года положительны и убеждают в том, что такие структуры перспективны. Следует обеспечить стабильность правового поля их деятельности и добиться чтобы государственная политика (направленная на то, чтобы задавить налогами и бюрократическими процедурами) не расходилась с государственной идеологией, согласно которой инновационным структурам создается режим максимального благоприятствования.

**ПРОБЛЕМЫ — В НЕЭФФЕКТИВНОСТИ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИННОВАЦИОННОГО
ПОТЕНЦИАЛА И НЕВЫПОЛНЕНИИ
ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕШЕНИЙ**

Борис МАЛИЦКИЙ,
директор Центра исследований научно-
технического потенциала и истории
науки им.Г.Доброва НАН Украины

Наш центр давно занимается вопросами инновационной составляющей национальной экономики. Многие наши выводы совпадают с изложенными в ходе нынешнего обсуждения. Однако, два тезиса, сформулированные, в частности, экспертами Центра Разумкова, следует, на мой взгляд, уточнить.

Первый — о несоответствии нашего научного и научно-технического потенциала требованиям инновационной модели экономического развития. Это не совсем так. Научный потенциал Украины находится на уровне, сравнимом с развитыми странами, — о чем свидетельствуют, например, показатели количества публикаций в престижных научных изданиях или количество патентов в расчете на затраты. Вопрос в том, что у нас в стране этот потенциал не используется должным образом, и сегодня половина этого потенциала работает на другие страны. Вместе с тем, происходит некое разложение этого потенциала на отдельные сегменты. Если сравнить официальные данные о средней зарплате в различных отраслях науки, то обнаружится, что они отличаются в 20 раз, — т.е., формируется наука “провластная” и “другая”, что фактически препятствует ее концентрации на решении насущных проблем страны.

Второй тезис — об отсутствии четкой государственной инновационной политики. Можно согласиться с тем, что пока не выработана общая концепция или стратегия инновационного развития страны. Однако, следует обратить внимание и на то, что принятые политические решения не выполняются. Например, уже четыре конференции правительственного уровня были посвящены внедрению в стране инновационной модели. Но принятые этими конференциями решения и рекомендации не выполняются. Не выполняются положения закона о финансировании науки в размере 1,7% от ВВП. Не выполняется и недавний Указ Президента об обязательном выделении на инновационную деятельность 10% средств, полученных от приватизации, — равно как и такой же Указ, изданный четыре года назад (правда, в нем речь шла о выделении на инновации 25% означенных средств).

Сейчас мы по поручению Президента Украины готовим документ о разработке инновационной модели структурной перестройки экономики Украины. Но будет ли он выполняться?

Между тем, попытки внедрения инноваций в нашу экономику при существующей ныне ее структуре — это бессмысленная трата народных денег. Эту структуру можно определить по названиям футбольных команд, среди которых “металлурги”, “шахтеры”, “нефтегаз” и т.д. При всей схематичности сравнения, оно свидетельствует о том, что внимание и капиталы в стране направлены отнюдь не в сторону инноваций. Об этом же свидетельствует и распределение средств Государственного бюджета: например, в проекте бюджета на 2005г. затраты на охрану государственных деятелей почти равны затратам, предусмотренным на исследования в космической отрасли или на программу развития промышленности Украины.

Таким образом, нужны как общая стратегия инновационного развития страны, охватывающая экономику, науку и образование, так и дисциплина безусловного выполнения политических решений, принимаемых в рамках этой стратегии. ■

І ГАСЛО, І РЕАЛЬНІСТЬ

Володимир МАРТИНЕНКО,
докторант кафедри економічної
теорії та історії економіки
Національної академії державного
управління при Президентів України

Суперечності між цими поняттями у контексті інноваційного розвитку економіки в Україні немає. Водночас, слід враховувати, що сучасний етап розвитку характеризується збільшенням швидкості руху світових господарських систем, яка сягає швидкості роботи інформаційних мереж. Тому система управління має працювати на випередження — прогнозуючи і запобігаючи, а не доганяючи.

В Україні зараз, на жаль, є всі ознаки того, що інноваційний вектор розвитку може бути дискредитований, як був дискредитований ринковий вектор, — тому що управлінська система не спрацювала на випередження та запобігання.

Сьогодні переходу країни на інноваційний шлях має передувати розробка чіткої моделі побудови нового суспільства. Адже саме чітке уявлення про те, що саме ми маємо будувати, відіграє роль головної ланки, яка задає рух усім засобам, у т.ч. — інноваціям. Без конкретизації мети побудови **нового суспільства** (стратегічної, тактичної, економічної, соціальної і т.ін.) інновації залишаться окремими острівцями на зразок Інституту електрозварювання ім.Є.Патона.

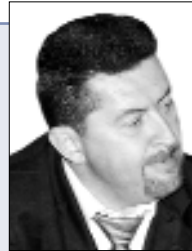
Формуючи таку модель, слід враховувати наступне. *Перше:* об'єктивно пріоритетів будь-яких трансформацій є три: людина і середовище її життя, земля сільськогосподарського призначення та нові види енергії.

Друге: не варто протиставляти використання власного потенціалу та запозичення технологій; належить використовувати і те, й інше — відповідно до критеріїв ефективності і доцільності.

Третє: проблеми, що стримують розвиток України сьогодні — це бідність переважної частини населення,

бюрократизм, корупція, значний сектор тіньової економіки, “інфаркт” платіжної системи. Без розв'язання цих проблем перехід до моделі нового суспільства є практично неможливим. Будь-які ресурси, призначені для впровадження інновацій ітимуть прямим потоком у тінь. Отже, потрібні правила та механізми їх жорсткого дотримання всіма суб'єктами господарювання та управління.

Слід, по-перше, невідкладно та максимально об'єктивно і виважено визначити: у яких сферах науки і технологій ми відстаємо від розвинутих країн, а в яких — випереджаємо їх. ■

**УКРАЇНА МАЄ ЗНАЙТИ СВОЮ НІШУ
НА СВІТОВОМУ РИНКУ ВИСОКИХ
ТЕХНОЛОГІЙ**

Микола ПАЛАДІЙ,
голова Державного департаменту
інтелектуальної власності

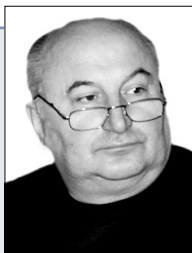
Розмови навколо необхідності переходу до інноваційного шляху розвитку точаться від часу набуття Україною незалежності. Що мала Україна тоді, і що вона має зараз?

За часів колишнього Радянського Союзу Україна володіла 17 з 21 критичної технології, що були винайдені та використовувалися в СРСР; кожне третє авторське свідоцтво належало українським науковцям. І до цього часу рівень насиченості економіки науковими кадрами залишається високим. Винахідницька активність завжди була помітною, зараз вона навіть зростає. Отже, можна констатувати, що науковий і науково-технічний потенціал України, попри процеси “відпливу інтелекту”, зберегла. Потрібні кваліфіковані менеджери — з тим, щоб цей потенціал міг бути реалізований.

Турбує, *по-перше*, ефективність винахідницької діяльності: на 1 млн. грн. вкладених коштів маємо 1,3 винаходи; *по-друге* — мізерна частка впровадження: у виробництво впроваджується зазедве 10% запатентованих винаходів; *по-третє*, відсутність цілеспрямованих зусиль (у т.ч. з боку держави) у напрямі пошуку тієї “ніші” на світовому ринку високих технологій, яку могла б зайняти та закріпити за собою Україна — як це зробила свого часу, наприклад, Фінляндія.

При цьому, остання проблема видається сьогодні найбільш актуальною. Лише в контексті її розв'язання можна коректно визначити національні пріоритети наукового, науково-технічного та інноваційного розвитку, а надалі — запровадити механізми просування національного інноваційного продукту на світові ринки. Наука може бути самоокупною — якщо її досягнення впроваджуються у масове виробництво.

Для просування тих розробок, що вже сьогодні можуть дати значний економічний ефект, Державний департамент пропонує створити відповідну фундацію, проте, справа поки що не зрушила з місця через відсутність початкових коштів. ■

ПОДОЛАТИ “РОЗРУХУ В ГОЛОВАХ”

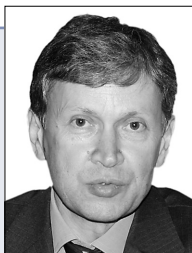
Валентин ПІДВИСОЦЬКИЙ,
директор Центру інвестиційно-інноваційних програм Національного інституту стратегічних досліджень

Розмірковуючи над питанням про те, що стримує впровадження інноваційної моделі економічного розвитку в Україні, не можна позбутися думки, висловленої у відомому романі: “Розруха — в головах”. У головах насамперед тих людей, які приймали і приймають рішення, що призвели до нинішнього стану. За 13 років незалежності — таких відносно небагато. За нашими підрахунками, близько 4000 (це люди, які належали до Парламенту всіх скликань, усіх складів Уряду, та голови обласних державних адміністрацій). Останній приклад “розрухи” — проект бюджету на 2005р., що має виразне антиінноваційне спрямування.

Інший приклад. Наш Центр бере участь у методичному забезпеченні виконання доручення прем'єр-міністра стосовно програми регіонального розвитку. Можу засвідчити: лише три регіони спромоглися подати проекти до названої програми. Галузеві міністерства так само поставилися до розробки документа про інноваційну модель структурної перебудови економіки України.

У тих пропозиціях, що все ж подаються, як правило, відсутній системний підхід. Власне, він відсутній і в державній політиці впровадження інновацій загалом. Немає розуміння (або бажання враховувати) нерозривності ланцюжка: цінності — потреби — виробництво — цінності. Немає критеріїв визначення пріоритетів, економічного обґрунтування фінансових “вливань” в ті чи інші галузі і виробництва. А відтак — немає і відповідного розподілу організаційних, освітніх, фінансових ресурсів.

Отже, необхідно створити в системі управління структуру стратегічного маркетингу; сформувати систему інноваційного провайдингу. ■

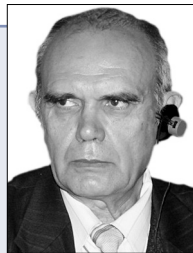

ЧИ Є ЗАРАЗ В УКРАЇНІ СПОЖИВАЧІ ІННОВАЦІЙНИХ РОЗРОБОК?

Олександр РЯБЧЕНКО,
директор Міжнародного інституту приватизації, управління власністю та інвестицій

Розглядаючи проблеми інноваційного розвитку в Україні, варто поставити собі питання: а хто є споживачем інноваційних розробок в Україні? Чи є такими споживачами власники великих підприємств? На мою думку, ні. Прибутки нинішніх олігархічних структур не пов'язані з тим, чи використовують вони інновації, чи ні. А якщо держава створюватиме інноваційну систему сама для себе, то ефекту від такої системи буде дуже мало.

За існування тієї структури економіки, яка склалася в Україні, коли більшістю великих промислових підприємств володіють 4-5 великих ФПГ, а держава залишається власником приблизно 40% майна (і як власник не може ефективно їм розпорядитися), говорити про інноваційну систему європейського зразка не варто.

А держава має підтримувати науковий потенціал в обсягах, достатніх для того, щоб не втратити його, зберегти до того часу, коли економіка буде готова споживати інноваційні розробки. Разом із тим, доцільно розробити таку систему, щоб ФПГ вкладали кошти в науку. ■

ПРОФЕСІОНАЛЬНОЕ ОБСУЖДЕНИЕ ПРОБЛЕМ ИННОВАЦИОННОЙ МОДЕЛИ — НЕОБХОДИМЫЙ ШАГ К ЕЕ РЕАЛИЗАЦИИ

Вячеслав СОЛОВЬЕВ,
заместитель директора Центра исследований научно-технического потенциала и истории науки им.Г.Доброва НАН Украины

Не могу согласиться с мнением о том, что проблемы перехода Украины к инновационной модели развития в последнее время “заговаривают”, вместо того, чтобы решать. Широкие профессиональные обсуждения вопросов перевода экономики страны на инновационный путь — необходимый этап самого этого пути. И дело не только в привлечении внимания к этим вопросам, хотя это важно в открытом обществе. Можно назвать две более глубокие причины, по которым такие обсуждения необходимы.

Во-первых, сегодня даже те, кто принимает политические решения о внедрении инновационной модели, не уверены: действительно ли она необходима, или можно продолжать заниматься реиндустриализацией.

Во-вторых, Украина не может и не должна копировать чей-либо опыт. Мы не можем сравнивать себя, например, с Финляндией или Японией, поскольку находимся в иных условиях, в иное время — нет адекватной базы сравнения. С одной стороны, наша статистика несовершенна и значительно расходится с экспертными оценками. С другой — мировой опыт свидетельствует о том, что невозможно оценивать качество по одним и тем же критериям для стран различного уровня развития.

Поэтому необходима совместная работа экономистов, ученых, управленцев, производителей по выработке адекватных нашим условиям критериев и оценок, на основании которых и могут быть определены перспективы, направления и механизмы эффективного использования национального инновационного потенциала.

Это не значит, что следует обсуждениями ограничиться. Нужны практические шаги, прежде всего, по обеспечению полноты инновационной инфраструктуры, в т.ч. правовому. Однако, результативность этих шагов будет выше, если они будут находиться под постоянным общественным контролем. Поэтому целесообразным представляется переведение круглого стола по проблемам инновационной экономики в формат постоянно действующего с частотой заседаний, например, раз в квартал. ■

ІННОВАЦІЙНА СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Igor MAKARENKO,
директор Інституту еволюційної економіки

У сучасному світі глобалізація стала загальною тенденцією, вимоги якої значною мірою визначають як міжнародні процеси, так і політику кожної країни (групи країн). Внаслідок буму інноваційної діяльності та завдяки досягненням у сфері інформаційних технологій наприкінці ХХ — на початку ХХІ століть у світі утворилося глобальне інформаційне суспільство. Показовим є надання в розвинутих країнах (а їх число постійно зростає) визначальної ролі гуманітарній і науковій сферам.

Проявом глобалізаційного процесу є один з найамбітішних проектів в історії науки — створення Європейського наукового простору, тобто інтеграції наукового потенціалу десятків країн, що істотно відрізняються за своєю історією, культурою, політичними, науковими традиціями і, зрештою, рівнем розвитку науки та технологій. Саме зараз відбувається активна фаза обговорення шляхів формування “міжнародної наукової суперліги” — загальноєвропейських дослідних екселенс-центрів (*Excellence-Centers*) з мережею високопріоритетних проектів (*Excellence-Net*).

Засади інтеграції

У такому масштабному та багатоплановому процесі, яким є європейська інтеграція, визначення цілей кожного її етапу базується на двох головних принципах.

По-перше — пріоритетність загальноєвропейських цінностей, відповідно до яких *інтеграція у жодному разі не може відбуватися в “мобілізаційному режимі”, будь-якою ціною*. Метою інтеграції є підвищення якості життя громадян, причому не у віддаленому майбутньому, а зараз, повсякденно. Відповідно, всі рішення стосовно інтеграції ухвалюються лише після того, як вдається переконати громадськість і всі головні “групи інтересів” у прийнятності для них її результатів.

По-друге — зміцнення конкурентоспроможності європейської економіки у процесі глобалізації за рахунок тих переваг, що накопичені кожною країною-членом ЄС у її історії, культурі та, звичайно, економіці. Ці переваги мають бути наочними та вагомими настільки, щоб виправдати інтеграційні зусилля політиків, незважаючи на витіснення на другий план ряду традиційних характеристик і цінностей національної держави, поступову втрату суверенітету, “розмивання” культурної та етнічної єдності, перегляд сформованих уявлень про “центр” і “периферію” тощо.

Під час обговорення можливостей науки бути “локомотивом” європейської інтеграції аналіз перспектив здійснюється з урахуванням як стратегічних перспектив і пріоритетів ЄС, так і наявного потенціалу для розв’язання тактичних проблем.

Наукові дослідження, досвід практичного використання їх результатів і рекомендацій дають підстави вважати, що сукупний науково-інноваційний потенціал країн-членів ЄС, за умов його ефективної організації і розвитку, може протягом найближчих десятиліть перетворити об’єднану Європу на світового лідера.

Ідеологія інноваційного процесу в об’єднаній Європі

Ідеологічні засади європейської науково-інноваційної політики ХХІ століття були сформульовані в березні 2000р. на Лісабонському засіданні Європейської Ради. До таких засад належать наступні:

- ❖ формування принципів інноваційної політики потребує оригінального підходу;
- ❖ інноваційна політика потребує розробки оригінальних політичних рішень і швидкого навчання;
- ❖ європейське “розмаїття” може бути перевагою, яка забезпечить країнам-членам ЄС можливості комунікації і взаємного навчання на досвіді інших;
- ❖ навчання протягом усього життя.

Цими засадами визначене нове ставлення до традицій — їх потрібно й можна зберігати, ними можна й потрібно пишатися, але вони не можуть і не повинні ставати перешкодою для майбутнього розвитку. Традиційний досвід визнається як загальноєвропейське надбання, придатне для вивчення та застосування лише у випадку, якщо закріплена у традиціях практика дозволяє перевірку логікою раціональних оцінок. А заклик “розробляти оригінальні політичні рішення і швидко навчатися” є революційним для європейської бюрократичної традиції в цілому.

У Лісабоні був ухвалений план дій, що охопив три головні напрями:

- ❖ розвиток наукової організації і наукової культури в Європі;
- ❖ розробка наукової політики, зрозумілої і наближеної до громадян;
- ❖ позиціонування науки в центрі публічної політики та організація взаємодії усіх зацікавлених груп.

У рамках цього плану передбачений тривалий підготовчий період, коли відбуватиметься максимально широке обговорення нових ідей і започаткування великої кількості пілотних проєктів. З 2003р. почався відбір найперспективніших напрямів роботи та їх внесення до Шостої рамкової науково-технічної програми ЄС.

Оцінка Європейського інноваційного простору

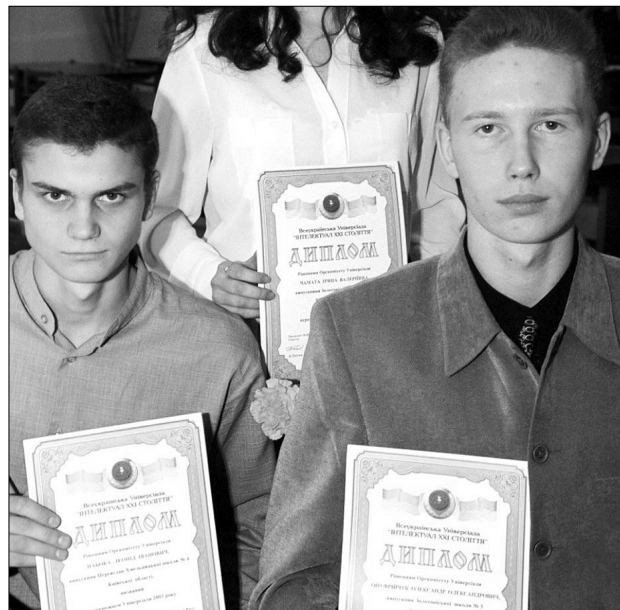
Активізація продуктивного діалогу зацікавлених груп (політиків, бізнесменів, представників громадських рухів) потребувало нового інструменту, що відбилося в Лісабонських рішеннях. Було вирішено створити “карту європейського науково-інноваційного простору” (*European Innovation Scoreboard-2001*) — спеціальну систему індикаторів, аналіз яких дозволяє:

- ❖ зафіксувати ситуацію у кожній галузі — як у кожній країні, так і в ЄС у цілому;
- ❖ сформувати оціночні шкали;
- ❖ шляхом розгляду динаміки змін визначати та відслідковувати тенденції (тренди) за ключовими показниками.

Пілотний варіант “карти” (у вигляді таблиць) був представлений у вересні, а робочий — у грудні 2001р. Крім того, була сформована система із 17 індикаторів, об’єднаних у чотири групи для спостереження за розвитком інноваційного процесу на міжнародному, загальноєвропейському рівні. До цих груп належать:

1) *кадровий потенціал* (відсотки: випускників науково-технічних вузів у віковій групі 20-29 років; населення віком 25-64 років з вищою за середню освітою; населення віком 25-64 років, яке продовжує післядипломну освіту; зайнятих у середньо- та високотехнологічному (ВТ) виробництві в загальному числі зайнятих; зайнятих у ВТ сервісі в загальному числі зайнятих);

2) *ресурси та орієнтири інноваційного процесу* (витрати у % ВВП на некомерційні державні та вузівські науково-дослідні роботи (НДР); на дослідження для бізнесу; кількість заявок на ВТ патенти в Європейському бюро патентів у перерахуванні на 1 млн. населення; кількість заявок на ВТ патенти в Бюро патентів США на 1 млн. населення);

3) *структурні характеристики інноваційного процесу* (відсоток самостійних малих і середніх інноваційних підприємств (МСП) у загальній кількості МСП; відсоток інноваційних МСП у кооперації з іншими фірмами в загальній кількості МСП; відсоток витрат на інновації у загальній сумі продажів);

4) *результати інноваційної діяльності* (венчурний капітал у сфері ВТ у % ВВП; новий капітал у % ВВП; відсоток продажу нових ринкових продуктів у загальній сумі продажів; ринок інформаційних технологій у % ВВП; домашній доступ до Інтернету; обсяг ринку інформаційних технологій у % ВВП; додана вартість у ВТ виробництві).

Результати оцінки країн ЄС за згаданими індикаторами наведені в таблицях “*Сильні і слабкі сторони розвитку інноваційного процесу у країнах ЄС*” і “*Головні тенденції інноваційного розвитку країн-членів ЄС*”. Ці результати можуть надати підстави: політикам — для впливу на уряди (бюджети розвитку та науки, податкове заохочення малих ВТ підприємств, зростання зайнятості тощо); представникам суспільних рухів — для вимог стосовно підвищення якості життя (розширення доступу до Інтернету, заохочення післядипломної освіти), бізнесовим колам — для визначення інвестиційної привабливості певних регіонів і галузей. Хоча сукупності цих даних замало для прийняття конкретних рішень, однак достатньо для діалогу та обговорення взаємних інтересів.

Для оцінювання країн застосовувалися наступні підходи:

- ❖ показники окремих країн і ЄС у цілому порівнювалися з аналогічними показниками безперечних світових лідерів інноваційного розвитку — Японії і США; при цьому, окремі європейські країни за деякими показниками перевершували лідерів, для інших, відповідно, відкривався простір для роботи;

- ❖ більшість показників орієнтовані на оцінку ефективності (а не загального обсягу) інноваційної діяльності; за результатами оцінок, лідерами найчастіше виявлялися далеко не економічно міцніші країни, а малі держави, в яких науково-інноваційна структура протягом останніх десятиліть побудована по суті “з нуля”;

Сильні і слабкі сторони розвитку інноваційного процесу у країнах ЄС

Країна*	Сильні сторони (рівень вище середнього)	Відносно слабкі сторони (рівень нижче середнього)
Австрія	Інноваційні МСП	% населення з освітою вище середньої; ВТ патентування
Бельгія	% населення з освітою вище середньої у віковій групі 25-64 років; венчурний капітал у сфері ВТ	Інноваційні МСП; витрати на некомерційні науково-дослідні роботи (НДР)
Велика Британія	Освіта; венчурний капітал у сфері ВТ; домашній доступ до Інтернету	Витрати на некомерційні НДР
Греція	Фінансування інновацій	Витрати на НДР; ВТ патентування; інноваційні МСП; домашній доступ до Інтернету
Данія	Зайняті у ВТ сервісі; патентування; інноваційні МСП	Випускники науково-технічних вузів у віковій групі 20-29 років; продаж нових ринкових продуктів
Ірландія	% населення з освітою вище за середню у віковій групі 25-64 років; інноваційні МСП; ВТ сервіс	Некомерційні НДР; ВТ патентування; післядипломна освіта
Іспанія	Фінансування інновацій; продаж нових ринкових продуктів	Витрати на НДР; ВТ патентування; домашній доступ до Інтернету
Італія	Продаж нових ринкових продуктів; інноваційні МСП	Некомерційні НДР; освіта; ВТ патентування; фінансування інновацій
Люксембург	Домашній доступ до Інтернету	ВТ патентування; інноваційні МСП; післядипломна освіта
Нідерланди	Некомерційні НДР; ВТ патентування; домашній доступ до Інтернету; фінансування інновацій	% населення з освітою вище середньої у віковій групі 25-64 років
Німеччина	Середньо- та ВТ виробництво; патентування; інноваційні МСП	Післядипломна освіта; ВТ сервіс
Португалія	Витрати на інформаційні технології; продаж нових ринкових продуктів; ВТ патентування	Витрати на НДР; освіта; інноваційні МСП
Фінляндія	Робоча сила з післядипломною освітою; витрати на НДР; ВТ патентування; домашній доступ до Інтернету	Інноваційні МСП
Франція	% населення з освітою вище середньої у віковій групі 25-64 років; витрати на некомерційні НДР; продаж нових ринкових продуктів	Домашній доступ до Інтернету; фінансування інновацій
Швеція	Витрати на НДР; післядипломна освіта; ВТ сервіс; інноваційні МСП; венчурний капітал у сфері ВТ; домашній доступ до Інтернету	Новий капітал

* З 2002р. аналіз охоплює країни-кандидати на вступ до ЄС.

Головні тенденції інноваційного розвитку країн-членів ЄС

Країна*	Головні тенденції	Середній масштаб змін
Середня оцінка по ЄС		30,5%
Австрія	Наздоганяє лідерів за часткою освіченої робочої сили, але — незначне просування в інших напрямках	26,5%
Бельгія	Зростання кількості заявок на патенти в Бюро патентів США	32,6%
Велика Британія	Зменшення витрат на некомерційні НДР	24,6%
Греція	Зростання витрат на некомерційні НДР та інвестицій в інформаційні технології; падіння витрат на НДР у бізнесі	52,9%
Данія	Зростання кількості заявок на патенти в Бюро патентів США; зменшення частки освіченої робочої сили	37,2%
Ірландія	Зростання зайнятості у ВТ сервісі, кількості заявок на ВТ патенти в Європейському бюро патентів, доданої вартості у ВТ виробництві; падіння витрат на некомерційні НДР	41,9%
Іспанія	Зростання витрат на НДР у бізнесі та кількості заявок на патенти в Бюро патентів США	46,8%
Італія	Найменше зростання кількості заявок на ВТ патенти в Європейському бюро патентів; зростання інвестицій в інформаційні технології	28,0%
Люксембург	Різке зростання зайнятості у ВТ сервісі	45,8%
Нідерланди	Падіння частки доданої вартості у ВТ виробництві	17,5%
Німеччина	Падіння частки доданої вартості у ВТ виробництві	11,5%
Португалія	Зростання витрат на НДР; незначний прогрес за іншими показниками	8,6%
Фінляндія	Висування в лідери за багатьма індикаторами: частка населення з післядипломною освітою, додана вартість у ВТ виробництві, витрати на НДР, кількість заявок на патенти в Бюро патентів США	39,2%
Франція	Падіння витрат бізнесу на НДР	14,0%
Швеція	Лідер серед країн-членів ЄС; зростання доданої вартості у ВТ виробництві; в інших напрямках відсутні зміни не відзначені	30,5%

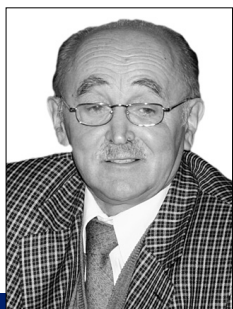
* З 2002р. аналіз охоплює країни-кандидати на вступ до ЄС.

❖ порівняльні кількісні оцінки наводяться за окремими групами показників; пряме порівняння країн-членів ЄС за всією сукупністю показників не передбачається.

Карта європейського інноваційного простору є потужним інструментом інформаційної підтримки політичних

рішень на рівні ЄС. Одне з найближчих завдань Європейської Комісії сформульоване наступним чином: “Здійснюючи... рамкову науково-технічну програму, підтримати країни-члени ЄС в оприлюдненні існуючих інноваційних схем і розробити адекватні методи для міжнародного трансферу політичних підходів у науковій сфері”.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАУКОВОЇ ТА ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: НЕДОЛІКИ І НАСЛІДКИ*

Юрій ШКВОРЕЦЬ,

*завідувач відділу Науково-дослідного економічного інституту
Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України*

Кількість прийнятих в Україні в 1992-2003рр. нормативно-правових актів, що визначають засади наукової, науково-технічної та інноваційної політики, регламентують визначення та реалізацію державних пріоритетів, порядок фінансування і державної підтримки науково-технічної діяльності, питання охорони прав інтелектуальної власності, створення та функціонування інноваційних структур, — перевищила позначку 300 одиниць, у т.ч. 40 законів. Проте вони не стали комплексною системою, що охоплює всі аспекти та стадії інноваційного циклу.

Чинне законодавство не має структурної повноти, що в поєднанні з практикою призупинення чинних законодавчих норм спричиняє суттєві негативні наслідки в частині управління інноваційною діяльністю. Усунення такого стану справ потребує удосконалення нормативно-правової бази регулювання наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності в Україні.

Законодавча база: брак системності

Розробка правових актів має здійснюватися на науково обґрунтованих концептуальних засадах. У 1999р. Верховна Рада схвалила Концепцію науково-технологічного та інноваційного розвитку України і доручила Уряду внести на розгляд Парламенту зміни до законодавства, що впливають з її положень, — проте досі багато з цих положень не знайшли законодавчого закріплення (особливо ті, що стосуються стимулювання інноваційної діяльності, зокрема у банківсько-фінансовій сфері). При цьому, у вересні 2002р. була припинена робота двох урядових комітетів над проектом Концепції інноваційного розвитку економіки України.

Відсутність системного підходу, концептуальних засад і єдиного структурованого “дерева цілей” державної науково-технологічної та інноваційної політики, на жаль, не компенсується збільшенням кількості законодавчих і нормативно-правових актів, численними змінами та доповненнями до них. Як світовий, так уже й вітчизняний досвід свідчать, що чим частіше змінюються правові норми, тим гірше вони виконуються.

Прикладом цього є доля Закону “Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності” (1991р.), який передбачав цілий ряд прогресивних нововведень: процедуру визначення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки на основі комплексних довгострокових прогнозів; систему державних науково-технічних програм з реалізації пріоритетів і конкурсний відбір та експертизу проектів при їх формуванні; створення державних фондів фундаментальних досліджень та інноваційного фонду; встановлення базового рівня оплати праці наукових працівників на рівні подвійної оплати праці у промисловості; економічне стимулювання науково-технічної діяльності. Проте на практиці пріоритетна підтримка розвитку науки не була забезпечена, а чинність ряду статей Закону стосовно стимулювання та оплати праці науковців — призупинена іншими законами та урядовими актами.

У 1998р. ухвалена нова редакція цього Закону — “Про наукову і науково-технічну діяльність”. Але в ній не були поновлені ряд важливих норм, зокрема: про обов’язкову розробку Комплексного прогнозу соціально-економічного та науково-технічного розвитку України як основи для визначення пріоритетів;

* Стаття підготовлена на основі тексту виступу автора під час Фахової дискусії на тему “Інноваційний шлях розвитку України: гасло чи реальність?”, що відбулася 24 вересня 2004р.

про розгляд Верховною Радою питання ресурсного забезпечення пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки при їх затвердженні; про обов'язковий щорічний звіт Уряду Верховній Раді про стан науки і технологій, на основі якого Верховна Рада повинна формувати науково-технічну політику; а також про відповідальність Уряду за створення сучасної інфраструктури науково-технічної діяльності.

Положення нової редакції Закону теж виконуються далеко не повною мірою (мабуть, у надії на нові його зміни). Це стосується, насамперед, статей про обсяги бюджетного фінансування науки, Державний інноваційний фонд, встановлення базового рівня заробітної плати науковців, перерахунку їх пенсій.

Термінологічні суперечності. Безсистемне кількісне нарощування нормативно-правової бази часто призводить до протиріч і невідповідностей. Так, Закон "Про інноваційну діяльність" визначає "інноваційну діяльність" як "діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг". Проте прикінцевими положеннями згаданого Закону не змінена ст.3 Закону "Про інвестиційну діяльність", згідно з яким інноваційна діяльність розширено трактується як одна із форм інвестиційної діяльності "з метою впровадження досягнень науково-технічного прогресу у виробництво і соціальну сферу", що включає, з одного боку, "прогресивні міжгалузеві структурні зрушення", а з іншого — "фінансування фундаментальних досліджень для здійснення якісних змін у стані продуктивних сил"! При цьому, не йдеться про ринкову природу інновацій.

Для створення більш чіткої законодавчої бази слід розробити наближені до загальносвітових стандарти об'єктів державного регулювання науково-технічної та інноваційної діяльності, їх характеристик, що дозволить зафіксований у стандарті термін запровадити у всю систему кодексів, законів і підзаконних актів, не допускаючи різних тлумачень у тих чи інших документах.

Пропозиції. Аналіз нормативно-правової бази України дозволяє запропонувати ряд заходів з метою удосконалення правових засад організаційно-економічного механізму реалізації інноваційної моделі розвитку економіки.

Це, насамперед, внесення змін до Конституції України, які б закріплювали інноваційний характер

соціально-економічного розвитку, та розширення законодавчої бази через прийняття нових і внесення змін до чинних нормативно-правових актів загального характеру (про оподаткування, банки і банківську діяльність, підприємництво, фондовий ринок, центральні органи виконавчої влади), а також до спеціальних законів, що регулюють наукову, науково-технічну та інноваційну діяльність.

Нагальною є розробка законодавства про ринок венчурного капіталу, страхування ризику інвестицій в інноваційні проекти, стимулювання участі комерційних банків в інвестуванні інноваційної діяльності, діяльність державних і недержавних фондів інноваційного розвитку.

Найближчим часом слід приступити до розробки Кодексу законів про науку, науково-технологічну та інноваційну діяльність, що стане солідною основою для розробки конкретних законів прямої дії та підзаконних актів.

Цільові програми: недоліки, запрограмовані законодавством

Недосконала нормативно-правова база негативно впливає на державне регулювання соціально-економічної, науково-технічної та інноваційної сфер, прикладом чого є досвід застосування в Україні програмно-цільових методів управління.

Останніми роками розробляються і виконуються надто багато цільових програм державного рівня. У 2004р. лише за рахунок коштів Державного бюджету реалізується 152 державні цільові програми (ДЦП) соціально-економічного спрямування і 29 державних наукових і науково-технічних програм (ДНТП) з пріоритетних напрямів розвитку науки і техніки. Майже 40% ДЦП містять наукові частини, окремі з них — повністю спрямовані на вирішення науково-технічних проблем.

Недофінансування. Бюджетне фінансування ДЦП соціально-економічного спрямування покращується: якщо в 1997р. середній обсяг фактичного фінансування однієї програми складав 3 млн. грн., то у 2003р. — 79 млн. грн.

Ситуація з фінансуванням ДНТП є діаметрально протилежною, що свідчить не на користь переходу економіки на інноваційний шлях розвитку. Так, у 1994р. на фінансування ДНТП було виділено 15,5% бюджетних коштів на розвиток науки, в 1999р. — менш ніж 1,8%, у 2001-2002рр. ДНТП практично не фінансувалися, у 2003р. — 0,7% загальних бюджетних витрат на науку, у 2004р. — лише 0,54%. При цьому Законом "Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки" передбачено, що фінансування ДНТП має становити 30% бюджетних асигнувань на науку. У розвинутих країнах аналогічний показник складає 50% і більше, в Білорусі — понад 40%.

Дещо кращою є ситуація з фінансуванням наукових частин ДЦП. У 2004р. на їх виконання з Державного бюджету виділено 64,4 млн. грн., або в 11 разів більше, ніж на реалізацію ДНТП.

Низький рівень впровадження результатів. Тривожним є те, що у виробництві використовується надто мало (і в незначних обсягах) завершених проектів ДНТП.

Аналіз поданих звітів органів управління ДНТП свідчить, що за 1997-2000рр. впроваджені у виробництво у вигляді нових технологій, обладнання,

матеріалів чи сортів рослин результати лише 8,8% загальної кількості виконаних проектів (74 з 837), у т.ч. в широких масштабах (серійне виробництво) — менше 3%. Головними причинами цього є наступні.

1. Відсутність чітких концептуальних засад організаційно-економічного механізму формування та реалізації програм державного рівня і використання їх результатів.

Дотепер типова ДНТП складається з великої кількості нескордованих між собою цільових проектів (у середньому — 18) з дуже низьким плановим обсягом фінансування (в середньому 20-30 тис. грн. на рік), який у 1997-2000рр. фактично забезпечувався лише наполовину.

2. Недостатнє залучення потенціалу галузевої науки і промислових (агропромислових) підприємств до виконання науково-технічної продукції. При реалізації ДНТП на 2003-2006рр. наукові організації галузевих міністерств виконують лише 8% проектів; при тому, що загальна кількість виконавців проектів — 143, до їх реалізації залучено 87 академічних установ, але лише чотири підприємства.

3. Проекти ДНТП не передбачають обов'язкових етапів впровадження і широкого використання розробок у виробництві. Відсутній закріплений законодавчими і нормативними актами механізм включення результатів проектів до інноваційних програм.

Показники впровадження наукових частин ДЦП є дещо вищими. Так, у 2000-2001рр. у виробництві використана половина результатів виконаних ДЦП (хоча в широких обсягах — лише 3%). Це є наслідком порівняно кращого фінансування ДЦП та їх формування як невід'ємних частин, що охоплюють науково-технологічний, інноваційний та виробничий цикли. У ряді випадків це дозволило залучати кошти з позабюджетних джерел, тоді як ДНТП дотепер формуються як ізольовані від виробничого процесу програми і фінансуються лише з Державного бюджету.

Недосконале управління. Розробники та виконавці ДНТП і наукових частин ДЦП неповною мірою дотримуються основних принципів програмно-цільового управління: цільової спрямованості, комплексності, альтернативності та керованості програм.

Аналіз результатів анкетного опитування, що охопило 48 ДЦП, які містили наукові частини, свідчить про наступне¹.

1. Третина програм сформована в рамках одного відомства. Окремі програми розроблені для одного виконавця і не передбачають співпраці з іншими науковими організаціями, міжвідомчої і міждисциплінарної взаємодії.

2. Розробка майже половини програм здійснюється на безальтернативних засадах, без проведення конкурсів (тендерів) і державної експертизи.

3. Майже третина програм не передбачає спеціальних органів управління (координаційних або науково-технічних рад).

4. На державному рівні не здійснюється комплексна експертиза кожної програми та всієї їх сукупності (а не лише окремих завдань і проектів), що виходила б із структурної, промислової, науково-технічної та інноваційної політики та мала на меті визначення їх достатності для забезпечення технічного переозброєння виробництва на принципово нових засадах, виходу країни на високий рівень розвитку технологій та науки, уникнення дублювання робіт у рамках різних програм.

Пропозиції. Недоліки формування та реалізації наукових і науково-технічних програм, а також наукових частин програм іншого спрямування значною мірою є прямим наслідком відсутності або недосконалості існуючої нормативно-правової і методичної бази.

У Законі “Про державні цільові програми” (2004р.) не врахований ряд головних принципів програмного цільового управління, немає навіть згадки про органи управління програмами, чим порушується принцип керованості програм. Покладення контролю за виконанням ДЦП на Кабінет Міністрів і державних замовників та керівника програми не вирішить питання організації, координації та оперативного контролю. За теорією і досвідом практичного формування і реалізації цільових програм, ці функції мають покладатися на координаційні (науково-технічні) ради, їх робочі органи, головні наукові організації (головних розробників) програм.

Тому необхідно внести наступні зміни до названого Закону:

а) підвищити статус керівника ДЦП: призначення на цю посаду має здійснювати Кабінет Міністрів, а не державний замовник;

б) внести статтю про державну статистичну звітність, що дозволить центральним органам законодавчої і виконавчої влади отримувати своєчасну інформацію про стан виконання програм та ефективність використання державних коштів, а також істотно посилить контроль над реалізацією ДЦП;

в) детально визначити мету, зміст і механізм обов'язкової державної експертизи проектів ДЦП, необхідність якої декларується в Законі;

г) до класифікації ДЦП за спрямованістю слід додати “інноваційні програми”, передбачені Законом України “Про інноваційну діяльність”;

д) конкретизувати механізм фінансування ДЦП з інших джерел (ст.15 Закону), зокрема в частині переходу від щорічного до довгострокового фінансування програм, масштабних науково-технічних та інноваційних проектів².

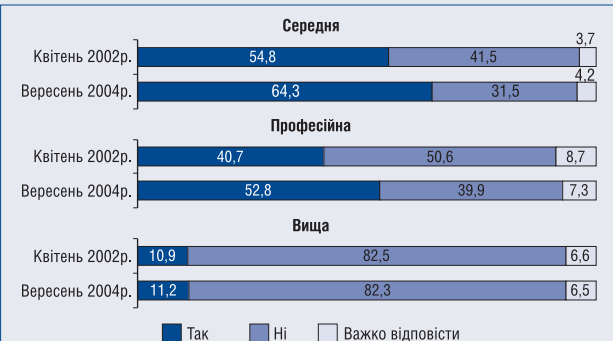
Реалізація запропонованих заходів дозволить істотно підвищити рівень інноваційності державних програм. ■

¹ Опитування проведено у 2002р. Міністерством економіки та з питань європейської інтеграції України і Науково-дослідним економічним інститутом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України.

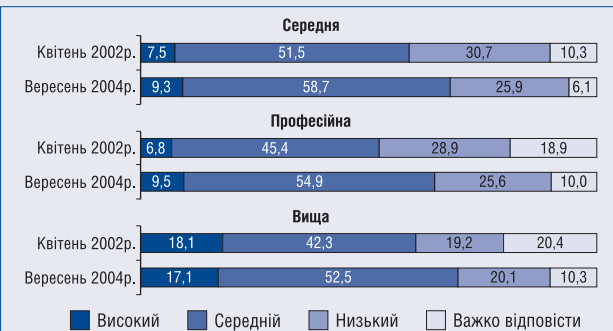
² Це практикується в ряді постіндустріальних країн, а також у Росії. У Бюджетному кодексі Російської Федерації передбачене довгострокове фінансування інноваційних проектів, а в бюджетній класифікації Федерального бюджету на 2003р. і 2004р. з'явилася нова цільова стаття витрат “Фінансування наукового супроводу інноваційних проектів особливої державної важливості”.

Дослідження проведені соціологічною службою Центру Разумкова у період з грудня 2000р. по вересень 2004р. У ході кожного дослідження було опитано понад 2000 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України. Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Чи є доступною для всіх громадян України якісна освіта? % опитаних

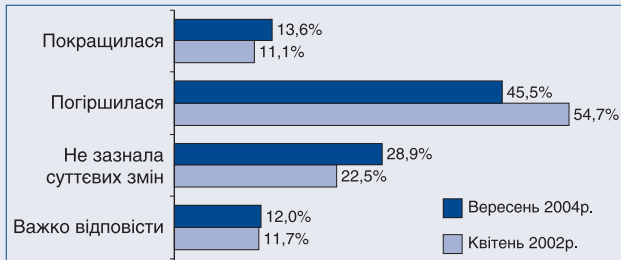
Оцінка рівня освіти, яку забезпечує сучасна українська освітня система, % опитаних

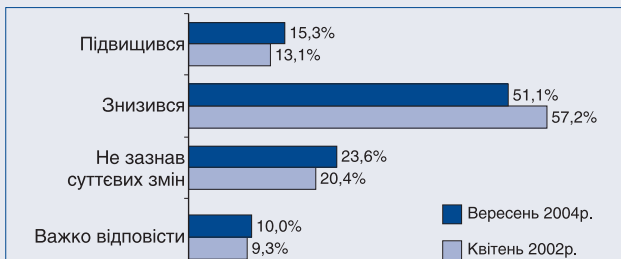
Оцінка ходу реформування системи освіти в Україні, % опитаних

	Квітень 2002р.	Вересень 2004р.
Плановий процес реформування	11,8	12,6
Малокерований, невідготовлений процес, імітація реформ	40,4	45,6
Не відбувається жодних змін	17,5	16,2
Інше	0,8	1,3
Важко відповісти	29,5	24,3

Як змінилася система освіти в Україні за роки незалежності? % опитаних

Як змінився загальний освітній рівень населення за роки незалежності? % опитаних

Який характер освіти є сьогодні найбільш перспективним на ринку праці?*

Характер освіти	% опитаних
Юридична	60,3
Економічна	60,2
Медична	35,0
Мовна (іноземні мови)	25,1
Інженерно-технічна	20,4
Журналістська	11,8
Політологічна	7,5
Фундаментальні науки (фізика, хімія, біологія, математика тощо)	6,4
Педагогічна	6,0
Екологічна	5,5
Военна	4,6
Гуманітарна (історія, філософія, психологія, літературознавство тощо)	4,6
Інше	3,5
Важко відповісти	7,7

* Респондентам пропонувалося відзначити не більше трьох прийнятих варіантів відповіді.

Вересень 2004р.

Які професії Ви вважаєте найбільш престижними?*

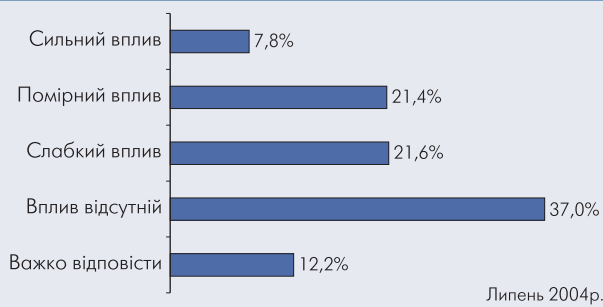
% опитаних

	Всього	18-29 років	30-39 років	40-49 років	50-59 років	60 років і старше
Економіст, банкір, бухгалтер	40,2	43,0	43,8	44,7	37,9	33,5
Юрист	39,9	46,7	47,0	38,5	42,4	29,5
Бізнесмен, менеджер, керівник	29,6	31,0	33,1	32,6	29,2	24,3
Медичний працівник	27,8	26,3	22,6	28,2	29,2	31,6
Програміст, електронщик, інженер	12,1	14,6	13,2	11,6	11,6	9,9
Державний чиновник, політик	11,8	10,6	12,0	9,8	13,0	13,8
Викладач, учитель	9,3	7,9	6,6	8,3	10,9	12,1
Працівник контролюючих і правоохоронних органів	8,9	10,8	9,5	10,3	9,4	5,6
Будівельні спеціальності	5,7	4,7	4,0	7,0	5,1	6,7
Діяч культури і мистецтв	5,2	7,9	6,0	6,2	3,3	3,0
Професії, пов'язані з транспортом	4,9	3,8	7,2	5,2	4,3	4,3
Професії, пов'язані з сільським господарством	2,2	0,9	2,0	0,3	2,9	4,9
Вчений	1,2	0,7	1,4	2,1	0,7	1,3

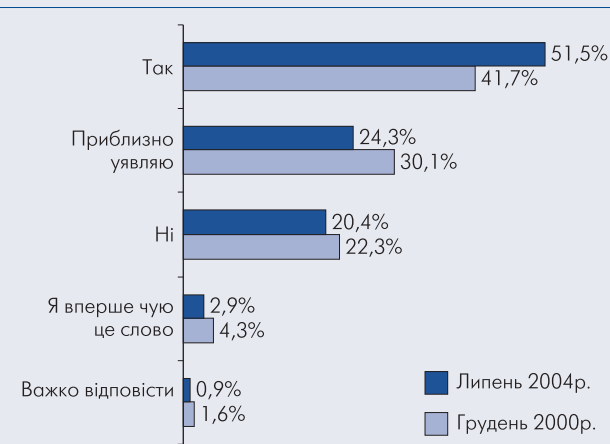
* Респондентам пропонувалося назвати до п'яти власних варіантів відповіді.

Квітень 2004р.

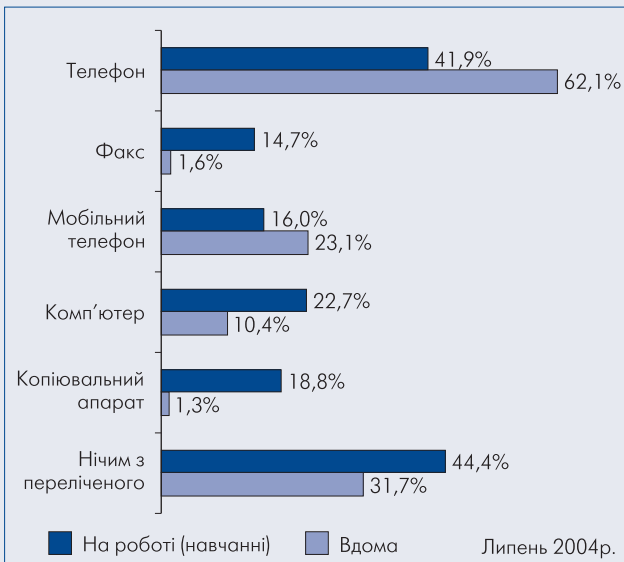
Оцінка впливу новітніх (інноваційних) технологій на Ваше життя, % опитаних

Чи знаєте Ви, що таке Інтернет? % опитаних

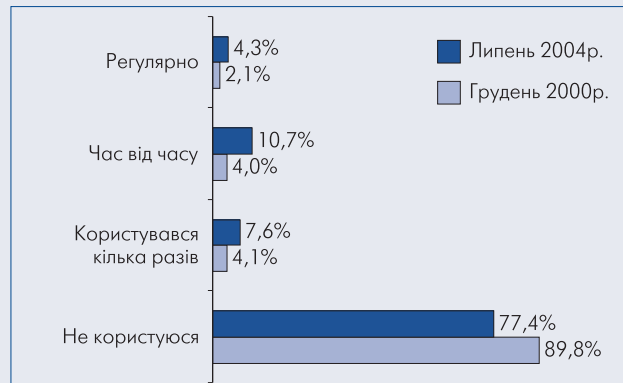

Чим з переліченого нижче Ви користуєтеся вдома або за місцем роботи (навчання)?* % опитаних

* Респондентам пропонувалося відзначити всі прийнятні варіанти відповіді.

Чи користуєтеся Ви Інтернетом? % опитаних

Чи плануєте Ви в найближчий рік стати регулярним користувачем Інтернет? % опитаних

Чи має Ваша дитина можливість працювати з персональним комп'ютером? % опитаних

	Так	Ні	Важко відповісти	Не відповіли
У школі	23,2	52,4	19,9	4,5
Вдома	13,4	64,9	17,4	4,3
В позашкільному закладі	20,3	55,2	19,9	4,6

Вересень 2004р.

Чи має Ваша дитина можливість доступу до Інтернету? % опитаних

	Так	Ні	Важко відповісти	Не відповіли
У школі	5,4	69,2	20,8	4,6
Вдома	5,9	71,2	18,6	4,3
В позашкільному закладі	15,3	60,2	20,1	4,4

Вересень 2004р.